socialno delo

letnik 36 - december 1997 - št. 5-6

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA LJUBLJANA

visoka šola za socialno delo
ljubljana

socialno delo

Izdaja Visoka šola za socialno delo Univerze v Ljubljani
Vse pravice pridržane

Izdajateljski svet

Vika Bevc

Vito Flaker

Anica Kos

Blaž Mesec (predsednik)

Pavla Rapoša Tajnšek

Marta Vodeb Bonač

Marjan Vončina

Glavni in odgovorni urednik

Bogdan Lešnik

Uredništvo

Darja Zaviršek (knjižne recenzije)

Srečo Dragoš (raziskave)

Jo Campling (mednarodni stiki)

Naslov uredništva

Topniška 33, 1000 Ljubljana

tel. (061) 13-77-615, faks 13-77-122

e-pošta socialno.delo@uni-lj.si

Strokovni svet

Franc Brinc

Gabi Čačinovič Vogrinčič

Bojan Dekleva

Andreja Kavar Vidmar

Zinka Kolarič

Mara Ovsenik

Jože Ramovš

Tanja Rener

Bernard Stritih

Časopis Socialno delo objavlja teoretske članke, poročila o raziskavah s področja socialnega dela, interdisciplinarne študije in prispevke z drugih znanstvenih in strokovnih področij, kritike in komentarje, poročila o strokovnih srečanjih in dogodkih, pisma, knjižne recenzije in druge prispevke, relevantne za teorijo in prakso socialnega dela. Časopis izhaja v šestih številkah na leto.

Znanstveni prispevki so recenzirani (anonimno).

Rokopisi: teoretski članki, raziskovalna poročila in druge poglobljene študije so lahko dolgi do ene avtorske pole (30.000 znakov); daljši so lahko le izjemoma in s privoljenjem uredništva. Druga besedila imajo lahko do pol avtorske pole. Kako naj bo urejeno besedilo za objavo, piše na zadnjih straneh časopisa. Rokopisi so lahko vrnjeni avtorju ali avtorici v dopolnitev ali popravek z uredniškimi in/ali recenzentskimi pripombami.

Avtorske pravice za prispevke, poslane uredništvu, pripadajo časopisu Socialno delo. Uredništvo si pridržuje pravico preurediti ali spremeniti dele v objavo sprejetega besedila, če tako zahtevata jasnost in razumljivost, ne da bi prej obvestilo avtorja ali avtorico.

Knjige za **knjižne recenzije** v Socialnem delu je treba pošiljati v dveh izvodih na naslov: Darja Zaviršek, VŠSD, Topniška 33, 1000 Ljubljana, s pripisom: Za recenzijo v Socialnem delu.

Oglasi: za podrobne informacije pokličite ali pišite na uredništvo. Oglas, ki naj bo objavljen v naslednji številki, je treba poslati uredništvu vsaj mesec dni pred napovedanim izidom številke. Če je oglas že oblikovan, ga oddajte (nezloženega) na formatu A4.

Naročnik na Socialno delo postanete, če se s pismom uredništvu naročite nanj. Na enak način sporočite morebitno spremembo naslova in druge spremembe. Študentje imajo popust, zato priložite dokazilo.

Avtorica fotografije na naslovnici: **Meta Krese** (1997).

Povzetki člankov so vključeni v naslednje podatkovne baze (ki vključujejo tematsko indeksiranje, klasifikacijske kode in popolne bibliografske navedbe): *Sociological Abstracts*, *Linguistics & Language Behavior Abstracts*, *Social Planning/Policy & Development Abstracts*, *Mental Health Abstracts*.

Časopis finančno podpirata Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve in Ministrstvo za znanost in tehnologijo.

Po mnenju Ministrstva za znanost in tehnologijo (415-1/93, 28. 1. 1993)
sodi ta izdelek med tiste, za katere se plača 5% davek od prometa.

Tisk: Paco, Ljubljana

II 470094

Iz urednikove beležke

Feministična akcija na področju socialnega dela obstaja v Sloveniji že vrsto let in čas je bil, da ji posvetimo posebno številko tega časopisa. To smo storili z uredniško pomočjo Darje Zaviršek.

Če so pričujoči sestavki reprezentativni za feministično akcijo na področju socialnega dela, imamo priložnost, da si ogledamo njene osrednje poudarke. Prvo, kar nam pade v oči, je, koliko prostora zavzema boj proti spolnemu izrabljanju in spolnemu nasilju. To je — z izjemo ali dvema — pravzaprav edina tema, s katero se avtorice ukvarjajo. Ta eksplozija je zanimiva z več vidikov in odpira nekaj vprašanj. Ali je spolno nasilje tema, s katero lahko feminizem najdalj prodre, saj je, kakor trdijo same avtorice, spolno nasilje strukturno *vpisano v našo kulturo (čeprav seveda ne le našo)? Tedaj se feminizem s to temo dejansko loteva nekaterih temeljnih zastavkov naše družbene organizacije, in to s stališča, ki je strateško močno, saj mu v pravni državi ni mogoče resno ugovarjati, mogoče pa se mu je* upirati. *Izhajajoč iz te hipoteze lahko precej dobro razumemo odpore, ki jih je ta akcija deležna in ki nikakor niso le psihološke narave. Hkrati pa, če je spolno nasilje res tako razširjeno, kakor vse kaže, da je, imajo ti odpori tudi povsem* praktično *funkcijo; navsezadnje je napad na spolno nasilje napad na* nas same *(moške in ženske), ki »spontano« funkcioniramo seksistično in katerih dejanja bi bilo mogoče marsikdaj okvalificirati za spolno nasilje ali spolno izrabljanje, čeprav v javnosti nastopamo kot, recimo, »ugledne osebe« ali celo »stebri družbe« ali pa vsaj kot čisto navadni, »normalni ljudje«. Tak status je s stališča vladajoče moralno-pravne ideologije nezdružljiv s statusom »spolnih pokvarjencev«, za kar imamo tiste, ki se v tej zvezi pojavijo v kakšni črni kroniki ali tabloidu. Ali moramo zdaj končno videti, da smo prav* mi sami *ti »pokvarjenci«? Ali moramo priznati, da je že status »normalnega človeka«, kaj šele »ugledne osebe«,* nujno *povezan z dvoličnostjo, idealizacijo in prikrivanjem nekaterih svojih praks, da o fantazijah — uresničenih ali ne — niti ne govorimo? Feministična akcija — vsaj njen* mainstream *— sicer navadno ne gre tako daleč, temveč se zaustavi pri tem, da se bojuje proti temu, kar prepoznava kot pojavne oblike spolnega nasilja, in zlasti pri tem, da razvija oblike pomoči njegovim žrtvam. Toda ali je mogoče spregledati te precej daljnosežnejše implikacije?*

Še težje je spregledati težo, ki jo ima v obravnavah spolnega nasilja in spolnega izrabljanja besedica »spolno«. Dolgo časa razširjena teza, da pri spolnem nasilju ne gre za spolnost, temveč za nasilje, je protislovna, kajti nasilje »kot tako« je nekaj vsakdanjega in v glavnem prepuščeno v obravnavo državi (ki ga kot »represivni aparat« izvaja tudi sama, včasih celo s splošnim konsenzom), in o izrabljanju »kot takem« že od Marxa naprej vemo, da je ne le navzoče v razredni družbi, temveč je zanjo konstitutivno. *Šele v spregi s spolnostjo dobita pojma travmatične, grozljive razsežnosti, o katerih pišejo avtorice. Kako to? Je mogoče, da se še vedno nismo dokopali do tega, kaj pravzaprav spolnost je? Da se je še vedno — ali morda vedno bolj — lotevamo z normativnim namesto analitičnim aparatom, celo v znanosti, kaj šele v ideoloških diskurzih, pravnem, religioznem itn.?*

Feministična perspektiva, ki jo bomo srečali v prispevkih, napotuje k tem vprašanjem, čeprav si jih sami še ne zastavljajo, ali vsaj ne na enak način. Vendar je to smer, ki nakazuje korenite družbene spremembe — če se njena akcija ne bo podredila zgolj pragmatičnim ciljem ali ujela v svoja lastna protislovja.

U47009A

Darja Zaviršek

DISKURZI O NASILJU IN POMOČI

Brez dvoma ženske potrebujejo najprej streho nad glavo in normalne razmere za svoje vsakdanje življenje in življenje svojih otrok. Kakšna je nadaljna vloga materinskega doma, zatočišča, varne hiše..., je odvisno od strokovnega kadra in programa dela v določeni ustanovi.

Lidija Jerebic, 1997

UVOD

Zakaj ponovno pisati o nasilju nad ženskami in otroki, saj smo se ob tem že nekajkrat temeljito zaustavili? Najprej zato, ker so z nasiljem povezane številne intervencije socialnega dela na področju družine, drugič zato, ker nasilja ne moremo misliti, ne da bi se vprašali, kako vpliva na duševno zdravje ljudi, ki ga doživljajo, tretjič, ker teorija in praksa socialnega dela v Sloveniji v zvezi z nasiljem nad ženskami in otroki šele išče pot onstran tradicionalnih pogledov, in četrtič, ker se socialne delavke in delavci srečujejo z resno potrebo, da se opremijo z novimi in konkretnimi znanji, kako pomagati ženskam in otrokom, ki so praviloma objekt interpersonalnega nasilja. Socialne delavke pogosto pripovedujejo o občutkih nemoči, ko se srečajo z nasiljem, saj so navadno priče zgodbam o preživljanju nasilja, ki traja več let in ima za prizadeto grozljive posledice. Za pomiritev te tesnobe se namesto na nasilje osredotočajo na druga vprašanja (alkoholizem, brezposelnost) in ženskam zastavljajo taka vprašanja, da se z njimi izognejo zgodbi o nasilju. Poleg nevladnih ženskih skupin so se zato tudi nekatere socialne delavke na centrih za socialno delo po Sloveniji zavzeto lotile reševanja tega problema tako, da lahko ženskam, ki preživljajo nasilje, ponudijo tudi varni prostor za umik (zlasti Varna hiša Maribor in Zatočišče Podbočje v Krškem). Članku sem dala naslov Diskurzi o nasilju in pomoči, kar implicira družbeno konstruiranost razmišljanja o nasilju, pa tudi družbeno konstrukcijo pomoči.

Zadnja tematska številka *Socialnega izziva* (Socialna zbornica 1997) je opozorila, kako pomembno je odkrivanje nasilja, in na nujnost nastajanja novih služb pomoči. Zdaj si poglejmo več o tem, kako izvajati pomoč na področju socialnega dela, da bo učinkovit odgovor na nasilje, ki je bilo odkrito. Številna načela dela na tem področju veljajo tudi za delo zdravnic in zdravnikov, pedagogov, vzgojiteljic, medicinskih sester, policajev, saj ženske po prvih napadih pogosteje poiščejo pomoč pri zdravniku ali na policiji, šele kontinuiteta nasilja pa jih prisili, da pridejo po pomoč k socialni delavki.

V socialnem delu nasilju nad ženskami in otroki niso posvečali pozornosti, temveč so verjeli, da je mogoče rešiti vprašanje nasilja znotraj družine, v kateri živijo storilec in žrtve. Za tako družbeno konstrukcijo pomoči je bilo več razlogov:

- Teorija in praksa socialnega dela je nastajala tako, da je problem definirala stroka ali ustanova in ne uporabnica ali uporabnik, ki sta prišli po pomoč. Ženska je rekla »nasilje«, socialna delavka je rekla »družinska patologija«, ženska je rekla »nasilje«, socialna delavka je rekla »otroci so zanemarjeni«.

• Družbena konstrukcija pomoči je izhajala iz abstraktne kategorije »človek« in iz abstraktnih »človekovih potreb«, ni pa videla specifičnih potreb posameznika in posameznice.

• Družbena konstrukcija pomoči ni temeljila na načelu spoštovanja pravic posameznice, da živi v varnem prostoru brez nasilja, in na pravici do pristranske pomoči individuumu.

• Družbeno konstrukcijo pomoči lahko opazimo tudi v sami terminologiji, kjer se je namesto nasilja nad ženskami govorilo o »družinskem nasilju«, »nasilju med partnerjema«, »materi, ki ne skrbi za otroka« ipd.

Čeprav pri naštevanju ovir, ki so onemogočale, da bi socialne delavke izvajale učinkovito pomoč v primeru nasilja nad ženskami in otroki, uporabljam pretekli čas, lahko veliko zapisanega najdemo tudi v obstoječi praksi. Vseeno pa je za mnoge socialne delavke taka pomoč le še spomin iz davnine.

KOGA SREČAMO V STORILCU IN KOGA V ŽRTVI

Pogled v zgodovino nas uči, da o fizičnem nasilju in o spolnem izrabljanju molčijo tako moški kot ženske, tako storilci kot tisti, ki so objekt nasilja, in tudi tisti, ki nimajo izkušenj z nasiljem. Eden od razlogov za molk je ideja o obstoju meje med zasebnim in javnim, pri čemer je spolno nasilje del zasebnosti in mora tam tudi ostati. Osebni razlogi za molk enih so drugačni kot razlogi drugih. Čeprav se praviloma vsakdo od nas zoperstavlja nasilju, kar je edina možna racionalna pozicija v današnjem svetu, pa to isto nasilje tudi ves čas reproducira, ga ponavlja in o njem molči. Ali ni to še en dokaz za to, da je subjekt necelovit in neracionalen individuum, ki je v sebi razčlenjen in spreminjajoč, in da je identiteta subjekta ne le fragmentirana, temveč sama sebi nasprotujoča? V drugih srečamo torej subjekt, ki ni le določen prek razlike »od zunaj«, temveč prek razlik »od znotraj«. Je subjekt, ki se konstituira z različnimi diskurzi in skoznje išče svoje identitetne položaje v različnih dominirajočih in marginaliziranih diskurzih.

Molčimo torej zaradi vpliva najrazličnejših diskurzivnih praks, ki se transformirajo v zavestne ali nezavedne osebne razloge za molk. Ti razlogi so med seboj pogosto nasprotujoči, kot so nasprotujoči subjektni položaji. Ženske, ki preživljajo nasilje najpogosteje molčijo zato, ker:

• verjamejo, da se nasilje dogaja samo njim, da so nekaj posebnega in da jim nihče ne bo verjel;

• verjamejo, da se nasilje dogaja večini žensk in da se zato nimajo pravice upreti;

• verjamejo, da jih bo storilec ubil, če bodo storile kaj nedovoljenega, kar ga lahko razkrinka;

• verjamejo, da same sprožajo nasilje in da so odgovorne zanj;

• ne verjamejo, da je njihovo življenje še kdaj lahko dugačno in boljše;

• verjamejo, da so slabe in nevredne, da bi jih kdo poslušal in jim pomagal;

• se počutijo nemočne zaradi pomanjkanja znanja in informacij in ne vedo, kaj naj storijo.

Tudi povzročiteji molčijo o nasilju:

• ker so prepričani, da niso storili ničesar napačnega;

• da se zavarujejo pred posledicami;

• ker v ženski vidijo manjvredno bitje;

• ker v ženski vidijo krivdo svojega neuspeha in nezadovoljstva;

• ker jim nasilje nad ženskami pomaga ustvarjati fantazije o svoji identiteti, za katero potrebujejo občutek in dokaz, da imajo moč nad drugo osebo;

• ker jim nasilje prinaša sprostitev in užitek.

Tudi ženske in moški, ki sami niso storilke in storilci, o nasilju in spolnem izrabljanju molčijo, ker:

• verjamejo, da nasilja ni veliko in njegove posledice niso hude;

• verjamejo, da moški ženske varujejo;

• verjamejo, da ženske, ki doživljajo nasilje, to tudi zaslužijo;

• verjamejo, da si nekatere ženske nasilja želijo;

• nočejo zastaviti svoje besede za nekoga, ki preživlja nasilje, in si s tem nakopati težave in posmeh pri drugih ljudeh;

• hočejo ostati lojalni drugim moškim, pa četudi gre za povzročitelje;

• se lažje poistovetijo s povzročiteljem kot z žrtvijo;
• jih je »groza« in nočejo verjeti v »navadnost« ljudi, ki so nasilni;
• se bojijo za svojo varnost;
• jih povročitelj s svojim videzom, družbenim položajem itn. prepriča v svojo nedolžnost in v svoj položaj »žrtve«;
• se bojijo soočiti s svojimi agresivnimi potenciali;
• se bojijo soočiti s svojimi izkušnjami nasilja in spolnega izrabljanja.

Med strokovnjakinjami in strokovnjaki so bolj kot molk značilne trivialne teorije, na primer prepričanje, da je nasilje izraz izgube nadzora nad svojimi dejanji. S tem ni bilo nikoli mogoče dokazati, zakaj moški v »nenadzorovani« jezi za cilj ne izberejo osebe na ulici ali drugega moškega, temveč najpogosteje napadejo žensko, in to tako, da za to izve kar najmanj ljudi. Zakaj je le zanemarljivo število moških, ki so dolga leta nasilni v družini, nasilnih tudi zunaj nje? Drugo trivialno prepričanje povezuje nasilje in alkohol in vidi v alkoholu glavnega povzročitelja nasilja. Raziskave dokazujejo, da so moški, ki so nasilni daljše obdobje, nasilni tudi takrat, ko niso pod vplivom alkohola, in narobe, večina moških, ki so odvisni od alkohola, ni nikoli udarilo ženske (Mullender 1996: 43). Tretje trivialno prepričanje so teorije o negativnih socialnih dejavnikih, ki vplivajo na nasilje: stres, brezposelnost, revščina, neuresničene želje, nizka izobrazba itn. To prepričanje ne pojasni, zakaj so nasilni tudi socialno zelo uspešni moški in zakaj fizičnega in spolnega nasilja ne uporabljajo tudi ženske, ki imajo podobne življenjske izkušnje in težave.

Kulturni stereotip človeka, ki je nasilen, grozi z orožjem, ponižuje, se pogosto povezuje s predstavami o vsakdanjih patologijah, kot so alkoholizem, psihična motenost, ukvarjanje z ilegalno trgovino ipd. Dodatek k temu stereotipu so predstave o tem, da so bolj nasilni najpogosteje pripadniki manjšinjskih kultur, ljudje temne barve kože, nevladajoče veroizpovedi. Še več, ker se zunanji videz posameznika pojavlja v kulturno specifični formuli lepo = dobro, ljudje verjamejo, da je mogoče prepoznati nasilneža že po samem zunanjem videzu. Družbeno pozicioniranje individuuma je torej ključnega pomena, ko govorimo o fizičnem in spolnem nasilju. Zanikanje in zmanjševanje teže dejanja bo manjše tako pri moških kot pri ženskah, ki so prek diskurzivnih praks pozicionirani v manjvredni položaj. Užitek, ki ga pripadniki dominirajoče večine pridobijo iz tega, je dvojen: utrjuje splošne družbene stereotipe o patologiji »drugih« in obenem deluje kot vezivo za skupino »mi«.

Ni torej težko razumeti, da naša pozitivna ali negativna čustva do določene osebe niso vezana toliko na njena dejanja, kolikor so zgolj odgovor na vse že obstoječe fantazije, usmerjene na objekt. Te fantazije pa so odvisne zlasti od tega, kje v simbolni mreži se nahaja subjekt, s katerim imamo opravka. Pogosto smo soočeni s sovraštvom do koga, pa je to v popolnem nasprotju in brez povezave z dejanskimi dejanji človeka, v katerega usmerjamo sovraštvo. Takrat navadno verjamemo, da je objekt našega sovraštva močan, nas prikrito ogroža in se ga moramo znebiti zaradi lastne varnosti (na primer sovraštvo do prizadetih, do pripadnikov manjšin itn.). V resnici gre za posameznike, ki razpolagajo z manjšo količino družbene moči kot oseba, ki si vzame pravico, da jih zavrača. Kako torej razumeti strah pred ljudmi, ki imajo slabši socialni položaj, kot ga imajo osebe, ki se hočejo zavarovati prav pred temi ljudmi? Ali ne gre za strah pred izgubo privilegijev in za željo po ohranjanju socialne distance?

Procesi zanikanja, minimalizacije in racionalizacije delujejo z različno silo, ki je odvisna od tega, kje v simbolni mreži se nahaja subjekt, s katerim imamo opravka. Storilci, ki pripadajo večinski kulturi, živijo v naši neposredi okolici in nakupujejo v naši trgovini. Zaradi njihove »normalnosti«, »običajnosti« poskušamo nasilje minimalizirati in racionalizirati tako, da investiramo vanje fantazije o njihovi lastni šibkosti: »Saj je samo navaden človek, ki ima težave, je žrtev nasilja v otroštvu, ne zna komunicirati, zato pretepa« ipd. Če je storilec znan, naletimo pogosto na proces, ki ga psihoanaliza imenuje proces imaginarne identifikacije, ko se poistovetimo z usodo drugega

in se sami vidimo na njegovem mestu: »To bi se lahko zgodilo tudi meni; vsakomur enkrat prekipi.« Proces idetifikacije omogoča, da storilca »razumemo«, se z lahkoto »vživimo v njegovo situacijo«, in tako dejanje najprej minimaliziramo, počasi pa ga povsem zanikamo. Včasih imaginarna idetifikacija omogoči, da človek prek nasilja drugega živi svoje lastne fantazije o moči in o nasilju nad drugim človekom.

Lahko pa se pojavi tudi drugi tip identifikacije, simbolna, ko se subjekt identificira z drugim glede na točko, ki jo ta drugi zaseda v družbeni simbolni mreži. Pojavi se v trenutku, ko opazujemo zgolj svoj odziv na storilčevo zgodbo. Odziv, ki ga iščemo, je tisti, ki potrdi podobo o nas samih, odziv, v katerem smo si všeč. Simbolna identifikacija s storilcem se lahko pojavi v trenutku, ko opazujemo na primer svojo jezo nad storilčevim dejanjem: »Če bi kdo to počel z mojo ženo, bi ga ubil!« Opazujemo lahko tudi svoja stališča do drugih, ki so trdno vezivo naše samopodobe: »Vedel sem, da ljudje iz višjih slojev niso prida!« Ženska lahko reče: »Če bi se to zgodilo meni, bi nemudoma odšla!« Simbolna identifikacija torej omogoči, da se gledamo v tisti moralni drži, v kateri smo si všeč. Lahko pa se simbolna identifikacija, nasprotno, kaže v obliki naše popustljivosti do »ubogega nemočnega nasilneža«, ki je samo žrtev razmer, ne pa njihov akter. Tako se lahko samovšečno ogledujemo v svoji »odpuščajoči« drži. Če gre za povzročitelje iz višjih socialnih slojev, nam to omogoča, da postanemo bližji ljudem, ki v simbolni mreži zasedajo pomembne položaje.

Tako postane socialno pozicioniranje osebe, ki je nasilna, njegova prednost (je pripadnik večinske kulture, ima zaposlitev, konjičke, prijeten videz), ali pa njegova pomanjkljivost (je pripadnik etnične manjšine, je brezposeln, pije, izhaja iz neurejene družine). Socialno pozicioniranje tistih, ki ustrezajo kulturnem stereotipu nasilnežev, je ponovna potrditev vnaprejšnjih pozicioniranj znotraj vladajočih diskurzov: »Vedeli smo, da je on.« V Sloveniji se zato še vedno pogosto prepričljivo ponavljajo trditve, da gre pri spolnem in fizičnem nasilju za patološke posameznike, za izjemne scene vsakdanjega sveta, ki so daleč od življenja, ki ga živi večina ljudi. Te trditve zgolj maskirajo vsakdanjo realnost nasilja.

Čeprav se zdi, da se ljudje hitro identificirajo s človekom, ki utrpi izgubo, se je prav gotovo lagodneje identificirati s storilcem kot z žrtvijo, s tistim, ki agira, in ne s tistim, ki reagira. Groza pred občutenjem popolne nemoči in izgube nadzora v situaciji, v kateri je žrtev, onemogoča, da bi se identificirali s kom, nad katerim se izvaja nadzorovanje in nasilje. Potrebna je osebna zavzetost in aktivno delovanje, da se je s tem mogoče soočiti kot opazovalec in kot dajalec pomoči.

Zato strokovnjakinje in strokovnjaki pogosto pripišejo krivdo za nasilje ženskam, ki so v resnici objekt nasilja. Razlogi za to so:

- Verjamejo, da je ženska res storila nekaj narobe,
- Verjamejo, da ženske vedno znova izberejo nasilnega partnerja. Raziskave tega niso potrdile, potrdile pa so, da se ženske pogosto vračajo k istemu partnerju. Po nekaterih raziskavah se okoli 40% žensk, ki so se umaknile v varni prostor, vrne k povzročitelju (Mullender 1996: 61). Za nekatere je to edino bivališče, ki ga imajo, za druge je izbira, ki jo naredijo, ko se odpočijejo od nasilja. Vseeno je za večino od njih izkušnja umika pomenila, da začenjajo aktivno razmišljati, kako naj si pomagajo pred nasiljem. To dokazujejo tudi izkušnje Varne hiše Maribor:

> Ugotavljamo, da se večina žensk Varne hiše vrne v okolje, iz katerega prihaja, potem ko so čas v hiši porabile za to, da so neogrožene premislile o svojem življenju in možnostih. Tudi če se vrnejo v situacijo, iz katere so prišle, odidejo z občutkom, da jim bo v primeru potrebe znova nekdo pomagal, neredko pa tudi bolj odločne in z jasno predstavo o tem, kaj želijo in česa ne. Izkušnja medsebojne solidarnosti v skupini žensk s podobno usodo, kjer preživelega nasilja ni treba skrivati ali se ga sramovati, in spoznanje, da so zmožne navezati tudi drugačne odnose, so ob tem popotnica, ki daje nujno potrebno samozaupanje. (Peršak 1997: 32.)

• Prevladuje prepričanje, da imajo s porazdelitvijo odgovornosti (»tudi ženska je kriva«) strokovnjakinje, ki pomagajo, manj odgovornosti, da žensko učinkovito zavarujejo.

• Včasih verjamejo, da se ženska nauči »živeti z nasiljem«, čeprav izjave prizadetih potrjujejo, da se tega ne da »naučiti« in da je vedno enako grozljivo.

• Verjamejo, da je to »njihova kultura« (na primer, ko gre za Romkinje, pripadnice etničnih skupin iz tradicionalnih patriarhalnih okolij).

• Verjamejo, da se ženska ne bi vrnila k storilcu, če bi ji bilo zares hudo.

• Verjamejo, da je alkohol glavni razlog za nasilje. Raziskave dokazujejo, da nasilje in alkohol nista vzročno povezana, temveč da je alkohol za storilce sredstvo opogumljanja in legitimen izgovor (Mullender 1996). Storilci, ki so nasilni daljše obdobje, so nasilni tudi takrat, ko so trezni. In narobe, 80% moških, ki so odvisni od alkohola, ni ne v času raziskave ne sicer udarilo ženske. Razlage, ki povezujejo alkohol in nasilje, ne pojasnijo, zakaj pijani ljudje izberejo za tarče nasilja izmed vseh ljudi prav ženske ali otroke. Danes vemo, da storilci praviloma že načrtujejo svoje dejanje in jim alkohol daje pogum, da nasilje izpeljejo.

OSNOVNA NAČELA DELA Z ŽENSKAMI, KI PREŽIVLJAJO NASILJE

Ženske z vsega sveta se strinjajo s tem, da so ključni dejavniki pri tem, da ženske ubežijo nasilju plačilo za delo, stanovanje, civilna zakonodaja in kaznovalni sistem.

Audrey Mullender 1996

Nasilje nad žensko in otroki v družini praviloma traja tako dolgo, dokler se ženska ne skrije v varen prostor ali dokler povzročitelj ženske ne ubije. Moira Walker poudarja, da nasilje praviloma ne preneha, lahko se za krajši čas pretrga, dokler s še večjo silovitostjo znova ne izbruhne. V eni od škotskih raziskav, kjer je bilo vključenih 109 žensk, ki so preživljale nasilje in so se zatekle v varne hiše, so ženske poročale, da so v povprečju preživele v letih nasilja dva napada na teden. Vse intervjuvane skupaj so doživele nasilni napad približno 32.000-krat, med njimi pa je bilo le 3% tistih, ki so bile »lažje poškodovane« (Mullender 1996: 66).

Po številnih raziskavah so ženske, ki se zatečejo v varno hišo, vsaj tri leta preživljale nasilje, preden so se odločile za ta korak. 25 odstotkov jih po zadnji angleški raziskavi preživlja nasilje več kot deset let (Mullender 1996: 21). Tudi izkušnje Varne hiše Maribor kažejo, da je večina žensk, ki pride prvič po pomoč, preživljalo nasilje več kot 5 let. Za socialno delo se zastavljata vprašanji: Zakaj ženska ne pride po pomoč prej? In kaj se je narobe s sistemom pomoči, če ga je poiskala in se je nasilje nadaljevalo?

Ob tem se večkrat sklicujemo na primere posameznic, katerih subjektne fantazije so neločljivo povezane s storilcem in z nasilnim odnosom (»Saj je imela kam iti, pa se je spet vrnila k njemu!«). Vse sicer želijo in upajo, da bo nasilja nekoč konec, niso pa pripravljene zapustiti storilca. Nekatere ženske zaradi preživetega nasilja in zanemarjanja v otroštvu verjamejo, da v življenju ne morejo doživljati dobrih stvari in da jim je trpljenje na nek način »usojeno«, zato tudi ostajajo pri povzročitelju in redko poiščejo pomoč. V takih primerih seveda ne moremo govoriti o neučinkoviti praksi socialnega dela, saj je več kot očitno, da potrebujemo dolgo obdobje, da vplivamo na premik identitetnih fantazij, in še daljše, če hočemo spreminjati kulturno mentaliteto, ki vpliva na prevzem subjektnih položajev posameznice. In končno, s kakšno pravico trdimo, da je nasilje zločin, če ga ženska doživlja kot del interpersonalnega odnosa? V takih primerih smo najverjetneje kot strokovnjakinje in strokovnjaki soočeni z občutki jeze in nemoči, ki pa lahko pomagajo prizadeti osebi priti do spoznanja, da nasilje ni nekaj sprejemljivega, da ga ne doživljajo vse ženske in da so se nekatere po prestanem trpljenju odločile za življenje brez nasilja. Namesto obtoževanja in nerazumevanja moramo vedeti, da si tudi te ženske želijo življenje v miru in brez nasilja, vendar hkrati ne verjamejo, da je tako življenje tudi zares mogoče in da ga imajo pravico živeti.

Socialne delavke lahko veliko naredijo na področju pomoči ženskam in otrokom, ki preživljajo nasilje, zato si poglejmo, *kaj je treba upoštevati, ko začnemo s pomočjo posameznicam*, ki želijo pretrgati negativne izkušnje zlorab in nasilja.

RAZUMEVANJE VPLIVA SOCIALIZACIJE NA DOŽIVLJANJE NASILJA V ODRASLOSTI

Že v času, ko odrasli pričakujejo otroka, je mogoče ugotoviti, da večina pripisuje večji pomen in večji uspeh temu, da se rodi moški dojenček (Schultz 1980). Takoj po rojstvu se razlikovanje nadaljuje in je vidno zlasti v načinih dojenja, količini kinestetične stimulacije (prenašanje otroka, premikanje, dvigovanje) in taktilne stimulacije (možnost za dotikanje predmetov, snovi; zaznavanje s tipom). Moški dojenčki se v prvih tednih življenja bolj taktilno in kinestetično stimulirani kot deklice (*ibid.*: 21). Več jih prenašajo naokoli, dvigujejo iz postelje, daljši čas hranijo in jim dajejo več možnosti za dotikanje predmetov in snovi. Bolj ko so dojenčki taktilno in kinestetično stimulirani in manj ko so omejeni v gibanju (na primer s povezovanjem, ki je bilo značilno za Slovenijo v preteklosti), bolje lahko razvijajo svoje kognitivne, socialne in telesne sposobnosti. Ženski otroci doživljajo več nadzora, od njih se pričakuje, da so ubogljivejše, in večina odraslih se do njih hitreje kot do dečkov postavi v vlogo avtoritete in nekoga, ki otroka poseduje. Raziskave na področju dojenja so ugotovile, da ženski dojenčki dobivajo krajše obroke dojenja kot moški dojenčki.

V poznejšem razvoju dojenčka se razlike nadaljujejo. Ko se otrok začne premikati po prostoru, so dečki bolj stimulirani, da raziskujejo prostor, se plazijo po tleh, odkrivajo neznane predmete, deklice pa so bolj stimulirane, da razvijejo interpersonalne odnose, odrasli jih več prenašajo v naročju, usmerjajo v sedenje in v osredotočanje na »ženske« aktivnosti. O dečkih velja, da so nemirnejši, zato jih je v prvih tednih treba bolj nositi in dvigovati iz postelje kot deklice. Ko pa se začne dečke stimulirati v raziskovanje okolja in razvijanje kinestetičnih sposobnosti, začnejo z dotiki in prenašanjem v naročju spodbujati deklice, o katerih so prej verjeli, da so mirnejše in zato ne potrebujejo taktilne stimulacije.

Spolno specifičen odnos odraslih do otrok so raziskave ugotovile v zvenu glasu in v sporočilih, ki jih dobijo otroci, preden razvijejo verbalno govorico. Zven glasu in spročila usmerjajo deklice v nežnost, odvisnost (»lepa punčka«, »pridna punčka«), dečke pa v večjo trdnost in samostojnost (»velik fantek«, »močan fantek«).

Tako je mogoče razumeti, da se spolno specifično razlikovanje in pričakovanja razvijejo pred razvojem verbalne govorice in da spolno specifične igrače niso glavni razlog za razlike med deklicami in dečki v poznejših letih. Z besedami Jessice Benjamin (1980) naj rečemo še več, da se spolne strukture ne materializirajo ali reproducirajo prek starševskih sporočil, temveč so že vpisane v družbeno življenje. Deklice so v prvih tednih in mesecih rojstva usmerjene k večji mirnosti, pridnosti, ubogljivosti in čistoči. To so vrline, ki jih stimulirata varstveni in šolski sistem. Zaradi njih deklice v osnovni šoli dosegajo boljše rezultate kot dečki. V poznejšem izobraževanju, ki zahteva kreativnost, tveganje in medsebojno povezovanje, začnejo dečki dosegati boljše rezultate od deklic in verjame se, da imajo »naravno« več intelektualnih sposobnosti kot dekleta. Tako se v adolescenci dokončno vzpostavi hierarhično razmerje med talenti, ki jih imajo moški in veljajo v družbi za večvredne (racionalnost, sposobnost za tehnične in naravoslovne poklice, ambicioznost, poklicna uspešnost), in med sposobnostmi, ki jih razvijejo ženske in imajo v družbi nižjo vrednost (skrb za druge, čustvenost, materinskost, manjša ambicioznost in poklicna uspešnost). Lastnosti, ki jih dobijo moški v času socializacije, so v družbi vrednotene kot večinoma »pozitivne«, medtem ko so latnosti, povezane z kategorijo »ženske«, prevladujoče negativne in ne nagrajevane. To seveda ne pomeni, da se lahko ženska identificira le s konceptom »ženskosti« in moški le s konceptom »moškosti«. Individuumi izbirajo namreč med različnimi diskurzi in subjektnimi položaji znotraj določenih diskurzov.

V vsakdanjem življenju torej ženske in moški v različnih situacijah in v različnih razumevanjih sebe izbirajo med različnimi koncepti ženskosti in moškosti. Možnost, da ženska doživlja nasilje, je vsekakor večja, če je njena identifikacija s kategorijo »ženska« popolnejša. Prav identifikacija s to kategorijo lahko pripelje do ekstremne odvisnosti, mnogih občutkov manjvrednosti in v skrajnem primeru do duševnih stisk.

Da bi bolje razumeli procese, ki konstruirajo obe kategoriji, je treba opozoriti, da imajo deklice v odraščanju manj pozitivnih identifikacijskih figur kot dečki. Na voljo so jim pasivnejše pravljične figure in pogosto vidijo svoje matere kot odvisne in kot osebe z malo moči in malo želja za doseganje uspehov zunaj družine. Dečki imajo večjo paleto pozitivnih moških identifikacijskih figur in pogosteje vidijo svoje očete kot osebe, ki imajo moč in željo po doseganju uspehov zunaj družine.

Izhajajoč iz poststrukturalistične psihoanalitične teorije, moramo upoštevati, da so fantazije o naši identiteti povezane s fantazijami o naši moči (Moore 1994; Zaviršek 1998). Pogoj za pridobitev pozitivne identitete je najzgodnejša identifikacija s staršem, ki je subjekt želje. To so v zahodni kulturi pretežno moške osebe, zato ženske težko zgradijo pozitivno identiteto, ki je usmerjena tako k drugim ljudem kot k doseganju ciljev in posedovanju želje, saj dobijo sporočilo, da je moški tisti, ki ima moč in je subjekt svoje želje.

V zahodni kulturi so ženske redkeje subjekt želje, torej subjekti, ki jih vodi notranja sila, usmerjena v delovanja, in lahko zato vzpostavijo identiteto le v odnosu do koga, ki je v simbolnem in tudi dejanskem smislu predstavnik zunanjega sveta, moči in volje. V psihoanalitični terminologiji lahko rečemo, da imajo tako ženski kot moški otroci željo po separaciji in po tem, da se doživijo kot subjekt želje in ne kot objekt. V zahodni kulturi so to pretežno moški, odtod pa je freudovska psihoanaliza razvila koncept moške dominacije in ženske podrejenosti. Freudovska psihoanaliza namreč razlikuje med materinsko in očetovsko identifikacijo. Po tej teoriji naj bi bila primarna identifikacija deklic z materami, torej z osebo, ki je objekt želje, ne pa njen nosilec, dečkov pa z očeti, kar vpliva na oblikovanje občutka za delovanje in željo.

Feministična psihoanaliza zavrača stališče, da je za deklico mati najpomembnejši objekt identiifikacije, za dečka pa oče, kar naj bi markiralo razlike med spoloma. Prav tako zavrača prepričanje, da dobi identifikacija deklic obliko zavisti zaradi manka penisa, da torej zato ni subjekt želje, temveč vedno zgolj objekt želje. Nasprotno, feministična psihoanaliza poudarja, da tako dečki kakor deklice razvijejo primarno identifikacijo z moško figuro, ki v evropskih kulturah predstavlja aktivno delovanje in je subjekt želje. Otrok se ne identificira z moško figuro zaradi moškega penisa, temveč zato, ker je v patriarhalni kulturi moški tisti, ki je nosilec aktivnosti, želje, užitka, volje, medtem ko je ženska praviloma oseba, ki skrbi in dela, vendar ni v večji meri predstavnica omenjenih atributov. Pogoj, da je kdo subjek želje, seksualni akter, je, da ima nadzor nad svojim življenjem in svobodo odločanja. Prav to pa ženskam pogosto primanjkuje, saj je njihova socialna realnost povezana z večjo osamljenostjo, strahom, negotovostjo in gospodnjstvom, ki ni niti cenjeno niti plačano delo. Odgovor, zakaj je ženska povezana s pasivnostjo in z objektom želje za drugega, je mogoče iskati le v dolgi socialni zgodovini, skozi katero se je vzpostavila podrejenost žensk.

V procesu separacije in individuacije moški in ženski otroci iščejo ideal v osebi, ki je nosilec teh atributov. Če otroci živijo v okolju, kjer je zlasti oče predstavnik aktivnosti, zunanjega sveta, dogajanja, bodo ženske svoje identitetne fantazije in fantazije o moči projicirale v moškega. Ta pa jim v zameno ponuja fantazijo o njeni identiteti. Ženska se lahko zato prepoznava le prek sporočil o tem, kako jo vidi moški. To je eden glavnih razlogov, da ženske tako dolgo ostajajo pri povzročiteljih, saj verjamejo, da jih lahko spremenijo in svojo pomembnost merijo po tem, koliko pozornosti jim nakloni storilec. Ker pa je moška moč v evropski kulturi izrazito seksualizirana, je mogoče tu iskati enega od razlogov za pogoste spolne zlorabe nad deklicami,

katerih storilci so najožji družinski člani, praviloma moški. Deklice v spolnosti, ki se izkaže kot spolna zloraba, vidijo najprej ne samo naklonjenosti storilca, temveč tudi uresničitev idntitetnih fantazij, ki so povezane z močjo, ki jo ima storilec. Hkrati pa je spolnost za deklico tudi simbolna zavrnitev vloge nemoči, neatraktivnosti in pomanjkanja želje, ki jih reprezentira mati.

Tako je treba pri razumevanju, kako lahko socializacija pripelje žensko v odvisnost in v ponovno preživljanje nasilja, upoštevati tudi dejstvo, da so deklice pogosto objekti spolnega nasilja. Fizično in spolno nasilje doživljajo tudi dečki, vendar pri njih drugi socializacijski elementi pogosteje pripeljejo do tega, da svoje identitetne fantazije povezujejo s seksualizirano močjo. Tako moški pogosteje postanejo storilci in težko razumejo, da je moškost, ki jo sestavlja izvajanje nasilja, družbeno konstruirana. Enako težko razumejo ženske, da je ženskost, ki jo sestavljata žrtvovanje in trpljenje, prav tako družbeni konstrukt.

INFORMACIJE

Ženske, ki preživljajo nasilje, se počutijo negotove, prestrašene in ne vedo, kam naj se obrnejo, saj jim primanjkuje informacij. Pomembno je, da ženske dobijo temeljne informacije, kako se lahko zavarujejo pred nasiljem in katere službe ji lahko pri tem pomagajo. Nekatere raziskave opozarjajo, da se ženskam pogosto zdi, da je bil pogovor s socialno delavko nekoristen ali da je celo poslabšal njeno situacijo (Mullender 1996: 72). Nevarno je, da socialne delavke ne identificirajo nasilja, temveč se osredotočajo na druge probleme, ki naj obidejo vprašanje varnosti in dejanskih zlorab.

KAKO POVEDATI

Vprašanje, ki se neprestano zastavlja ženskam, ki preživljajo nasilje, je, kako povedati, kaj se jim dogaja. Beseda »nasilje« je za mnoge izraz, s katerim ne morejo opisati tistega, kar se jim dogaja. Za veliko žensk je beseda nesprejemljiva in nimajo občutka, da je z njo mogoče izraziti najrazličnejše oblike, ki jih ima nasilje, od strahovanja, poniževanja do nadzorovanja. Moški, ki je fizično nasilen, zavestno in nezavedno deluje tako, da ohranja in povečuje svoj nadzor. Ko vzpostavi občutek strahu, ne potrebuje veliko, da s pogledom, molkom, kretnjo, besedno grožnjo ohranja stalno atmosfero nevarnosti in nasilja. Kako naj ženska pojasni, da živi v neprestanem strahu, ki je posledica molka in pogledov, zaradi katerih mora vnaprej predvidevati, kaj bo naredil storilec in kdaj bo prišlo do naslednjega napada? Dosti žensk tako čustveno nasilje, ko niti ne vedo, kaj se bo zgodilo, opredeljuje kot hujše od dejanskega fizičnega napada storilca. Kako naj ženska neprestanemu kriticizmu storilca, ki ji ponavlja, kako je grda, nesposobna in slabša od drugih, reče »nasilje«?

Veliko žensk doživi nasilje v času nosečnosti, ali pa se nasilje takrat še stopnjuje. Ena od njih je dejala:

> Ko sva imela enkrat v začetku nosečnosti spolni odnos, sem začela močno krvaveti. Hotela sem, da nehava, on pa je rekel: »Pst, samo še malo počakaj!« Kako naj razložim socialni delavki, kaj sem občutila, in kako naj se definiram kot zlorabljena ženska, če mi vsi govorijo, da je to običajno?

Ali je pripovedovanje res pomembnejše od molka, ali je molk zares le izraz nesposobnosti, sramu in utišanja? V feministični teoriji je molk pomenil žensko podrejenost in nesposobnost izražanja svoje moči. Naspotno pa je *glas, ženski glas* pomenil izraz opolnomočenja, samozavesti, izhod iz pasivnosti in nemoči. Razširiti pomene molka pomeni, da molk vidimo tudi kot obliko upora in moči. Maureen Mahoney (1996) poudarja, da molk ni enodimenzionalni koncept, temveč nosi številne pomene. Oseba, ki molči, s tem izraža posebno vrsto moči. Molk je lahko oblika kaznovanja drugega, kaznovanje sebe, heroično dejanje (molk oseb, ki jih mučijo; molk sužnjev), lahko je tihi upor in hkrati posebna vrsta pripovedovanja, ki ima silovito moč (samomor, na primer). Ženske imajo torej najrazličnejše razloge, da molčijo. Lahko gre za nezaupanje, strah in sram, za obliko upora

in odpora v določeni situaciji, za željo po ohranitvi osebne identitete. Molk je torej tudi oblika aktivnega odpora, aktivnega protesta proti nasilju in proti dominantnim diskurzom.

Molk je torej enkrat posledica ustrahovanja in strahu, drugič pa je lahko način protesta, upora in samozaščite. Pomembno je, da pri delu z ženskami molk in pripovedovanje kontekstualiziramo in upoštevamo njihovo večdimenzionalnost.

PSIHIČNA STISKA

Fizično in spolno nasilje torej ne obstaja brez čustvenega nasilja, zato številni avtorji opozarjajo, da je *psihična stiska običajna in ne »nenormalna« reakcija na nasilje in zlorabe* (Dobash & Dobash 1992; Mullender 1996).

Eden od razlogov za razvoj duševne stiske je storilčevo prikazovanje realnosti, ki je praviloma v polnem nasprotju z realnostjo, kot jo občuti ženska. Storilčevo ponavljanje, da jo ima rad, da ne more drugače, da bo vse popravil, da se ona ne zna obvladati, žensko tako zmedejo, da začne dvomiti v resničnost tistega, kar občuti. To se zgodi še hitreje, če gre za posameznice, ki so tudi v otroštvu dobivale dvojna sporočila, ki so onemogočala, da bi zaupala svojem dojemanju stvarnosti. Posledica nasilja je, da ženska ne spi, ne je ali preveč je, ima želodčne težave, je nemirna, se hitro razburi in razmišlja o samomoru. Depresija in tesnoba sta univerzalna občutka, ki otežujeta, da bi ženska ubežala zlorabi. Audrey Mullender (*ibid.*) poudarja, da so ženske, ki preživljajo nasilje, videti tako brez energije in brezizrazne, da bi le malokdo verjel, da so pravkar preživele nasilen napad.

To je pomembno upoštevati pri načrtovanju novih varnih hiš, saj morajo strokovnjakinje v njih vedeti, da se bodo srečale z ženskami, ki bodo v hudih čustvenih stiskah in duševnih krizah. Tudi v raziskavi o osebnih zgodbah žensk, ki so bile hospitalizirane v psihiatrično bolnišnico, vemo, da se vanjo mnoge zatečejo zato, da se umaknejo pred nasiljem (Zaviršek 1995).

POMOČ ŽENSKI POMENI POMOČ OTROKU

Če pri pomoči dajemo prednost varnosti otroka pred varnostjo ženske, ima lahko to številne negativne posledice: ženske to praviloma vedo, zato se socialnih delavk izgibajo; socialne delavke predlagajo in pogosto tudi izvedejo odvzem otrok; prizadeta oseba ne dobi pomoči zase; otrok ne dobi ustrezne pomoči in je ločen od osebe, ki jo pozna in je nanjo navezan. V resnici na tak način otroka ne zavarujemo, ženska pa dobi izkušnjo, da se zanjo nihče ne zanima. Številne strokovnjakinje poudarjajo, da je za zaščito otrok nujno treba zaščititi in opogumiti mater.

Ob tem je pomembno tudi, da *ne prezremo potreb ženske*, ki preživlja nasilje, in je, namesto da bi jo vprašamo o njih, spraševujemo o otrocih, o možu, o drugih ljudeh. Od ženske ne moremo pričakovati, da bo sprejela odločitev zgolj »v dobro otroka«, pa naj bo to odločitev, da bo zaradi otroka ostala pri nasilnežu, ali pa da bo zaradi otroka nasilneža zapustila.

ZAUPATI OCENI SITUACIJE, KI JO NAREDI PRIZADETA

Ženske, ki preživljajo nasilje, so najboljše ocenjevalke nevarnosti, zato je pomembno, da zaupamo njihovim ocenam, ko trdijo, da so v življenjski nevarnosti. Pomembno je, da jih zaradi nasilja ne pošiljamo v drugo službo, preden se prepričamo, kakšno varnost bi po njeni presoji potrebovala. Ena od žensk, ki se je pred kratkim v Sloveniji vrnila od socialne delavke k storilcu, je nekaj ur zatem doživela take telesne poškodbe, da je bila nemudoma odpeljana v intenzivno bolnišnično nego.

Zdaj, ko smo na kratko našteli šest pomembnih področij, ki sestavljajo strukturo začetne pomoči, vidimo, da jih kot celoto uporabljamo v njihovem neprestanem sočinkovanju. Ustrezne informacije vplivajo na poimenovanje in pripovedovanje žensk, vse to učinkuje na razumevanje duševnega trpljenja prizadetih, na razumevanje pomoči tako ženski kot otroku. Učinkovita pomoč je odvisna tudi od našega zaupanja

oceni situacije, ki jo naredi prizadeta oseba. Na razumevanje, zakaj ženske doživljajo nasilje in pogosto ostanejo v nasilnem razmerju, odločilno vpliva tudi razumevanje procesov, ki vplivajo na konstruiranje spolnih razlik od otrokovega spočetja naprej.

PROCESI OPOLNOMOČENJA

Opolnomočenje je proces, ki ima različne stopnje in poteka od trenutka, ko se oseba začenja zavedati strukturnega delovanja zatiranja in njegovega vpliva na njeno življenje. Opolnomočenje je torej delovanje, zaznamovano s samorefleksijo tistih, ki iščejo moč in pogum za določene odločitve. Ljudje, ki sami niso osebno prizadeti, lahko ta proces podpirajo s svojo osebno in družbeno močjo in sodelujejo v delovanju, v katerem ljudje med seboj delijo osebne izkušnje in postajajo pri tem vse bolj ozaveščeni o zatiranju in diskriminaciji, ki ju doživljajo. Opolnomočenje se začne z zavestnim prepoznavanjem dejstva, da številne situacije, ki sestavljajo sistem zatiranja, niso posledica osebne nesposobnosti človeka, temveč posledica diskriminacije, ki je vgrajena v vse strukture družbenega življenja. Strukturna diskriminacija deluje tako, da človek ponotranji zatiranje in se začne obnašati, kot od njega zahtevajo zatiralec in dominantni diskurzi, ki legitimirajo nasilje nad ženskami. Z drugimi besedami, opolnomočenje je proces, kjer prizadeta oseba začne razumevati naravo zatiranja, ki ga doživlja. Šele razumevanje struktur, ki reproducirajo zatiranje, daje prostor, da ljudje namesto samoobtoževanja razvijejo občutek osebne moči. To pa je prvi korak na poti iz zatiranja. Nekateri poudarjajo, da se opolnomočenje zgodi takrat, ko individuumi prepoznajo skupinski temelj zatiranja in se mobilizirajo proti njemu. V tem smislu ne gre za individualno početje, temveč za socialno gibanje, katerega bistvo je, da oseba, ki je osebno prizadeta, prevzame večji nadzor nad svojim življenjem.

Za socialno delo ostaja eno ključnih vprašanj, kako lahko socialne delavke in delavci spodbujajo procese opolnomočenja. Zato poglejmo, kaj sestavlja ta proces, ko gre za pomoč ženskam in otrokom, ki preživljajo nasilje:

1) *Razumevanje.* Prizadeta oseba mora razumeti, kaj se dogaja. Ne pozabimo, da poskušajo storilci na vse načine ločiti ženske od okolja, jih na vse načine osamiti, zlasti zato, da bi s tem ohranili nad njimi nadzor in da prizadete osebe ne bi razumele, kaj se dogaja.

2) *Zaupanje – nova izkušnja* za žensko, ki preživlja nasilje. Pogosto predpostavljamo, da nam mora oseba, ki pride po pomoč ali se zateče v varno hišo, zaupati, saj je to pogoj uspešne pomoči. Socialna delavka postavlja nepotrebna vprašanja, njena gotovost pa se meri po količini zbranih podatkov. Nepotrebna vprašanja lahko še poglobijo nezaupanje osebe, ki je prišla po pomoč. Ženska želi, da bi ji kdo pomagal, ne želi pa za vsako ceno povedati socialni delavki o intimnih dogodkih v svojem življenju.

Če ji ženska ne zaupa, postane socialna delavka pogosto sumničava.

Razumevanje življenjskih izkušenj žensk, ki preživljajo nasilje, najbolje pojasnijo, zakaj prizadeta oseba ne zaupa socialni delavki, saj je dobila v času zlorab in nasilja izkušjo, da je težko komu zaupati. Tudi tisti, ki mu je zaupala, jo je izdal. Morda je že iskala pomoč, se zaupala in ni dobila ustrezne podpore. Prizadeta ženska praviloma dolgo živi v molku, v prepovedi, govoriti o tem, in včasih taka prepoved postane dokončna. Veliko žensk je, preden so prišle k socialni delavki, iskalo pomoč pri drugih službah, pa je niso dobile. Vse to so razlogi, ki nam pokažejo, kako malo razlogov ima ženska, da bi zaupala prav nam, in da je zaupanje nekaj, kar si moramo strokovnjakinje šele pridobiti in ne samoumevno pričakovati. Eden od dejavnikov za vzpostavljanje zaupnega razmerja je, da *uporabljamo besede, ki jih uporablja prizadeta oseba.* Če ženska na primer reče: »Udaril me je, da sem padla po stopnicah,« ne rečemo: »Mož vas zlorablja,« temveč ohranimo njene besede za opis situacije.

3) *Razbremenitev krivde.* Prizadeta oseba mora razumeti, da to, kar se dogaja, ni njena krivda, kakor ji vsiljuje storilec. Pri tem je treba uporabljati pristop zavestne

pristranskosti, ki omogoča, da takrat, ko izvajamo pomoč ženski, ki se želi umakniti pred nasiljem, ne iščemo »resnice« in izjav »druge strani«. Tako ohranimo jasno sporočilo, da je nasilje nesprejemljivo in da jo podpiramo v odločitvi, da se mu aktivno upre. To je še zlasti težko tistim socialnim delavkam, ki so se naučile zlasti dela z družinami. Ena od njih je dejala:

> Spominjam se svojih občutkov tesnobe, ko sem kot mlada socialna delavka pomagala ženski, da je spravila stvari v avto, da jo peljem v zatočišče. Zdelo se mi je, da je to, kar delam, v nasprotju s tem, kar sem se naučila na usposabljanju za socialno delo o tem,. da je treba slišati vseh strani in jim pomagati, da se znajdejo. Nisem srečala moža in nisem slišala »njegovega dela« zgodbe. Vendar je del mene vedel, da moram ženski pomagati na varno. V izbraževanju nisem dobila niti teoretičnih niti praktičnih vsebin za ravnanje s to dilemo. (Mullender 1996: 173.)

4) *Pravica do izbire.* Kot strokovnjakinje in strokovnjaki moramo vedeti, da ima prizadeta oseba pravico do izbire vrste intervencije in do vseh nadaljnjih odločitev, tudi če živi v varni hiši. Prizadeta oseba mora imeti pravico soodločati o skupinskih dejavnostih, ki se odvijajo v hiši, kamor se zateče, v skupini za samopomoč ipd. To, da oseba preživlja nasilje, še ne pomeni, da je nekompetentna za sprejemanje odločitev o svojem življenju in da nima pravice odločati o stvareh, ki so zanjo pomembne. Neka socialna delavka mi je pripovedovala, da je na železniški postaji srečala žensko, ki je pred časom prišla v varno hišo, kjer je zaposlena. Ženska je bila v skupini ljudi, za katere velja, da na železniški postaji beračijo in jemljejo drogo. Ko je ženska zagledala socialno delavko, ji je začela pripovedovati, kaj počne na postaji, koga čaka, kdaj mora pripeljati vlak. Bilo je očitno, da se je začela opravičevati in da je ravnala drugače kot človek, ki ni odvisen od sistema pomoči socialnih služb. Ženska, ki je prišla v varno hišo zato, ker doživlja nasilje, je torej nenadoma v sistemu, kjer se mora opravičevati za svoje obnašanje, za preživljanje prostega časa, in mora misliti na možnost, da ji socialna služba odvzame otroka. Postane ujeta v sistem nadzora in vprašanje, ki se zastavlja ob tej zgodbi, je, zakaj mora človek, ki potrebuje pomoč za umik pred nasiljem, prenašati tudi nadzor.

5) *Vpliv struktur.* Sami moramo razumeti, kako individualna izkušnja nasilja nikoli ni zgolj posledica osebne ranljivosti za nasilje, temveč vedno tudi del delujočih struktur, ki obstajajo v moško-središčnih družbah.

6) *Podpora skupin.* Strokovnjakinje in strokovnjaki morajo upoštevati številne izkušnje pri delu na tem področju in ugotovitve, da se uspeh v praksi poveča, če gre za delo v skupinah, pa naj gre za medsebojno pomoč osebja ali za medsebojno pomoč prizadetih.

7) *Pravica do zgodbe.* Pomembno je, da v procesu pomoči osebi ne odvzamemo pravice do njene osebne zgodbe, niti zgodbe ne koloniziramo s tem, da jo napolnimo z našimi pomeni. Ženske, ki preživljajo nasilje, pogosto doživijo izkušnjo, da je v procesu pripovedovanja (pri socialni delavki, zdravniku, na sodišču) njihova zgodba kolonizirana prek projekcij drugih ljudi. V poskusu, da bi povedale, kaj se jim je zgodilo, tako že v sami zgodbi upoštevajo sodbe, ki so jih sprejeli drugi. Naracija osebne izkušnje tako že vnaprej vsebuje predvideni pogled/sodbo drugega. Namesto osebne zgodbe prizadete dobimo zgodbo, ki je polna intenc drugih ljudi, ki tako na prikrit način kolonizirajo pripovedovanje.

9) *Izdelovanje načrta za varnost.* Za veliko žensk je verjetnost, da se bodo po odhodu iz varne hiše ali po iskanju pomoči pri socialni delavki vrnile k povzročitelju, zelo velika. Za mnoge je to tudi edina možnost, ki jo v tistem hipu imajo. Zato je pomembno, da socialna delavka skupaj s prizadeto osebo naredi načrt za njeno varnost, še preden se ponovno vrne k storilcu.

Načrt za varnost mora vsebovati

- najnujnejše podatke, kje lahko ženska dobi hitro pomoč (telefonske številke policajev, varne hiše, zdravnika, nujne naslove),
- dogovore z ljudmi, ki so pripravljeni ženski nemudoma pomagati (člani sorodstvene mreže, soseda, prijatelji),

• dogovor z varno hišo, da nemudoma pomagajo,
• dogovor s socialno službo in s policaji, da nemudoma intervenirajo, ko jih ženska pokliče, in zaustavijo storilca,
• dogovor o podpori, da bodo otroci utrpeli čim manjšo škodo,
• dogovor o tem, kaj lahko ženska stori, če ji storilec onemogoči uporabo telefona,
• dogovor, kako naj se zavaruje na delovnem mestu, kamor storilci pogosto prihajajo in grozijo (dogovor s sodelavko, da ji ne veže telefona, če je na liniji storilec),
• dogovor z vrtcem, kjer ima otroke, da delavke v vrtcu preprečijo, da bi storilec odpeljal otroke.

Poleg praktične zaščite, ki lahko žensko ubrani pred hudimi poškodbami nasilnega napada, ima izdelovanje načrta za varnost tudi simbolno in psihološko vrednost:

• ženski pove, da ni sama in da obstajajo ljudje, ki se zavedajo nevarnosti, v kateri živi;
• daje čustveno oporo in občutek, da je močnejša in da lahko sama deluje, namesto da je pasivna žrtev;
• socialna delavka ne vzbuja lažnih upov, da je šlo zgolj za enkratno dejanje, temveč ji pove, da se nasilje praviloma ponavlja.

10) *Soudeleženost v procesih pomoči.* Varne hiše, ki delujejo po svetu, vključujejo v svoje delo ženske, ki so si že opomogle od izkušenj nasilja in so pripravljene sodelovati pri podpori in pomoči drugim prizadetim. Številna zatočišča so organizirana tako, da so prizadete ženske enakovredno soudeležene pri pomoči novim prišlekom in pri delovanju varne hiše.

Načelo soudeleženosti v procesih pomoči za veliko žensk pomeni enega od dejavnikov opogumljanja in opolnomočenja ter možnost uresničevanja recipročnosti. Dosti prizadetih žensk ima ob tem prvič priložnost, da same pomagajo drugim in da se zato počutijo koristnejše in manj odvisne.

DELO S STORILCI

Nehajmo se spraševati, zakaj ostajajo ženske pri nasilnežu. Vprašati se moramo, zakaj jih moški ne pustijo oditi.

Audrey Mullender, 1996

Delo s povzročitelji se je v socialnem delu začelo izvajati sredi 70. let, najprej v ZDA, kjer danes poznamo že kakih 500 različnih programov za delo s storilci.

Delo z njimi se je s psihološkega razumevanja razlogov za nasilje razširilo na konkretne veščine pri delu z osebami, ki so nasilne, zato da bi bolje nadzorovale svoje reakcije. Mnogi, ki so postali storilci, so v otroštvu sami preživljali nasilje in zlorabe. Osebe, ki so v otroštvu preživljali psihološke travme, so si podobne v marsičem, najpogosteje pa v tem:

1) šibka samozavest in občutenje sebe kot brezvrednega in nepomembnega;

2) šibka zmožnost vživljanja v druge ljudi (šibka empatija);

3) številni občutki krivde, ki so povezani bodisi s storjenim dejanjem nasilja ali z drugimi dogodki, ki gredo v življenju narobe.

Občutek samozavesti je pomemben kot pogoj za občutek, ki ga človek razvije zase, in se praviloma razteza tudi na občutek za drugega. Čim šibkejši je občutek samozavesti, tem večji je občutek tujosti do sebe in tudi do drugih. Čim večja je tujost, tem bolj je človek omejen sam v sebi in nima občutka povezanosti z drugimi. Prav ti dve značilnosti najdemo pogosto pri storilci spolnih in fizičnih zlorab. Zato je tako malo povzročiteljev, ki bi se bilo sposobnih vživeti v doživljanje žrtve. Za storilce je ena najtežjih nalog prav učenje občutkov, ki jih doživlja žrtev.

Za nekatere ljudi velja narobe – psihične travme v otroštvu vplivajo na šibko samozavest in na veliko zmožnost vživljanja v druge. To je zlasti značilno za tiste ženske in moške, ki so morali zelo zgodaj skrbeti za druge (mlajše brate in sestre) ali za gospodinjstvo, in za tiste, ki imajo izkušnje z spolnimi zlorabami. Ti ljudje so morali zato, da so preživeli, razviti občutek za predvidevanje naslednjega povzročiteljevega

koraka. Proces odraščanja jih ni naredil samozavestnejše, izostril pa je njihov občutek za potrebe drugih ljudi.

Za začetek dela s storilci so pomembna štiri načela:

1) *Nasilje se ne konča, ko ženska odide.* Nasilje se redko konča, ko pride do razveze ali ko se ženska odloči, da bo sama pretrgala z nasiljem. Storilci ženskam grozijo naprej, jih poskušajo najti na samem, jim grozijo po telefonu in izvajajo stalen pritisk v zvezi z pravico do otrok. Eno najuniverzalnejših vedenj storilcev je, da po razvezi zaradi nasilja zahtevajo pravice do otroka, ki so jih prej pretepali in zanemarjali. Njihova najpomembnejša skrb postane v tistem trenutku skrb za biološkega otroka. Storilci na tak način nadaljujejo nasilje in zlorabe, s tem da izsiljujejo pravice do otrok in dokazujejo, da so matere nesposobne skrbeti zanje. Storilci navadno uporabljajo izsiljene stike z otroki, da se na ta način maščujejo materam, čeprav so se matere umaknile prav zaradi njihovega nasilja. Večina storilcev, ki se na začetku trudijo, da bi pridobili pravice do preživljanja časa z otrokom, praviloma kmalu izgine in popolnoma pretrga stike z žensko in otrokom. Za socialno delavko so v takih primerih nujna vprašanja: ali je stik s storilcem zares koristen za otroka; ali lahko storilec dokaže, da je njegov najpomembnejši interes zares preživljanje časa z otrokom in ne nadaljevanje čustvenih in drugih zlorab; ali otrok želi srečevanja s njim. Eno od kulturno specifičnih ravnanj moških v teh situacijah je tudi, da grozijo s samomorom.

2) *Jasna sporočila.* Socialna delavka se mora jasno opredeliti, da je nasilje nesprejemljivo, dogodke mora poimenovati in ne minimalizirati (namesto »šlo je za konflikt«, je treba reči »udaril jo je«). Tako delo je mogoče le, če je ženska na varnem, in ne, če živi s storilcem in je v nevarnosti. Ohraniti partnersko zvezo ali družino ne sme biti željeni rezultat dela s povzročitelji. Audrey Mullender poudarja, da je varna razdružitev najpogosteje najboljša možna rešitev (1996: 183).

3) Če se odločimo, da bomo pomagali žrtvi in storilcu skupaj, je treba *upoštevati feministično perspektivo.* V nasprotnem primeru Audrey Mullender (1996: 177) opozarja na naslednje nevarnosti:

- neustrezna ali mešana sporočila, ki jih dobi par v zvezi z odgovornostjo za nasilje;
- predstavljati nasilje kot nekaj razumljivega:
- predstavljati nasilje kot nekaj, kar je mogoče opravičiti;
- postaviti se na stran storilca, tako da zanikamo njegovo odgovornost in opravičujemo njegovo obnašanje;
- spodbujati storilca, da preusmeri pozornost v pogovoru drugam in stran od nasilja;
- zavzeti stališče, da je deloma kriva tudi ženska, ki je objekt nasilja;
- voditi jo k temu, da sprejme del krivde;
- pričakovati od nje, da vnaprej prepoznava nasilne napade;
- pritrjevati stališču, da je bilo nasilje posledica ženske provokacije;
- utišati žensko.

4) *Vprašanje otrok.* Ko se odloča o tem, h kateremu odraslemu bo dodeljen otrok, je treba preudariti, pri katerem odraslem bo otrok varen. Pri tem se ne smemo odločati niti po naturalizacijski formuli »otrok in mati morata ostati skupaj« niti po formuli »pravica do očetovstva«. Številni avtorji poudarjajo, da »pravica očeta« ne sme biti nad pravicami otroka. Najnovejše raziskave namreč ne dokazujejo domnevnih pozitivnih rezultatov, o katerih so govorili tisti, ki so se zavzemali za nadaljevanje stikov z biološkimi starši, če so ti izvajali psihološke in druge zlorabe. Pri tej študijah je bilo zavrnjeno pretirano poudarjanje pozitivnih učinkov nadaljevanja stikov z biološkimi starši po ločitvi, nasprotno pa so dokazale zvezo med pozitivnimi učinki in stiki s tistim od staršev, ki otroku daje podporo in zaščito in ga ne izpostavlja niti psihičnim niti druge vrstam zlorab (Mullender 1996: 192). Otroci imajo moške modele, ki so pomembni za socializacijo, praviloma povsod okoli sebe in prihajajo v stik z njimi vsak dan. Dečki imajo celo več pozitivnih modelov kot deklice. Pravice otroka lahko varujemo le tako, da dajemo podporo in varnost nezlorabljajočemu staršu, ki skrbi za otroka, povzročitelj pa mora svojo sposobnost za druženje z otrokom, ki je

zaradi njegovih preteklih dejanj utrpel psihološko travmo, šele dokazati.

DELO S SKUPINO POVZROČITELJEV

Za veliko povzročiteljev so koristne skupine, v katerih se učijo asertivnosti namesto agresivnosti. V takih skupinah je dobro, da jih vodita dve socialni delavki ali socialna delavca, veliki uspehi pa so se pokazali, če sta bila voditelja moški in ženska. Številne raziskave so namreč dokazale, da moški pogosto lažje konfrontirajo storilce, ženske pa lažje prekinejo »govorjenje neumnosti«, ko storilci začenjajo govoriti o ženskah (Mullender 1996: 236). Vedno obstaja nevarnost, da pride do kolizije moškega vodje z ostalimi moškimi, zato je pomembno, da obstaja ženska sovoditeljica, ki to pogosto hitro opazi. Druga nevarnost, ki jo lahko voditeljice skupine hitro spregledajo, so posamezniki, ki tudi v skupini ohranjajo nasilne vzroce obnašanja.

Socialni delavec in socialna delavka morata biti v skupini pozorna na naslednje:

- Odpor v zvezi s prepoznavanjem nasilnega dejanja pri storilcih. Za uspešno delo je ključnega pomena, da ne pride do zanikanja nasilja in do zmanjševanja pomena tega, kar so storili.
- Delo v skupini mora potekati tako, da se povzročiteji ne bodo videli kot žrtve.
- Z izgovore na nesrečno otroštvo, problematično družino se poskuša povzročitelj izogniti odgovornosti.
- O spominih iz otroštva in o občutkih v zvezi z njmi se je mogoče pogovarjati, ne da bi bila to obenem tudi racionalizacija za nasilje.
- Povzročiteji pogosto krivijo alkohol kot vzrok za svoje nasilje.
- Audrey Mullender (*ibid.*) poudarja, da so lahko programi, kjer se povzročitelji učijo ravnati s svojo jezo, škodljivi, saj lahko krepijo prepričanje, da ženske izzovejo nasilje in da je nasilje zgolj izguba nadzora nad seboj.
- Storilci naj se učijo različnih komunikacijskih veščin.
- Naj se učijo, kaj občuti ženska v nasilnem napadu.
- Naj se pogovarjajo o stereotipni dinamiki moči v razmerjih med spoloma in analizirajo koncepte moškosti, ki vplivajo na nasilje.
- Voditelji skupine povzročiteljev morajo nenehno soočati udeležene z njihovim vedenjem in jim sporočati, katera so dovoljena dejanja in katera dejanja niso več družbeno sprejemljiva. Socialne delavke pripovedujejo, da je veliko moških začudenih, ker dejanja nasilja niso več sprejemljivi spolno specifični obrazci, saj so veljali v njihovem otroštvu in v življenju njihovih očetov. Pomembno je, da socialni delavec poudari, da je nasilje danes spoznano kot oblika nadzora, ki ga izvajajo moški nad ženskami.
- Tudi s povzročiteljem je treba napraviti načrt za varnost, ki ga povzročitelj uporabi takrat, ko začuti, da postaja nasilen (koga naj pokliče, kaj naj stori z nakopičeno energijo, pravilo, da lahko razbije predmete, ne sme pa udariti ženske ali otroka ipd.).

Za skupinsko delo s povzročitelji je torej pomembno, da socialni delavec ali delavka zares konfrontira povzročitelja s storjenim nasiljem in uporabljata feministično orientacijo v pogledu na nasilje nad ženskami. O pomenu tega govori angleška raziskava iz leta 1994, v kateri so intervjuvali 75 moških o »moški perspektivi v zvezi z nasiljem« (Mullender 1996: 225). Raziskava je bila opravljenja v Bradfordu in je odkrila visoko stopnjo zanikanja, minimalizacije ter identifikacije moških s fantazijami o »moški identiteti«, ki je vključevala tudi fizično in spolno nasilje nad ženskami. Raziskava je ugotovila:

- veliko število moških, ki so bili nasilni; razen dveh izjem so vsi intervjuvani opisovali tudi lastno nasilje (pretepanje, grožnje z orožjem, posilstvo, ugrabitev, mučenje);
- vsi intervjuvani so poročali o pozitivnem odnosu do žensk;
- v intervjuju so pripovedovali, kako so vključili nasilje v svoje vsakdanje življenje, in več kot polovica ni nikoli občutila, da bi jim bilo po pretepanju težko opravljati vsakdanje aktivnosti.

Ta raziskava dokazuje, da moški sicer pogosto govorijo o dogodkih, v katerih so bili nasilni, vendar se zanje pogosto ne

počutijo odgovorne. Sprejeti odgovornost za pretekle dogodke pa je eden najpomembnejših dosežkov, ki se mora zgoditi v skupini za povzročitelje. Eden od socialnih delavcev iz Centra za moške v Londonu (*Men's Centre London*) je ob tem poudaril:

> Nobenemu modelu, ki bo omogočil, da se bo moški, ki pretepa, izmuznil odgovornosti za nasilje, ki ga je povzročil, se ne bo posrečilo, da bi moškemu pomagal prenehati z nasiljem. (Mullender 1996: 227.)

Strokovnjaki in strokovnjakinje, ki delajo s skupinami povzročiteljev, poudarjajo pomembnost povezovanja teh projektov z drugimi projekti na področju dela z ženskami. Poudarjajo, da mora obstajati možnost, da posameznice obvestijo terapevta ali terapevtko oziroma koordinatorje skupine, če so ponovno doživele nasilen napad ali če verjamejo, da se bo to zgodilo. Pomembno je, da imajo voditelji skupine občasno možnost, da preverijo, ali je ženska varna.

INTERSUBJEKTIVNOST KOT POGOJ ZA ZMANJŠEVANJE NASILJA MOŠKIH NAD ŽENSKAMI

Ne bomo se ustavljali pri psihoanalitični interpretaciji razvoja spolne identitete, pa tudi ne pri procesu, ki naj bi otroka pripeljal od separacije k individuaciji. Navkljub velikem številu psihoanalitičnih interpretacij v zvezi z razvojem spolne ideititete v predojdipanem in ojdipalnem obdobju te teorije ne dajejo zadovoljivih odgovorov, imajo pogosto malo skupnega z individualno izkušnjo človeka in lahko le v manjši meri pojasnijo razvoj spolnih razlik.

Zanimivejše in tudi produktivnejše so analize interakcije med otrokovim notranjim psihološkim procesom ter družbenimi in kulturnimi pogoji, v katere je otrok narojen. Jessica Benjamin (1980) poudarja, da je treba analizirati različna obdobja otrokovega razvoja skupaj z akumulacijo socialnih izkušenj v vsaki fazi razvoja. Spolna identiteta in spolna razlika sta v tem smislu odvisni od tega, kako matere in očetje oziroma skrbniki bodisi ženskega bodisi moškega spola stopajo v odnos z otrokom. Raziskave so ugotovile, da se v zgodnjih obdobjih otroštva moški igrajo z otroki bolj burno (metanje v zrak, kričanje, silovitejše premikanje), medtem ko je mati bolj zavzeta s skrbjo in negovanjem, je manj igriva ter se počuti manj ločeno od otroka. To velja zgolj za heteroseksualne matrice, ki so najpogostejše, vseeno pa ne smemo zanemariti okoli 20 odstotkov gospodinjstev, kjer ženske živijo same z otroki, in še večji odstotek tistih, kjer živita moški in ženska v formalnem partnerstvu, dejansko pa za otroka skrbijo ženske (matere, stare mame, prijateljice). V takih gospodinjstvih je otrokova identifikacija z ženskami, ki praviloma delujejo tako v sferi doma kot v sferi plačane zaposlitve, identifikacija z žensko, ki je sama subjekt želje. To je posledica delne osebne izbire subjektnih pozicij znotraj obstoječih diskurzov in hkrati posledica nujnosti, ki jo pozicionira v določen subjektni položaj (nujnost, da služi denar, opravlja »moško« specifična dela, se ne naslanja na moško pomoč ipd.).

Drugi element, ki vpliva na formacijo spolne identitete in spolne razlike, je vprašanje neodvisnosti in povezanosti. Čeprav imajo tako ženski kot moški otroci željo po separaciji, se zdi, da lahko moški otroci to potrebo temeljiteje uresničijo kot ženski otroci. Eden od razlogov je najverjetneje v tem, da se matere bolj identificirajo z deklico in so hitreje pripravljene dati neodvisnost dečkom, ki so »drugi spol«. Drugi razlog je v tem, da v heteroseksualni matrici tako ženska kot moški podpirata identifikacijo moškega otroka z očetom, medtem ko ne podpirata dekličine želje po identifikaciji z očetom. Če je torej res, da je eden pomembnih pogojev separacije prav identifikacija z subjektom, ki je nosilec želje, predstavnik zunanjega sveta in aktivnosti (v zahodni kulturi torej moškega), potem imajo deklice manj možnosti za identifikacijo s tem subjektom. Če ima deklica malo možnosti, da se idetificira z očetom, ki je subjekt želje, predstavnik razburljivega sveta, in če je v identifikacijski ljubezni vedno skrita tudi želja po svobodi, vidimo, da je spolna razlika vzpostavljena prav prek bolje uresničene svobode pri dečkih in

večjega zanikanje pravice do svobode pri dekicah.

Feministična psihoanaliza torej po eni strani opozarja, da je hierarhična spolna razlika posledica neuspešne identifikacije deklice z nosilcem želje - moškim, saj deklici ostane le identifikacija z materjo, torej z osebo, ki je že objekt želje drugega. Hkrati s tem pa opozarja, da je lahko tudi ženska/mati objekt željene identifikacije. Tudi mati, ne samo oče, je lahko figura, ki omogoča separacijo. Z drugimi besedami, tudi ženska je lahko subjekt želje za svoje otroke. Jessica Benjamin poudarja, da je v prvih letih življenja otrokov družbeni spol gibljiv in spremenljiv in da si otrok želi identificirati z obema, tako z moškim kot z žensko. Spolna razlika se ne vzpostavi v predojdipalnem obdobju, temveč je otrok, kot poudarja Benjamin, zainteresiran, da pomiri spolna nasprotja in se lahko identificira z obema, tako z materjo kot z očetom, saj lahko oba predstavljata subjekt želje, njegov objekt identifikacije.

Sedanja družbena organizacija, ki temelji na spolni razliki, po trditvi J. Benjamin idealizira in v resnici šele vzpostavi dramatični razcep na moško avtonomijo in žensko skrbjo in tako vzpostavi hierarhično razmerje med moškostjo in ženskostjo. Namesto komplementarnosti se torej v evropski kulturni organizaciji pojavi dramatičen hierarhični razcep med idealizirano moškostjo in devalvirano ženskostjo. Če k temu dodamo še druge kulturne elemente, ki v okvir idealizirane moškosti uvrščajo tudi pripravljenost za nasilje, predispozicijo za agresivno obnašanje, ki fizične razlike kulturno interpretirajo kot naravno predestiniranost moških za nasilje, potem prihajamo vse bližje k razumevanju izvorov moške agresivnosti in ženske pripravljenosti za vzdrževanje nasilnih razmerij.

Taka kulturna shizma, inherentna naši kulturi, ohranja razcep med skrbjo/odvisnostjo in svobodo/neodvisnostjo. Bolj ko ostajajo ženske v družbi ekonomsko in simbolno odvisne, močneje se vzdržuje ta razcep. Možnost izhoda iz take kulturne shizme, ki reproducira razmerja neenakosti med spoloma in nasilje moških nad ženskami, je prav v tem, da ima otrok priložnost, da se identificira z moško in žensko figuro kot z nosilcema želje. To se lahko uresniči z enakimi možnostmi žensk na področju izobraževanja, zaposlovanja, aktivnega delovanja v družbenem življenju in z vstopom moških v sfero očetovanja in gospodinjenja. Taka prihodnost je tudi edina pot, da se počasi zmanjša kulturno vzpostavljeni razcep med ženskimi in moškimi sferami, to pa je tudi pot k zmanjševanju nasilja moških nad ženskami.

Alternativa intrapsihičnemu konceptu je za Jessico Benjamin koncept intersubjektivnosti, torej tisto, kar se dogaja med individui in znotraj individua-z-drugimi, ne pa, kar se dogaja znotraj individualne psihe. Želja subjekta v konceptu intersubjektivnosti pomeni doživljanje občutka sebe v povezanosti z drugimi. Intrapsihično pojmovanje temelji po Jessici Benjamin na falični perspektivi, od katere je odvisno naše razumevanje subjektne želje in aktivnega delovanja. Intersubjektivno pojmovanje pa omogoča premik od falične družbene organizacije k novim simbolnim organizacijam, ki ne temeljijo na absolutni pomembnosti neodvisnega subjekta. Intersubjektivnost pomeni torej tudi soodvisnost, se pravi, tako medsebojno skrb kot osebno avtonomijo.

Z drugimi besedami, nasilje moških nad ženskami je pogosto posledica tega, da je ženska le kopica lastnih projekcij povzročitelja (fantazije o njegovi identiteti, o njegovi moči, o njegovem nadvladovanju drugega) in moški za žensko kopica njenih identitetnih fantazij (fantazije o zaščitniku, o družinski celici, o žrtvovanju za drugega). Intersubjektivnost je torej razmerje med subjektoma, ki priznavata, da drugi obstaja v realnosti, zunaj fantazij, ki so usmerjene nanj.

V prejšnjih poglavjih smo omenili, da je nasilje pogosto posledica prekrižanja identitetnih fantazij, ki so povezane s fantazijami o lastni moči, ki jih ima storilec. Z drugimi besedami, sila se začne tam, kjer se konča moč. V nasprotju s tem pomeni intersubjektivnost soodvisnost z drugimi, ki ne temelji na identitetnih fantazijah, temveč na želji po povečevanju občutka zase. To je pogoj za občutek za drugega in obenem za občutenje užitka v povezanosti z drugim.

Zahodne kulture so torej spolno specifični jaz diferencirale na jaz ženske in jaz moškega: na tistega, ki je nosilec želje, in tistega, ki je le objekt želje drugega.

Postati subjekt svoje želje pomeni željo artikulirati. Pogoj tega pa je, da tako dečki kot dekice dobijo od skrbnikov priznavanje delovanja, spodbudo za radovednost, premikanje od notranjosti navzven in narobe, pomeni velike kulturne spremembe, ki se morajo na intersubjektivni ravni pokazati kot zmanjševanje samoumevnosti fizičnega nasilja moških nad ženskami, zmanjševanje ženske soudeleženosti v procesih nasilja in zmanjševanje nasilja odraslih žensk in moških nad otroki.

Literatura

Benjamin, J. (1980), The Bonds of love: Rational Violence and Erotic Domination. *Feminist Studies*, 6: 1.

Bogovič, L., Skušek, Z. (ur.) (1996), *spol: Ž*. Ljubljana: KUD France Prešeren, ISH.

Dobash, E. R., Dobash, R. (1992), *Women, Violence and Social Change*. London: Routledge.

Lewis Herman, J. (1992), *Trauma and Recovery: The aftermath of violence – from domestic abuse to political terror*. USA: Basic Books.

Mahoney, M. A. (1996), The problem of Silence in Feminist Psychology. *Feminist Studies 22*, 3: 603-627.

Brišar Slana, Ž. (ur.) (1997), Materinski domovi in sorodne institucije. *Socialni izziv*, 8 (tematska številka).

Moore, H. (1994), The Problem of explaining violence in the social sciences. V: Penelope Harvey, Peter Gow (ur.), *Sex and Violence: Issues in Representations and Experience*. London: Routledge (138-156).

– (1995), *A Passion for Difference*. Cambridge: Polity Press.

Mullender, A. (1996), *Rethinking Domestic Violence: The Social Work and Probation Response*. London: Routledge.

Peršak, B. (1997), Evropski koncept varne hiše. *Socialni izziv*, 8: 30-35.

Schultz, D. (1980), *Ein Mädchen ist fast so gut wie ein Junge I., II*. Berlin: Frauen Selbstverlag.

Zulueta, F. de (1993), *From Pain to Violence: The Traumatic Roots of Destructiveness*. London: Whurr Publishers.

Zaviršek, D. (1997), Varne hiše kot dobre socialne službe. *Socialni izziv*, 8: 7-13.

– (v tisku), Vse tvoje fantazije (predgovor). V: Ellen Bass, Laura Davis, *Pogum za okrevanje*. Ljubljana: VŠSD, LA.

Andreja Čufer

ŽENSKE V RAZMERJU DO PROSTORA IN DRUŽBE

UVOD

Če želimo osvetliti položaj žensk s pomočjo zgodovine, najprej pridemo do predpostavke, da so ženske del družbenih zadev. Zdi se, da zgodovina kaže zlasti to, da so bile ženske v večji meri izključene iz dejavnosti, kot so bojevanje, vladanje, oblikovanje zakonov, umetnosti in znanosti. Psihološke znanosti so ženski osebnosti pripisovale lastnosti, kot so »pasivnost, mazohizem in kompenzatorni narcizem. Ženska naj bi se definirala prek drugega, bila naj bi pooseblјena želja drugega« (Šlibar 1996: 70). Sociološko gledano splošne in homogene kategorije *ženske* ali žensk ni. Termin je zgodovinsko in kulturno spremenljiv, določajo pa ga različni statusi in vloge žensk v družbi. Prvi element definiranja njihove vloge in statusa je življenjski cikel, drugi pa socialno-ekonomski položaj. Izhaja iz predpostavke, da sta »ženskost« in »moškost« družbeno določena in da so spolne vloge kot kulturno konstituirane vloge v različnih obdobjih in krajih različno definirane, vendar pa za zadnja stoletja velja, da je ekonomsko-racionalistični pogled vedno štel ženske za odvisne od družinske podpore (Milharčič Hladnik 1995: 23-24).

V zadnjih desetletjih se je položaj žensk v marsičem spremenil; vse bolj številčno se pojavljajo in uveljavljajo v javnem življenju in zasedajo mesto, ki jim po njihovem mnenju pripada. Prav gotovo je na to vplivalo žensko gibanje, ki je prvo poudarilo vprašanje enakosti moških in žensk. Feministična teorija se je v zadnjih dveh desetletjih preusmerila od oblik nasilja z očitnimi fizičnimi poškodbami, kakršna so na primer posilstvo in pretepanje, k bolj »samoumevnim« oblikam, kakršno je na primer spolno nadlegovanje. Prek tega pridemo do razmerij moči, ki jih opredeli kot razmerje, ki določa interakcije med moškimi in ženskami v vseh plasteh družbenega življenja. Večina feminističnih teorij ima moč, ki jo imajo moški nad ženskami, za posledico domneve, da je primarno in temeljno biti moški. Za pravni sistem so značilne moške definicije spolnega nasilja, ki so okrnjene in črpajo iz skrajnosti na kontinuumu spolnega nasilja. To pomeni, da cela vrsta doživetij, tako v določeni situaciji izrabljanja kakor pri različnih oblikah izrabljanja, ni prepoznana (L. Kelly 1996).

Ženske oblikujejo različne socialne skupine, nevidnosti teh skupin pa ni mogoče pripisati zgolj ženski naravi. Preden se bo spremenilo stanje duha, ki prevladuje v naši družbi, in bo večina pričela razumevati, zakaj hočejo ženske imeti svoj prostor, bo treba preiti še kup ovir in razbiti množico tabujev. Zlasti pa bo potrebna, kot pravi Joan Kelly, »adekvatna analiza položaja žensk v družbi z novimi konceptualnimi orodji« (1984: 6).

Na naslednjih straneh bom poskušala osvetliti, kaj pravzaprav prostor je, kakšni pomeni in simboli ga označujejo, katere so njegove dimenzije in kako se odražajo v širšem družbenem kontekstu. Vzporedno s tem bi rada prikazala tudi razmerje med ženskami in prostorom; kateri prostori pripadajo ženskam in kaj se zgodi, če se ženske znajdejo v prostoru, v katerega »po definiciji« ne sodijo. Tema je preobširna, da bi lahko zajela vse drobcene niti, ki se med seboj prepletajo in ustvarjajo tako stanje,

kot ga imamo sedaj, zato sem bom osredotočila samo na nekatere aspekte prostora.

Drugi razlog, ki me je vodil pri pisanju, je želja po razjasnitvi večne dileme, zakaj se ženske vedno znajdejo v dualizmu negativno/pozitivno, dobro/slabo. Različni prostori, ki pripadajo ženskam, so velikokrat označeni kot protislovni. Na eni strani se jih ne upošteva dovolj, se jim zmanjšuje njihov pomen (gospodinjstvo), po drugi strani pa se jih poveličuje in postavlja na pediestal (materinstvo). Osnovna predpostavka, iz katere izhajam, je, da je bila ženskam na osnovi »naravnega reda«, ki se ga opravičuje z biološko različnostjo oziroma z delitvijo dela v pradavnini, »prepuščena« zasebna sfera. Distinkcija med zasebno in javno sfero ustreza distinkciji med družinskim in političnim, ki sta obstajala kot ločeni in natanko določeni entiteti vsaj od nastanka antičnih mestnih držav dalje (Rener 1992: 22). Avtorica piše, da je moderno koncepcijo zasebnosti in javnosti utemeljila zlasti liberalna (politična) misel in je v tem pomenu danes najpogosteje v uporabi. Po liberalni doktrini je zasebnost vezana na posameznega državljana, na njegovo lastnino, na njegovo subjektivno dejavnost, ki ne podlega javnemu in političnemu nadzoru. Javnost pa je kompleksen kolektiv (skupnost), ki je del družbenega reda in deluje za skupno blaginjo.

PROSTOR – UGOTAVLJANJE IN DEFINIRANJE MEJA

Ko govorimo o »prostoru« imamo navadno v mislih *fizični prostor*; sem sodijo stavbe, okolje, državne meje, skratka vse, kar je vidno in otipljivo, določeno z nam vidnimi mejami. Prostor sam po sebi ne more biti neodvisna dimenzija, temveč se vedno veže na atribute, ki mu določajo tudi druge vrednosti (moralne, etične, socialne, ekonomske, politične...). Ob izjavi »gremo v kavarno« navadno ne razmišljamo, kakšen je socialni ali psihološki pomen tega prostora in naše prisotnosti v tem prostoru. Če rečemo »gremo v kavarno«, navadno nameravamo v določenem prostoru s kom vzpostaviti komunikacijo, se počutiti prijetno. Braco Rotar (1981) piše, da vladajoča ideologija določa polje berljivosti mesta, to se pravi, polje artikulacij, kodifikacij, šifriranj in dešifriranj, skratka, določa polje možnosti za semantično dekodiranje mesta.

V našem primeru to pomeni, da nam veljavni vzorci obnašanja, ideologija, ki je trenutno na oblasti, določajo tudi različne pomene posameznim prostorom. Prek tega nam prostor nalaga določeno obliko vedenja, zato lahko nepoznavanje, zanemarjanje ali pozabljanje nenapisanih kodeksov, ki jih vsebujejo posamezni prostori, pripelje do javne graje ali celo odstranitve kršitelja ali kršiteljice.

Prostor je denotiran na ravni govorice, to se pravi, denotirajo ga diskurzi v naravnih jezikih. Prostor oziroma tip prostora je produkt konkretne družbe in hkrati konkretne določenosti te družbe: prostor in družbo je mogoče brati na istem pojmovnem temelju. Prostor je življenjsko okolje, ki so ga ustvarile interakcije in interference družbenih praks (*ibid.*).

Ob vstopu v določen prostor navadno najprej poskušamo zaznati in določiti njegove simbolne pomene in sporočila, ki jih posredujejo zunanje insignije. To počnemo nezavedno, z namenom, da si zagotovimo varnost, se identificiramo z obstoječimi merili in ugotovimo svojo pozicijo (na primer, ali smo v dominirajočem ali podrejenem položaju). Prostor je lahko omejeno področje, na primer klub ali gledališče, ki ima svoja notranja pravila, ki določajo, kako naj se prehajajo njihove meje in kdo lahko zaseda njihov prostor. Tisti, ki vstopijo, med seboj delijo določene definirane značilnosti (mogoče so se srečali s specifičnimi kriteriji za klubsko članstvo ali za nakup vstopnice) in morajo biti nekako prepoznani od tistih, ki nadzorujejo, ali vse poteka po vnaprej določenih pravilih, na primer od vratarja ali prodajalca vstopnic (Ardener 1993).

Fizični svet se izraža prek meja, ki smo jih začrtali na družbeni, psihični, kulturni, politični ravni, zato govorimo o »političnih krogih«, »interesnih sferah«. Družbe so razvile svoja lastna pravila, ki so kulturno determinirana – njihov temeljni namen pa je jasna postavitev meja. S tem so družbo razdelile na sfere, ravni in teritorije, ki so

med seboj povezani z različnimi hierarhičnimi lestvicami.

PROSTOR IN NJEGOVE ZNAČILNOSTI

Braco Rotar (1981) opredeli prostor kot kraj, kot *topos*, kot *locus*, ki ga ni mogoče degradirati; lahko celo fizično propade, lahko ne poznamo več njegove geografske lokacije, celo ime je lahko pozabljeno, pa še zmeraj lahko fatomsko obstaja v drugih topikah. Zgodovina, miti ali pričevanja o določenem prostoru nam lahko reflektirajo njegovo socialno in družbeno ozadje, prek katerega lahko prepoznamo določene zakonitosti, ki so v določenem prostoru vladali. Shirley Ardener (1993) našteva naslednje značilnosti prostora:

• *Prostor ima določeno govorico.* Sistem komunikacije je v naših glavah izražen z besedami. Vendar pa je družba razvila veliko simboličnih kod. Zato lahko prepoznamo družbeno pomembnost (ali nepomembnost) posameznice ali posameznika v določenem prostoru, ne glede na to, ali je bila verbalno izražena ali ne.

• *Prostor reflektira družbeno organizacijo.* Četudi je prostor majhen, kaže svojo notranjo razdelitev in hierarhije; način, kako so razvrščeni sedeži za pravokotno mizo, na primer predstavlja določeno obliko socialne interakcije med udeleženkami in udeleženci.

• *Prostor definira ljudi, ki se nahajajo v njem.* Vstop neznanke ali neznanca v zaseben prostor lahko spremeni prostor iz zasebnega v javnega, s tem pa se spremeni tudi vloga ljudi v njem.

• *Vedenje in prostor sta medsebojno povezana.* Ducat ljudi v majhni sobi ni isto kot ducat ljudi v veliki dvorani. Okolje predstavlja določene ovire v našo mobilnost in seveda narobe, naša percepcija prostora je določena z našo možnostjo gibanja (ne glede na to, kakšen transport uporabljamo).

Posameznice in posamezniki se umeščajo v prostore prek odnosov, ki so veliko bolj strukturirani in kompleksni (družinska hierarhija, krvna sorodstva). V številnih situacijah najdemo, realno ali metafizično, »prostore znotraj prostorov«. Da bi jih razumeli in identificirali, jih moramo najprej ločiti in razvrstiti. Šele nato se lahko spustimo v obravnavo njihovih povezanosti in odvisnosti (Ardener 1993). Pri tej obravnavi se izoblikujeta še dve značilnosti:

Sestava skupine definira indentiteto z vstopanjem v skupino in izstopanjem iz nje s pomočjo meja med individualnim ali kolektivnim udeležencem in tistimi, ki se od njega razlikujejo.

Del naše identitete določa *klasifikacija*. Sveta objektov ali družbenega sveta ni mogoče osmisliti brez klasifikacijskih shem. Posameznike klasificiramo po spolu, starostnih skupinah, narodnostih, družbenih razredih in starostnih skupinah (Lash 1993: 26).

Nujno je, da vse to združimo, drugače dobimo nepopolno sliko, ki nam daje izkrivljeno podobo realnosti; kot da bi na primer popotnici ali popotniku ponudili posamezne zemljevide, vsak od njih pa bi pokrival določeno tematiko: prvi bi prikazoval, kje so ceste, drugi naselja, tretji prenočišča, četrti kulturne znamenitosti, ne bi pa obstajal zemljevid, ki bi vse to združeval.

Vsaka posameznica, vsak posameznik pripada veliko raznolikim skupinam, od katerih vsaka zavzema svoj prostor ali deli določen univerzum. Odnosi, ki nastajajo znotraj posameznih prostorov, velikokrat niso vidni v fizičnem smislu, temveč jih zaznamo na druge načine; kdo spregovori prvi, na kakšen način spregovori, kako se osebe med seboj naslavljajo, se vikajo ali tikajo – vse to nam daje možnost, da ugotovimo, kakšna pravila in odnosi veljajo v določenem prostoru. Pri našem nastopanju vsi upoštevamo nevidne pomene in sporočila, saj je od tega odvisna tako naša perspektiva videnja in zaznavanja prostora. Tako na primer oseba, ki je obkrožena s svojimi sorodniki in sorodnicami, drugače doživlja okolje okoli sebe kot oseba, katere družina živi razpršeno in daleč stran. Najverjetneje je vsakdo že doživel, da je bil sprejet ali zavrnjen v določeni socialni skupini. Vsakdo se je verjetno že znašel v situaciji, ko je nezavedno rušil nepisana pravila lepega vedenja. Naša dojemanja sveta in prostora se razlikujejo, saj vsakdo od nas daje poudarek

določenim pomenom ali simbolom prostora, medtem ko druge spregledamo ali se nam zdijo nepomembni.

SIMBOLIKA PROSTORA

Ljudje poskušamo prostor na različne načine zaznamovati in mu dati določen pomen, ki je ljudem bolj razumljiv, bolj dostopen. V nekaterih družbah ga na primer označujejo z barvami. Shirley Ardener (1993) piše, da Zuni (S. Amerika) sever barvajo v modro, jug v rdeče, vzhod v belo. Pri Atonih (Indonezija) je jug rdeč, povezujejo ga tudi s pravili, normami, medtem ko je vzhod bel, povezan je z bojevniki, zahod je črn, sever pa je rumen. Med Irci velja sever za črn, hkrati pa je to tudi sfera glasbe, čarovnic in smrti. Poleg barv je bila zelo pogosta delitev na *desno* in *levo*, ki imata točno določen pomen. Desna stran je sveta, plemenita in dragocena. Leva je bogokletna in nizkotna. Zelo pogosto se z desno stranjo enači moško stran, močno in aktivno, levo pa se označuje kot žensko stran, šibko in pasivno. Sarah Lund Skar (1993) v analizi koncepta časa in prostora pri Indijancih Quecha s peruanskih Andov med drugim govori tudi o varnih in nevarnih prostorih; tako moški kot ženske se počutijo relativno varne v svoji vasi in njeni okolici. Za njih velja, da se nevarna območja, kjer lahko srečaš neznane ljudi in bogove, pričnejo šele na dnu doline oziroma na vrhovih gora. Ti prostori so polni nevarnosti in gibanje po njih je nevarno za vse.

Claude Lévi-Strauss (1982), ko govori o naravi simbolne misli, omenja tudi opozicijo med simbolizacijo, ki je diskontinuirana, in spoznanjem, ki je kontinuirano. V našem primeru lahko rečemo, da obstaja razlika med fizično in simbolno komponento prostora, prav tako pa obstaja razlika med skupinskim (družbenim) in individualnim razumevanjem prostora. Glavna komponenta socialnega razumevanja prostora je sestavljena iz družbene organizacije skupnosti, medtem ko se individualno razumevanje prostora opira na predstavo in razumevanje prostora, kot ga zazna posameznica ali posameznik. V primeru razmerja ženska/moški so predstave o tem, katere prostore zasedata in kakšen je pomen teh prostorov, dokaj jasne; ženske naj bi zavzemale mesto zasebnega, torej znotraj, moški pa naj bi zasedali prostor javnega, torej zunaj. Ženske se navadno povezuje z družino, ki naj bi bila relativno varen in predvidljiv notranji svet, prostor (bodisi v fizičnem, socialnem ali psihološkem pomenu), še zlasti, če ga primerjamo z potencialno nevarnim in nezaupanja vrednim zunanjim svetom – moškim svetom.

V naši kulturi velja, da je svet izven doma razmeroma varen, vendar obstaja cela vrsta nenapisanih prepovedi oziroma opozoril. Splošno znano je, na primer, da gibanje ponoči (še zlasti po zakotnih, neobljudenih ulicah) ni varno. Nevarnost obstaja za vse, za ženske in moške, za starejše in mlajše, bogate in revne. Pogosto se sliši: »Za ženske ni varno, da se ponoči sprehajajo same.« Ni pa slišati: »Za mlade moške ni varno, da se ponoči sprehajajo sami.« V zvezi z gibanjem in obnašanjem žensk obstaja cel »kodeks« pravil, ki določajo, katera dela oziroma opravila so ženska. Ta varirajo od menjave avtomobilskih gum do težaških del, kot so nošnja težkih bremen ali vožnja tovornjaka. Z nevidnimi prepovedmi se pravzaprav doseže, da so ženske omejene zgolj na določene prostore, tako v fizičnem kot psihološko/socialnem pomenu.

Prekoračitev teh meja za žensko navadno pomeni, da jo okolica ali družba stigmatizirata, saj je prekršila pravila, ki veljajo v določenem prostoru. Nevarnost, ki preži na nas v zunanjem svetu, je relativna. Pravzaprav je povezana z količino in kvaliteto *informacij*, ki jih dobimo. Lahko nas neprestano opozarjajo na rope, posilstva, umore in vse ostale nevarnosti, ki prežijo na nas in se dogajajo v našem mestu ali naši državi. Lahko pa nas opozarjajo, oziroma, nam posredujejo informacije o tem, kako deluje kontrola nevarnih območji, kakšne so naše pravice, kje lahko dobimo še dodatne informacije. Žal moramo priznati, da je slednje bolj imaginarno, saj so sredstva javnega obveščanja in tudi druge institucije bolj usmerjene na poudarjanje nevarnih situacij kot pa na informiranje o tem, kako jih preprečevati. O možnih napadalcih

oziroma storilcih kaznivih dejanj vedno govorijo kot o tujcih, ne opozarjajo pa, da je prav pri nasilju nad ženskami (tako fizičnem kot spolnem in psihološkem) velik odstotek storilcev pravzaprav v tesnem odnosu z žensko: možje, bratje, očetje, daljni sorodniki, prijatelji. To povzroča težave pri prepoznavanju nasilja in vzbuja zmedenost, saj ženske krivijo same sebe, da niso dovolj pazile in se varovale.

Liz Kelly (1996) piše, da želijo ženske zmanjšati učinek dejanja in zato razlagajo dogodke tako, da jim ne bi bilo treba »ukrepati«. Pri spolnem nasilju se ženske velikokrat počutijo nesposobne ukrepati. Včasih ne ukrepajo, ker se zdi, da bo imelo vse, kar bi lahko napravile, negativne posledice. Če bi se ženska »zaradi nadlegovanja pritožila, bi se lahko znašla brez podpore in v sovražnih odnosih«. Torej pristanejo na začetni točki — da so same povzročile nasilje. Poleg tega naj bi bila vsa opozorila, ki kažejo na to, da naj se ženske držijo prostorov, ki so določeni za njih, upravičena. Vendar tu nastane protislovje: nasilje se je zgodilo v prostorih, ki naj bi bili varni, in storilci so ljudje, ki naj bi varovali ženske pred vsem, kar se jim lahko zgodi zunaj varnih prostorov. Grožnja »zunanjega« se je realizirala »znotraj«.

Braco Rotar (1981) v obravnavi dejavnikov, ki oblikujejo mesto, pravi, da je mesto *kot prostor oziroma tip prostora* produkt konkretne družbe in obenem konkretne določenosti te družbe: prostor in družbo lahko beremo na istem pojmovnem temelju. Če kam pridemo, smo navajeni iskati *informacije o namenu objekta*, iščemo njegovo esencialno naravo. To počnemo tudi zato, ker imajo objekti različne pomene glede na kontekst, v katerem se nahajajo.

Specifičnost, ki jo ima prostor, je ravno v tem, da je ne glede na včasih trdno postavljene meje vendarle dinamična dimenzija, znotraj katere različne interpretacije prostora, njihovo srečevanje in prekrivanje ustvarjajo neverjetno paleto razumevanj prostora. V njem se, kot pravi S. Ardener (1993), prepleta realni fizični prostor s svojo družbeno realnostjo. Potegniti ločnico med tema dvema dimenzijama je težko, še težje je meriti njuno medsebojno povezanost in odvisnost. Delujeta lahko, kot pravi Massey (1994), samo vzporedno in ustvarjata koeksistenco znotraj strukture, ki omogoča, da se oblikujejo pozitivni odnosi med vsemi njenimi deli.

ŽENSKE V MOŠKI HIŠI

V prvem delu sem osvetlila nekatere značilnosti in specifičnosti prostora. Mednje sodi tudi ta, da prostor omogoča oblikovanje različnih oblik socialnih interakcij, v katere vstopajo posamezniki in posamezniice. Te socialne interakcije so določene z različnimi pravili, normami in drugimi regulacijami vedenja, ki se spreminjajo iz družbe v družbo. Videli smo, da sta prostor in individum med seboj tesno prepletena ter si medsebojno določata pomen, si torej določata status v družbi. Barbara Wolfe Jancar (1978) poudarja vprašanje odnosa med enakostjo in statusom in ugotavlja, da vprašanje statusa ne izhaja samo iz ekonomske funkcije, temveč iz vsega, kar kdo dela in veruje, iz vseh njenih ali njegovih odnosov z drugimi osebami in nevidnih sil, v katere veruje. Status v tem smislu pravzaprav predstavlja posameznika ali posameznico, ki prek svojega prostora in identitete zasede določeno pozicijo v družbi. Pri obravnavi prostora je pozornost usmerjena na njegove simbolične pomene, zlasti zato, ker je včasih težko določiti, kje so konkretne meje posameznih področij. Tako se bržkone razlikujejo mnenja, kaj predstavlja fizičen prostor politike ali spolnosti, kaj določa javno in kaj zasebno, ali je konkreten prostor zaposlovanja delovno mesto ali še kaj drugega. Meje med temi sferami postajajo vse bolj nejasne in relativne meje teh sfer se spreminjajo (Dahlerup 1986: 107). Vsa našteta področja so sicer povezana z konkretnim fizičnim prostorom, vendar pa se prepletajo še z številnimi simboličnimi razumevanji in interpretacijami.

Moje izhodišče je, da je razmerje med zasebnim in javnim osnova za omejitev žensk, zato se ne izrazijo bolj množično na področjih, kot so politika, ekonomija in spolnost.

Dualizem zasebno in javno kot ena izmed osnov patriarhata je delitev na državo

in družino, na moškega in žensko. Zasebno in javno po njenem mnenju ne pomeni nič drugega kot spolno identifikacijo, četudi ima ta identiteta znotraj specifične kulture in družbe partikularen pomen. Drude Dahlerup poudarja dva koncepta patriarhata; patriarhat kot država in patriarhat kot univerzalni koncept. Delovanje patriarhata prek države predstavlja s pomočjo osnovne definicije patriarhata: kot vsako državo, kjer večino najpomembnejših mest v državnem aparatu zasedajo moški. Definicijo še dodatno razširi s tem, ko zajame v koncept patriarhalne države vsako državo ali politično superstrukturo, ki v glavnem deluje v interesu moških (*ibid.*: 103).

Ko govori o patriarhatu kot univerzalnem konceptu, najprej poudari, da ne gre za avtomatično predpostavko, da so bile vse družbe vedno patriarhalne, temveč da univerzalni koncept zajema vse družbe, kjer dominirajo moški. Patriarhat je za avtorico koncept družbe v širšem smislu, kajti znotraj celotne patriarhalne družbe se odnosi med moškimi in ženskami spreminjajo glede na osebnostne karakteristike, vendar pa tudi na posamezna področja. Tako lahko ženske v velikem številu primerov dominirajo v odnosih in mogoče celo pri glavnih odločitvah znotraj družine, družinska ekonomija pa vendarle temelji na plači moža in mogoče tudi žene.

V analizi elementov, ki sestavljajo patriarhat in vzdržujejo žensko na poziciji »drugega spola« (ibid.:99), Drude Dahlerup poudari naslednje aspekte:

- kontrola moških nad ženskim delom,
- kontrolo moških nad žensko seksualnostjo,
- psihična kontrola moških nad ženskami, ki vključuje tudi fizično nasilje (*ibid.*: 100).

Po avtoričinem mnenju je, zgodovinsko gledano, prišlo do prehoda iz osebnega patriarhata [*personal patrarchy*] v strukturni patriarhat [*structural patriarchy*], poleg tega pa je pišlo še do drugih sprememb v oblikah podrejenosti; na primer iz fizične/materialne podrejenosti v psihološko podrejenost, iz legitimne v nelegitimno in iz vidne v nevidno podrejenost. Poudarja, da obstajajo določeni problemi v zvezi z izrazom »kontrola moških nad ženskami«, še zlasti če upoštevamo današnjo družbo. Podrejenost žensk ni zgolj posledica kontrole moških nad ženskami, temveč so ženske odstranjene od virov kontrole in moči ne zgolj zaradi posameznih moških ali skupin moških, temveč zaradi celotne strukturiranosti družbe. Strukturna podrejenost žensk se pogosto kaže v osebnih odnosih; na primer med žensko-delavko in nadrejenim, med ženo in možem, med učenci in učenkami. Prav tako se strukturna podrejenost kaže na trgu delovne sile, kjer so ženska rezervna delovna sila; kaže se v nesorazmerju plač med moškimi in ženskami, vpliva na procese socializacije deklic in žensk; kaže se v tem, da imajo ženske relativno majhno moč v tradicionalni politiki (*ibid.*: 100). »Narava« je eden najpogostejših argumentov, s katerim se opravičuje podrejeni položaj žensk kot drugega spola. Kot smo videli, je patriarhat osnovna oblika večine družb in s tem je povezana tudi ideologija, ki izhaja iz biologističnih osnov ter se, kot pravi Barbara Wolf Jancar, »v družbo vključuje kot kulturološki faktor« (1978: 6).

ZASEBNO IN JAVNO

Kaj je javno in kaj zasebno, določiti, kje poteka ločnica med tema dvema sferama, je opredelitev, ki se spreminja od inividuma do individuma, od socialne skupine do socialne skupine, od kulture do kulture. Lidia Sciama (1993) definira zasebno kot potrebo posameznic in posameznikov, družine in drugih socialnih skupin, da se ob določenem času ali za določeno obdobje zaradi aktivnosti, ki jih združujejo, oddaljijo od drugih. Zasebno in javno se različno interpretira; nekaj, kar v naši kulturi spada v domeno zasebnega, v drugi velja za javno. Aspekti življenja, ki jih želijo ljudje obvarovati pred javnostjo, so zelo različni; v eni kulturi velja, da prehranjevanje spada v zasebno sfero, v drugih kulturah menijo, da je seksualna aktivnost ali izražanje naklonjenosti strogo intimna zadeva, medtem ko v nekaterih kulturah velja prijateljstvo za nekaj zelo rezerviranega ali celo skrivnostnega (*ibid.*). Zasebno in javno se torej

neprestano definirata znotraj posamezne kulture in v zasebnem kontekstu, tako da vrednot zasebnega in javnega ni mogoče generalizirati, vendar še vedno obstaja potreba po natančnejši evidenci kulturnih specifičnosti na tem področju. Opozorila bi na razliko med zasebnostjo in individualnostjo. Četudi sta oba termina med seboj povezana in se neredko dopolnjujeta, se nam zasebno velikokrat zdi dodatek individualnosti. Vendar se »zasebnost« in »zasebne sfere« veliko bolj pogosto uporabljajo v antropologiji, ker veliko bolj zajemajo tako skupine kot posameznike in posameznice. Še več, dejstvo, da predstavljajo tako fizični prostor in objekte kot tudi moralne vrednote, nam daje možnost, da jih analiziramo prek organizacije prostora in različnih etnografskih dejavnikov. Tako je lahko na primer spalnica zasebna glede na hišo, hiša je zasebna v razmerju do soseske. V nekaterih drugih kulturah pa se zasebnost prične šele v razmerju družina-zunanji svet, medtem ko znotraj družine zasebnost ne obstaja. Fizični prostor sicer določa meje med zasebnim in javnim, vendar materialna stran ni vedno tista jasna ločnica. Lash (1993) piše, da obstajajo simboli, ki se razlikujejo od reprezentacijskih objektov. Simboli vplivajo na pomen, ne pa na realnost.

Na ta način je zasebnost videti kontinuum, in včasih je zelo težko zajeti vso kompleksnost človeških interakcij, določiti meje, kdaj zasebno preide v javno in narobe, saj sta to pojma, ki se neprestano izmikata in sta bolj zasidrana v zavesti ljudi kot v zakonskih določilih.

ŽENSKE, ZASEBNO, JAVNO

Zasebno sem definirala v smislu težnje posameznika ali posameznice, da se za določen čas osami, v nadaljevanju pa bom predstavila položaj žensk v odnosu do pojmov zasebno in javno. Mirjana Ule piše, da je tako zasebno kot »javno« raslo iz iste skupne osnove, iz družinske ekonomije, ki je bila obenem notranje povezana skupnost in tudi odprta navzven, v razne oblike menjave in družbene odvisnosti (Ule 1991:13). V tem kontekstu lahko opredelimo zasebno kot prostor, v katerem sta posameznica in posameznik obrnjena navznoter. V naši kulturi ta prostor pokrivata dom in družina. Javno pa predstavlja delovanje navzven, kar v naši kulturi predstavlja službo, javne nastope in druge interese, ki jih imata posameznica ali posameznik. Kvalitativna razlika med doživljanjem življenja v družini in v drugih skupinah se kaže že v govornih modalitetah. Lahko seveda razpravljamo o tem, koliko ima pri tem izkustvu in takem pojmovanju »primarnosti« družine vloga ta ali ona ideologija in družbena ureditev, vendar pa to ne spremeni »življenjske socialne oblike«, ki ima družino za skupino, v kateri večina ljudi katalizira svoje socialne izkušnje in v kateri definiramo svojo osebno identiteto (*ibid.*: 12).

Prostor, ki nam ga zavzemata zasebna in javna sfera je, kot smo že dejali, različno definiran. Nekaj, kar v naši kulturi pomeni izrazito zaprtost in izoliranost, je v drugi kulturi vsakdanji ritem življenja. Ženske so v razmerju do zasebnega in javnega večinoma postavljene v sfero zasebnega. V 17. in 18. stoletju je na družinsko omejevanje žensk pritiskala zlasti cerkev. Temu se je pridružila splošna krepitev patriarhalne morale, zlasti v protestantskih deželah, ki krepi hierarhično organizacijo družine z očetom kot »monarhičnim« gospodarjem družine. Delitev na zasebno in javno se je dogajala hkrati zunaj in znotraj družine, pri čemer so si ženske pridobile mesto gospodaric doma, gospodinjstva, moški pa vlogo zastopnikov družine navzven, v ekonomski in politični javnosti. Hkrati z razločevanjem poslov v družini od bolj javnih opravil, na primer od sprejemanja gostov, dejavnosti salonov in podobno, je dejavnost žensk postajala vedno bolj »zasebna« v smislu nečesa marginalnega in partikularnega. V 19. in 20. stoletju se je ta marginalizacija gospodinjstva pa tudi vzgoje otrok še utrdila, in sicer toliko bolj, kolikor več tradicionalnih družinskih in hišnih opravil je prehajalo v okvire zunaj družinskih ustanov (Ule 1991: 12-13).

Razdelitev na zasebno in javno po mnenju Drude Dahlerup (1986) ni vedno enaka distinkciji moško/žensko. V liberalnih

državah in prav tako v klasični liberalni filozofiji so bile ženske izključene iz javne sfere, kar ni naključje, saj je bila ta izključitev del osnove zgodnje liberalne države. Četudi je bila participacija v javni sferi omejena za nekatere moške, je bila vendarle področje, ki so ga predstavljali moški kot glave družine. Javno sfero so vodili moški, vendar so prav tako vodili tudi družino.

Drude Dahlerup piše, da ni nenavadno, če najdemo v teoretski literaturi dokazovanja, da je družina osnova patriarhata, ali pa trditve, da specifičnosti patriarhata izhajajo iz reprodukcijskih odnosov. Avtorica ugotavlja, da je relativno šibka pozicija žensk na trgu delovne sile povezana z njihovimi družinskimi obveznostmi. Gospodinjstvo, skrb za otroke in družino, nega bolnih so dejavnosti, ki sodijo v zasebno sfero, hkrati pa v glavnem vključujejo zlasti žensko populacijo. Patriarhat se sklicuje na naravo in na to, da je sposobnost žensk za nadaljnjo reprodukcijo osnova za njihov domicil v zasebnosti, iz tega pa izhaja tudi, kot pravi Kari Waerness (1986: 212), »naravna nagnjenost« za skrb.

DELITEV PROSTORA

Domač prostor, zaprt prostor s streho nad glavo ima za Grka žensko konotacijo, zunanji prostor na prostem pa moško. Področje ženske je hiša. Tam je njeno mesto; načelno ne sme od tam. Le s poroko – s spolno menjavo – se ženska giblje in povezuje sorodstvene skupine; v tej menjavi je moški, ki je sicer gibljiv element, negiben, pritrjen na domače ognjišče; to ognjišče je zaupano devicam družine; če hoče dekle postati žena, lahko ta status doseže le prek odpovedi; odpovedati se mora deviškemu stanu in s tem domačemu ognjišču (Rotar 1981: 78).

Ženski je bilo v antičnih časih prepuščeno domače ognjišče in samo znotraj domače hiše je imela priložnost, da se uveljavi; kot mati, žena, gospodinja. Obdobje strogega zapiranja v okvire domače hiše je sicer minilo, vendar ženskam še vedno pripada vloga »varuhinj doma, družinske klime in podobno« (Ule 1991: 14). Dom kot točka, ki daje varnost pred vdorom zunanjega sveta, se lahko v trenutku spremeni v javno sfero; potrebna je zgolj oseba, ki ne sodi v ožji družinski krog. V naši družbi so mogoče te meje bolj zabrisane, vendar menim, da kljub temu obstaja prostorska delitev. Dnevna soba je navadno namenjena obiskovalkam in obiskovalcem, ki segajo izven sfere družinskega. Kuhinja je prostor, kjer se navadno zbira družina, ožje sorodnice in sorodniki, prijateljice in prijatelji, medtem ko so spalnice prostor, ki je dostopen samo najožjim družinskim članom in članicam.

Večina stikov med ožjim družinskim krogom in zunanjim je tranzitne narave, vendar lahko zaznamo določene oblike ritualov, ki omogočajo, da se ljudje vpeljejo v prostore, ki so zasebne narave. Rituali so različni: že določena razporeditev stolov, posebna oblika pozdrava, šilce žganja ali pa običajna kava, ki jo ponudijo, lahko v določenih kulturah identificira obiskovalko ali obiskovalca. Vse te oblike imajo namen opomniti obiskovalko ali obiskovalca, kakšen je njegov/njen status in položaj v skupini/prostoru, kamor je vstopila, ter da mora upoštevati pravila obnašanja. Prav tako obstajajo pravila lepega vedenja, ki določajo posebne rituale, ti pa naj bi vzpostavljali socialno distanco. Tako na primer neznano osebo navadno povabimo v dnevno sobo, ji ponudimo osvežitev in pogovor je navadno zelo formalen. Odsotnost ceremoniala je lahko znamenje privilegija. Je znamenje, da je oseba vključena v ožji družinski krog in da ji ni treba spoštovati pravil, ki veljajo za ostale obiskovalke in obiskovalce (prijateljica, na primer, lahko pride na obisk nenapovedana in vstopi pri vrtnih vratih).

Ko govorimo o zasebnih sferah, imamo zelo pogosto v mislih ženske in dom, ki navadno veljajo za inferiorne v primerjavi z javnimi sferami; te pogosto predstavljajo moško stran in se v njih največkrat izražata politična in ekonomska moč. Žensko so pogosto opredeljene kot »osnova bistvenih vrednot«, »fokus družinske lojalnosti«, prav tako pa je skoraj univerzalno umeščena v zasebne sfere tako v družbenih kot ekonomskih pojmovanjih, medtem ko se moške

skoraj avtomatično povezuje z javnimi sferami. V ideološki perspektivi se ta delitev vedno znova kaže kot nekaj samo po sebi danega, naravnega. Hkrati pa je vodilo različnih politik v legitimiranju temeljno različnih socialnih pozicij, vlog in identitet moških in žensk. V razreševanju nasprotij med javnim in zasebnim pravzaprav nismo prišli daleč od strogega patriarhata. V sedanjih razmerah se sicer ponujajo razne predelave konservativnih idej in družbenih modelov, vse pa so v svojem bistvu podobne.

Carole Pateman (1989) piše, da ženske niso bile nikoli popolnoma izključene iz javnega življenja, vendar je bil način, kako so bile vključene, pogojen z patriarhalnimi verovanji in praksami. Danes je vse več žensk, ki se uveljavljajo v javnih sferah (političarke, managerke) in ki se zagotovo ne strinjajo z tradicionalnimi predstavami o družbenih vlogah moških in žensk.

Celoten družbeni sistem je naravnan v smeri, ki nas neprestano »opominja«, da je zasebno namenjeno ženskam, javno moškim. Ideološke opcije vseh modernih družb so še vedno usmerjene v legitimiranje temeljno različnih socialnih pozicij, vlog in identitet moških in žensk. Res je, da so vse moderne družbe »podedovale« nekdanje patriarhalne predsodke in nazore fevdalnih in drugih predmodernih družb (Ule 1991: 14). A to ni dovolj za pojasnitev, zakaj so še vedno, navkljub naraščajočemu vključevanju žensk v javne sfere, tako trdne klasične spolne delitve, ki se ujemajo z delitvijo na javno in zasebno sfero.

ČIGAVA JE SPOLNOST

Vsaka družba ima različne spolne ideologije, ki so odvisne od socialnega sloja, od starosti ali pripadnosti etnični skupini. Značilnosti, kot sta emocionalnost ali iracionalnost, so bile (in so še) v naši družbi podcenjene. Celo empatija je dobila negativne konotacije pasivne sugestibilnosti, ali pa je bila obravnavana kot narcisizem. Te lastnosti naj bi bile del žensk. Samokontrola, racionalnost so moške lastnosti in z njimi naj bi prevzeli kontrolo nad ženskami v njihovo dobro in v dobro civilizacije, preden propadejo zaradi emocij. Sybille Duda (1995) piše, da spolni stereotipi – aktiven in racionalen moški, pasivna in emocionalna ženska – že dolgo veljajo za zastarele, vendar pa so iz dobro znanih razlogov še vedno v rabi kot kulturni in družbeni vzorec razlage. Eno izmed področij, kjer se izrazito uporabljajo stereotipi, je prav spolnost.

Luce Irigaray (1995) v svoji obravnavi spolne identitete kot enega pomembnejših vprašanj našega časa piše tudi o tem, da je naša spolna ekonomija, ki se je oblikovala skozi stoletja, v večini odrezana od kakršnekoli estetske, premišljajoče in resnično etične osnovanosti, tako da misel o kulturi spolnosti velikokrat vzbudi začudenje. Spolnost naj bi bila zadeva, ki je ločena od civilizacije. Vendar le malce premisleka in poizvedovanja pokaže na dejstvo nemoči osamosvojitve tako imenovane zasebne spolnosti od družbenih norm. Nazadovanju spolne kulture botruje ustoličenje drugačnih vrednosti, ki so označene kot univerzalne, ki pa se kažejo kot prevlada enega dela človeštva nad drugim, se pravi sveta moških nad svetom žensk. Četudi v naši družbi spolnost vsaj načeloma nosi nekakšen znak liberalnosti, se pogosto zgražamo nad deželami, kjer veljajo drugačna pravila. To je velikokrat zato, ker nismo seznanjeni z njihovimi običaji ter navadno sodimo na osnovi stereotipov in površnih znanj. Ljudje zahodne družbe smo zgroženi, ko slišimo, da je v muslimanskih deželah del ulice zgolj za uporabo žensk, da javne knjižnice v nekaterih provincialnih mestih dovolijo vstop ženskam zgolj en dan v tednu (Khatib-Chahidi 1993). Vendar tudi v naši družbi obstaja diskriminacija v spolnosti, četudi navzven ni zelo vidna. Zahodni patriarhat v bistvu skriva dejansko stanje pod konceptom romantične ljubezni in srečne družine. V primerjavi z »odkritostjo orientalskega vedenja (mačizma)« (Millet 1985: 13) je sicer bolj blagodejen in ženskam dopušča več možnosti za ohranitev svojega ugleda, a vendarle gre za eno in isto stvar: nadzor nad ženskami in njihovo seksualnostjo. Koncept romantične ljubezni je sredstvo za čustveno manipuliranje, ki ga lahko moški izkorišča, saj je ljubezen edini primer, v

katerem je ženski (ideološko) dovoljena spolna dejavnost. Prepričanost v romantično ljubezen pa ustreza obema strankama, saj je to pogosto edini pogoj, s katerim lahko ženska preseže veliko močnejši vpliv vzgajanja k spolni zadržanosti. Ženska se je pripravljena odreči individualnosti v korist »pomembnih drugih« in svojo individualnost nenehno investira v druge na povsem predracionalne način: s pomočjo čustev, erosa in karitasa, vendar tudi na način, ki bi mu rekli način »zamolčane, potlačene iracionalnosti«: z odlaganjem realizacije (seksualne) želje, z emotivnim izsiljevanjem, s pozicijo žrtve (Rener 1992: 110). Patriarhalno ideologijo reproducirajo tako moški kot ženske. Slednje pogosto tako, da nevprašljivo sprejemajo pripisano obnašanje, verjamejo v svoje naravno poslanstvo »pomočnic«, ki naj bi jim dajalo boljšo »naravo« od moške, in se niso sposobne odkrito soočati s konflikti, zlasti ko gre za odnose med ljudmi. Sprejeti dejstvo soodgovornosti pomeni spoznati, da lahko realnost tudi spremenimo, saj niti moški niti ženske niso le produkti neke ideologije (Zaviršek 1994: 277).

Ženska je lahko torej v dvojni poziciji: na eni strani obstajajo ideologije, ki poskušajo ženskam predpisati, katere vloge so za njih najprimernejše (matere, skrbnice), po drugi strani pa ženske zavestno ali nezavedno izpolnjujejo pričakovanja, čeprav so mogoče v nasprotju s situacijo, v kateri se nahajajo. Drude Dahlerup med drugim opredeli patriarhat kot »katerikoli sistem (politični, ekonomski, industrijski, finančni, verski ali socialni), v katerem moški zasedajo večje število vodilnih mest v hierarhiji«. Upoštevajoč to definicijo, lahko sklepamo, da je v večini družb patriarhat še vedno navzoč, skupaj z njih pa tudi želja, da se tako ali drugače izvršuje nadzor nad žensko in njeno seksualnostjo.

ŽENSKE

Pisati o ženskah kot enotni kategoriji je pravzaprav nemogoče, saj se koncept »ženske« spreminja iz obdobja v obdobje in pravzaprav zajema »kolektivno mnenje« družbe in časa o tem, kaj naj bi ženska bila, kakšne so njene lastnosti, kakšno naj bo njeno obnašanje. Denise Riley (1991) piše, da obstajajo različne časovnosti »ženskega«, ki nadomeščajo možnost, biti »včasih ženska«, z večno razliko na eni strani ali z nerazlikovanostjo na drugi. Tako se izognemo neokusni izbiri med »realnimi ženskami«, ki so vedno trdno opredeljene, ali »post«-ženskami, ne-več ženskami, ki so videle vse, so od tega utrujene in se odločijo za zginevanje. Te menjajoče se periodičnosti se ne odvijajo le od trenutka do trenutka za posamezno osebo, temveč so tudi zgodovinske, saj pride do označevanja »ženskega« v nešteto gibljivih formacijah. Mary Wollstonecraft navaja, da pisci njene dobe ugotavljajo, kako je »moč ženske v njeni čutnosti ter da se o ženski pameti pogosto govori zaničevalno« (1993: 74-78). Lastnosti, ki naj bi označevale »žensko«, zajemajo širok spekter značilnosti; bile naj bi ponižne, ubogljive, skromne, skrbne, čutne, v tem stoletju pa se je razširil »koncept ženskega kot v osnovi spolnih bitij« (L. Kelly 1996: 78). Vendar pa vse analogije zgolj približno določijo pozicijo ženske, nikakor pa je ne definirajo adekvatno, zlasti zato, ker bi adekvatna analiza zahtevala nova konceptualna orodja. Ženske so spol in kategorizacija po spolu ne vključuje materinske vloge ali podrejenosti moškemu, razen kot socialno vlogo in razmerje, ki sta družbeno konstruirana. Avtorica v nadaljevanju pravi, da je začetno navdušenje ženskih študij sestavljalo navdušenje nad spoznanjem, da sta tako družbena ureditev kot njena opredelitev za »naravno« proizvoda moških. Za avtorico je spol kot kategorija osnova za analizo družbene ureditve in ostale klasifikacije, kot so razred, rasa in druge.

Biologija je imela pri definiranju »ženskega« pomembno vlogo, kajti prav na osnovi bioloških razlik med moškim in žensko se je gradila patriarhalna družba. Hilary Callan (1993: 172) poudarja vprašanje odnosa med »biološko danostjo« [*biological givens*] in »kulturnim odzivom« [*cultural responses*]. Ugotavlja, da sta skozi stoletji obe variabli razvili medsebojno privlačnost in odbojnost, vendar so se na obeh področjih »vtisnile posebne konceptualne in ling-

vistične strukture«. »Biološka danost« in »kulturni odziv« v razmerju do žensk se po njenem mnenju opira na »neupravičeni predpostavki kategorične enakosti med biološko in kulturno oznako ženskosti« (*ibid.*). Avtorica sklene, da »narava« ni vezana na »kulturo« kot vzrok, ki vpliva na nadaljni razvoj. Samozaznavajoče in samooznačevalne kvalitete kulture so dovolj za zagotovitev, da se vplivanje narave na kulturo vrača na podoben način. Narava in kultura se medsebojno vključujeta, ta odnos pa se ne vzpostavlja niti arbitrarno niti kot iskanje biološke infrastrukture za razlago posameznih oblik človeških odnosov. Gre torej za medsebojno dopolnjevanje na različnih ravneh; kar »narava« ponuja na eni ravni v obliki dispozicij, »kultura« na drugi ravni transformira v kategorije. Mirjam Hladnik Milharčič piše, da binarna konstrucija »moški proti ženskam«, kar bi lahko prevedli tudi »kultura proti naravi«, nima alternative v spolni identičnosti, v tem, da bi ženske ali moški obstajali kot homogene kategorije. Ta opozicija je tako kot opozicija »enakost proti različnosti« konceptualno in politično zgrešena. Konceptualno onemogoča, da bi videli razlike med spoloma in načine, na katere se zabrisujejo razlike znotraj spolne kategorije. Na drugi strani onemogoča konceptualizacijo spolne razlike kot kulturno, družbeno določene kategorije in njeno uporabo v različnih kontekstih. Politično pa sta opoziciji enakost proti različnosti in moški proti ženskam zgrešeni iz naslednjih razlogov: prvič, ker zabrisujeta dejstvo, da politično razumevanje enakosti kot enakopravnosti temelji na upoševanju obstoja različnosti (če bi bili posamezniki enaki, koncepta enakosti sploh ne bi potrebovali); drugič, ker zabrisujeta raznolikost načinov, na katere so v družbenih razmerjih diskriminacije moški in ženske »vsi skupaj revčki« (1995: 58).

Kot je bilo omenjeno že v uvodu tega razdelka, ni naš namen ugotoviti, kaj vse zajema koncept ženske. Osvetlili smo samo nekatere izhodiščne točke, ki naj bi bile v nadaljevanju osnova za razgradnjo odnosa med ženskami, spolnostjo in družbo. Narava naj bi bila po mnenju Donne Haraway (1993) le surov material kulture. Videli smo, da izhaja osnovna determiniranost koncepta »ženske« iz biološke predpostavke. Sposobnost žensk, da rojevajo, streže kot argument za njihovo (ne)vključevanje v sfero javnega, političnega, hkrati pa ni »presenetljivo, da se telo uporablja kot močno orožje za nadzor« (MacDonald 1993: 201).

NADZOROVANJE ŽENSK

Ženske kot skupina so za zahodno družbo od nekdaj problematične. Pomembna determinanta, ki je zadevala vse struje zgodovine žensk, so bile socialne institucije, skoznje se je kazala ženska avtonomija, ekonomska neodvisnost, pričakovano vedenje. Sherrill Cohen (1992) navaja, da so v srednjem veku poudarjali ideal čistosti in pobožnosti, ženska ni smela posedovati premoženja, postavljena je bila na pozicijo neodgovorne in neodrasle osebe. Zanjo so skrbeli moški; v mladosti oče in bratje, po poroki pa mož. Status poročene ženske je bil pravzaprav neobhoden, saj je ženski zagotavljal možnost, da se je lahko vsaj nekoliko vključevala v družbo. Tako se je življenje žensk vrtelo zlasti okoli tega, kako si zagotoviti najprimernejšega ženina, saj je poročena ženska, torej ženska pod okriljem moškega, ki jo varuje in skrbi zanjo, dobila večje družbeno priznanje in spoštovanje kot neporočena ženska (*ibid.*). Ženska, ki se je pojavila na kraju ali v družbi, ki je bil glede na veljavna družbena merila in vrednote zanjo neprimeren, je bila hitro označena kot nespodobna oseba ter je požela javno zgražanje.

Socialno okolje še vedno izvaja kontrolo nad ženskami, čeprav so mogoče metode bolj subtilne, so pa ravno tako moreče in neprijetne. Neporočena ženska, na primer, sicer ne žanje več javnega zgražanja, so pa zanjo zaskrbljeni tako njeni starši kot sorodniki in prijatelji. Če v njenem življenju ni moškega, to pomeni, da z njo nekaj ni v redu. Saj si predstavljate družinsko srečanje, ko vas sprašujejo »Kako – še nisi poročena? No, boš že, ko se bomo naslednjič srečali.« Kot da je vaše intimno življenje stvar celotnega sorodstva, ne pa vas samih.

Nadzorovanje se danes kaže skozi pomenljive nasmeške in dvoumnosti. Pogosto ni izrečeno, pa vendar vsi vemo, za kaj gre.

Velikokrat pa se na vse to veže pojem časti. Čast in sram sta se vedno lomila na ženskah. V preteklosti je pomenilo, da je ženska častivredna, če je ugledno poročena ali vdova ali v samostanu. Zlasti je morala biti »temeljna krepost ženskega rodu uglajenost, poslušnost in pasja privrženost« (Wollstonecraft 1993: 40). Pojem časti je znan v marsikateri družbi, prav tako pa je znan tudi strah pred njeno izgubo. Sherrill Cohen definira čast kot »spoštovanje in ugled, ki ga posamezniku ali posameznici soglasno odobri družba« (1992: 21). Pojem časti se seveda uporablja za oba spola. Toda moški izgubi čast in spoštovanje, če ni hraber ali močan, ne povezuje pa se tega z njegovo seksualnostjo, medtem ko se ženska izguba časti nanaša zlasti na spolnost. Ne samo, da ženska sama izgubi spoštovanje kot oseba, temveč se ta pojem veže na celo družino, zlasti na njen moški del. Čast ženske je pogost instrument kontrole žensk, ki posredno predstavlja bolj čast in dostojanstvo moških članov družine kot ženske same. Primer, ki se veže na to problematiko, je posiljevanje žensk v Bosni. V času svoje prakse v Trstu sem spoznala ginekologinjo iz Tuzle, ki je bila dnevno v stiku s posiljenimi ženskami. Pripovedovala mi je o njih, o njihovih travmah in o tem, da jih opogumlja, da gredo naprej, da ne ostajajo na točki, ko se neprestano sprašujejo, kaj bodo storile njihove družine, ko bodo izvedele, da jih je posilil sovražen moški. Strah pred kaznijo in občutki krivde, da so same krive za storjeno nasilje, so pravzaprav zameglili osnovno nasilje – da so bile posiljene. Po tradicionalnem pojmovanju je moški s posilstvom užalil drugega moškega, zlorabil je »njegovo« žensko. Čustva agresivnosti, sovraštva, prezira in želja, da bi poteptali ali zlomili osebnost, dobijo pri posilstvu obliko, ki popolnoma ustreza seksualni politiki (Millet 1985).

Pri obravnavi žensk in mehanizmov kontrole nad njimi se vseskozi kaže dualizem:

> na eni strani je bila ženska zaradi svoje anatomije določena za materinstvo, njena posebna naloga je bila biti rodilja – pogosto označena kot narava, nasprotno pa moški predstavlja kulturo – na drugi strani pa naj bi bila deviška, sramežljiva in spodobna, torej naj ne bi imele nobenih spolnih potreb, čeprav je njena spolnost njena poglavitna usoda. Življenja ji ne določata razum in razmišljanje, ampak aseksualna spolnost, s katero je mogoče poljubno razpolagati, ker ni povezana niti z željami, niti s potrebami. (Duda 1995: 118.)

Nadzorovanje, ki se izvaja nad ženskami, se kaže prav skozi termina dobro/slabo. Dobro pomeni, da je ženska spodobna, dobra mati in žena. Kar pomeni, da je vezana zlasti na družino in enega moškega. Slabo pomeni, da ženska poskuša prestopiti meje, ki so jih določene z njenim spolom, meje, ki jih navadno argumentirajo z njeno sposobnostjo reprodukcije in »ker je telesno šibkejša od moškega« (Wollstonecraft, *op. cit.*: 87)

Julije Blair (1995) piše, da biti rojena kot ženska pomeni biti rojena znotraj razdeljenega in ograjenega prostora, ki ga ohranjajo in vzdržujejo moški. Družbena prisotnost ženske se je razvila kot rezultat njene iznajdljivosti v življenju znotraj takega skrbništva, znotraj tako omejenega prostora. Vendar pa gre to v škodo ženske osebnosti, ki je razdeljena na dva dela. Ženska mora neprestano opazovati sebe. V mnogih situacijah, bodisi da prečka sobo ali da joče ob smrti bližnjih, se komaj izogne temu, da ne bi nezavedno usmerjala svojega obnašanja.

Poenostavljeno bi lahko dejali: moški predstavlja dejanje in ženska videz. Moški gleda ženske. Ženske vidijo sebe kot opazovane. To determinira ne zgolj odnose med moškimi in ženskami, ampak tudi odnos žensk do samih sebe. Opazovalec ženske v njej je moški, opazovana je ženska. Tako samo sebe spremeni v objekt. Čustveno ranljiva, ekonomsko odvisna je redko tako svobodna, da bi njene akcije reflektirale njeno misel. Zgolj v fantazijskem svetu lahko oblikuje nov red. Takega, ki bi zahteval revolucijo konceptov, ki oblikujejo našo družbeno »realnost«. Mnenja o ženski spolnosti so različna. V času naših prababic je moralo dekle, ki je hotela ostati moralno

neoporečna, s seboj voditi tudi gardedamo, ki jo je varovala in ji ohranjala ugled. Danes ji tega sicer ni treba, še vedno pa mora varovati svojo čast. Kar najprej pomeni, da mora paziti na to, s kom in kdaj preide v intimnost. Kontrola, ki jo izvaja družba, je sicer veliko bolj prikrita, kot je bila v preteklosti. Tako na primer biti mati samohranilka ni več tako sramotno, kot je bilo pred 30 leti, vendar pa kljub temu ni status, ki bi bil visoko cenjen.

V srednjem veku je ženske varval in predstavljal v javnost *mundualdo* (Cohen 1992: 31). Danes je vse več žensk, ki jim je ideja o tem, da naj bi »kdo« urejal njihova življenja, tuja. Kate Millet (1985) piše, da je velikanska krivda, v patriarhatu pripisana spolnosti, nepreklicno naprtena ženski, ki jo imajo, če govorimo v smislu kulture, v skoraj vsakem spolnem razmerju za krivo ali bolj krivo stran – ne glede na olajševalne okoliščine. Celo tam, kjer se je to vsaj delno spremenilo, je nakopičeni učinek religije in običajev še vedno zelo močan. Ženski se še vedno odreka spolna svoboda in biološki nadzor nad lastnim telesom s kultom devištva, dvojnimi merili ali predpisi proti splavu.

SKLEP

Cohen (1992) piše, da so v srednjem veku obnašanje žensk določale v glavnem cerkvene in posvetne avtoritete; ženske so imele zgolj dve možnosti: poroko ali samostan. Druge izbire ni bilo, kajti tudi za ženske, ki naj bi krenile na stranska pota, so obstajale socialne institucije, ki naj bi jih spreobrnile in spravila na prava, poštena pota; samostani, bolnice, sirotišnice in druge ustanove so delovale po principu nadzorovanja. Moderna doba je družba nadzorovanja, saj ne spreminja celote telesa, pač pa je v njem posameznik skrbno izdelan v skladu s celo taktiko sil in teles. Na enem koncu je disciplina – *blocus*, zaprta ustanova, postavljena na obrobje in usmerjena k negativnim funkcijam. Na drugem koncu pa imamo s panoptikonom funkcionalni dispozitiv, ki naj izboljša izvrševanje oblasti, tako da ga naredi hitrejše, lažje, bolj učinkovito; načrt subtilnih prisil za prihodnjo družbo (Foucault, 1984: 214). Sodobni načini nadzorovanja so postali subtilnejši, velikokrat prostemu očesu nevidni. Eva D. Bahovec (1995) govori o tem, da je Sandra Bartky preučevala kompleks »moda-lepota« v sodobni Ameriki. To so disciplinirane tehnologije, ki proizvajajo specifično ženske oblike utelešenja: diete, fitnes, ekspertne razprave o tem, kako je treba hoditi, govoriti, se oblačiti, urejati prinčesko, skrbeti za kožo in ličenje. Žensk se lahko vse to prime zlasti zato, ker je povezano z osrednjo komponento normativne ženske identitete, to je, spolne privlačnosti. Normativne podobe ženskosti se sicer lahko in tudi se spreminjajo, vendar pa so ženske vedno bolj podvržene nadzorovanju kot moški, ženska telesa vedno bolj kot moška. Oblast deluje tako, da ženske tako rekoč prilepi na določene paradigmatske podobe ženskosti.

V naši družbi še vedno prevladujejo patriarhalni odnosi in vloga, ki je določena ženskam v družbi, je navadno vloga matere in žene, skrbnice in terapevtke. Videli smo, da so ženske v večini primerov zaradi njihove biološke funkcije, zlasti materinstva, postavljene na pozicijo drugorazredne osebe. Prostor, ki jim ga večina družb odstopa, je prostor doma, svet zasebnost. Vloga in položaj ženske sta torej skrčena na majhen prostor, ki ne dopušča pogleda in vpliva na svet zunaj. Z ženskim gibanjem, ki je imelo, kot le redkokatero družbeno gibanje, v razmeroma kratkem času velik vpliv, se je prostor polagoma pričel širiti. Pravice žensk so se izpostavljale na različnih ravneh; socialni, kulturni, religiozni, ekonomski in drugih. V zadnjem desetletju so se tako nevladne kot vladne organizacije zavedele, da nespoštovanje človeških pravic igra pomembno vlogo pri vzdrževanju inferiorne pozicije žensk. In prav gibanje za pravice žensk po vsem svetu igra pomembno vlogo pri osvetljevanju zlorab žensk. Tako je na primer družinsko nasilje navadno obravnavano zgolj kot »zasebna stvar«, ne pa kot zločin, ki ga je treba preganjati in kaznovati. *The human rights watch global report on Women's human rights* (1995) piše, da je nadzorovanje

ženske seksualnosti in fizične integritete velikokrat obravnavano kot čast družine ali skupnosti, ne pa kot avtonomija zasebnosti in pravic posameznice. Ženske po vsem svetu se še vedno srečujejo z velikanskimi ovirami, ko iščejo pomoč pri odpravi zlorab, ki se jim dogajajo. Velikokrat se jih odpravi v imenu tradicije ali običajev. Rast ženskega gibanja in naraščanje zavedanja žensk, kakšna je njihova pozicija, je vodila ženske v povezovanje. Pričele so zastavljati vprašanja, ki so zadevala njihovo emocionalno počutje, spolno napadanje žensk, pa tudi položaj žensk v gospodarstvu, njihovo zaposlovanje, položaj v politiki in drugo. Carol Pateman (1989) piše, da poskuša feministično gibanje razviti teorijo družbene prakse, ki naj bi enako vključevala tako ženske kot moške in ki bi temeljila na medosebnih odnosih, ki bi potekali na relacijah od individualnega h kolektivnemu, od osebnega k političnemu življenju, namesto njihovega sedanjega ločevanja in nasprotovanja.

V družbi devetdesetih let, »postmoderni« družbi, patriarhat, če ga definiramo kot dominacijo moških na večini vodilnih mest v hierarhijah, počasi izgublja svojo moč. Vendar samo deloma, kajti neenakost med spoloma še vedno obstaja. Vzorci, ki pritiskajo na ženske, so vedno bolj prikriti in meje, ki kažejo neenakost, postajajo vse bolj nevidne. Razlike med ženskami in moškimi se še vedno močno strukturirajo okoli materinstva. To pa je v bistvu temeljna razlika oziroma razcep glede tega, kako ženske in moški umeščajo same sebe v razmerju do sfere zasebnega, družinskega, do oblasti in javnega. Carol Pateman (1989) pravi, da bi večje vključevanje žensk v družbeno življenje ter enako vključevanje moških in žensk v starševstvo in v ostale aktivnosti družinskega življenja za seboj potegnilo radikalne spremembe v sferi javnega, zlasti pa v organizaciji produkcije.

Vemo, da je prepad med retoriko in realnostjo velik, vendar nam mora biti v izziv, da oblikujemo družbo, ki ga bo onemogočila.

Literatura

S. Ardener (1993), Women and Space. V: S. Ardener (ur.), *Women and Space*. Oxford/Providence: Berg.

H. Callan (1993), Harems nad Overlords: Biosocial Models and the Female. V: S. Arender (ur.), *Defining Females*. Oxford/Providence: Berg.

S. Cohen (1992), *The Evolution of Women's Asylums since 1500: From refuges for ex-prostitutes to shelters for battered women*. New York: Oxford University Press.

A. Čufer (1995), Zakaj ženske hočemo svoj prostor. Predavanje.

D. Dahlerup (1986), Confusing Concepts – Confusing Reality: A theoretical discussion of the patriarchal state. V: *The New Women's movement: Feminism and political power in Europe and USA*. London, Beverly Hills: Sage.

S. Duda, L. F. Pusch (1995), *Nore ženske*. Ljubljana: Krtina.

M. Foucault (1984), *Nadzorovanje in kaznovanje*. Ljubljana: Delavska enotnost.

K. Hastrup (1993), The Semantics of Biologiy: Virginity. V: S. Arender (ur.), *Defining Females*. Oxford/Providence: Berg.

L. Irigaray (1995), *Jaz, ti, me, mi*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

J. Kelly (1984), *Women, History and Theory*. Chicago. University of Chicago Press.

L. Kelly (1996), Spolno nasilje in feministična teorija. V: B. Rommelspacher *et al.*, *Spolno nasilje*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

S. Lash (1993), *Sociologija postmodernizma*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

D. Massey (1994), *Space, Place and Gender*. Cambridge: Polity Press.

M. Milharčič Hladnik (1995), *Šolstvo in učiteljice na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

C. Pateman (1989), *The Disorder of Women*. Cambridge: Polity.

T. Rener (1992), *Razmerje med zasebno in javno dimenzijo družine in spolna struktura zasebnosti*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.

B. Rotar (1981), *Pomeni prostora*. Ljubljana: Delavska enotnost.

A. Russell Hochschild (1995), The Culture of Politics: Traditional, Postmodern, Cold-modern, and Warm-modern Ideals of Care. V: *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society, Vol. 1*. University of Illinois Press.

N. Šribar (1996), Ženski (avto)biografski diskurz. *Delta – Revija za ženske študije in feministično teorijo 2*, 1-2.

The Human Rights Watch (1995), *The Human Rights Watch Global Report on Women's Human Rights*. New York, Washington, Los Angeles, London, Brussels.

M. Ule (1991), Družina med privatizacijo in individualizacijo. Časopis za kritiko znanosti 135/136 (*Ženska - politika - družina*).

B. Wolfe Jancar (1978), *Women under Communism*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

M. Wollstonecraft (1993), *Zagovor pravic ženske*. Ljubljana: Krt.

D. Zaviršek (1994), *Ženske in duševno zdravje*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

– (1996), Od nične ozaveščenosti do nične tolerance. V: B. Rommelspacher *et al.*, *Spolno nasilje*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

Silke Bercht

»KER NISEM MOGEL NAJTI JEDI, KI BI MI DIŠALA«

O IZGUBI NEKE SVOBODE

UVOD

Nastanek in razvoj zasvojenosti je skrajno večplasten in kompleksen proces. Nastane iz celote doživetih in pridobljenih izkušenj. Zasvojenost je vedno vtkana v individualno življenjsko zgodbo in ima temu primerno tudi individualni pomen. Je vedno nekaj totalnega, eksistencialnega, zadeva celega človeka v vseh njegovih plasteh mišljenja, čustvovanja, delovanja, v vseh njegovih telesnih in duševnih realitetah. Zasvojenost lahko pomeni odvisnost od snovi (npr. alkohola, zdravil, mamil) ali pa odvisnost od nesnovnih dogajanj, ki so vezani na proces (npr. igranje na srečo, čiščenje, delo). Značilno za zasvojenost je neko doživetje, ki se izmakne lastnemu hotenju, mišljenju in delovanju, tako da postane vsakokratna snov ali proces izključna hrana, življenjski smisel in življenjska vsebina (Bercht 1993: 33). Zasvojenost torej pomeni izgubo notranje svobode narediti kaj ali ne narediti česa.

Ta izguba svobode na individualni ravni vključuje tudi nadindividualno razsežnost, saj zasvojenost posameznika nastane in se vzdržuje v družbenem kontekstu. Če uporabimo sistemski vidik, zelo hitro postane jasno, da ne zadostuje, če se osredotočimo na posameznika, par, družino itn. Veliko pomembnejši postanejo družbeni fenomeni, ki individualno zasvojenost naravnost iniciirajo, spodbujajo in vzdržujejo, pa tudi reflektirajo. Naj omenim povezavo med politiko direktnih davčnih prejemkov, ki jih dobi država s proizvodnjo legalnih drog (tablete, alkohol), in hkrati s tem udeležbo nemške farmakološke industrije, ki velja za glavnega proizvajalca surovin za izdelavo ilegalnih drog (gl. Osterhold, Molter 1992: 9).

Gre torej za medsebojno povezanost prodaje zdravil, pri kateri industrija z izdelavo zasluži milijarde, reklamne industrije, ki prispeva svoj del k spodbujanju in ohranitvi lahkega dostopa do mamil, in distribucijske mreže, kot so lekarne, drogerije, zasebne medicinske prakse in vlade, ki potrebujejo davčne prejemke (*ibid.*).

Tako družbeni sistem podpira odvisnost skozi neskončno proizvodnjo dobrin in brezmejne porabniške prisile, pa tudi s pomočjo pričakovanja, da bo posameznik stalno pripravljen na nove mikavnosti zasvojenega obnašanja. V taki sodobni družbi je proces, ki ga je Polany (1978: 137) opredelil kot »veliko transformacijo« oz. »preobrazbo tradicionalnih socialnih oblik in proizvodno intenzivne, denarno in tržno razvitih industrijskih sistemov« in kot »podrejenost vseh družbenih življenjskih področij logiki profita«, prispeval k razpustitvi tradicionalnih socialnih oblik in povezav. Za naše sisteme sta začilni osamljenost in neosebnost, tako da mogoče res pride do »več stikov«, vendar v vsakem primeru do »manj povezanosti« (Moeller 1981: 283). Blagovni značaj takih družb pripelje do naraščajoče brezbrižnosti in bežnosti v odnosih. Če gledamo zasvojenost na tem ozadju, se nam kaže kot poskus zagotovitve lastnega bivanja, lastnih mej. Zasvojenost je potemtakem iskanje samogotovosti. Zasvojenost poskuša premagati končnost vsega dogajanja, zadržati bežnost. Pri tem vedno združi obe razsežnosti: je iskanje identitete in beg pred njo, edini mogoči odgovor, ki v določenih situacijah in pri

določenih čustvih ohranja določeno identiteto in hkrati ves čas zagotavlja njeno izgubo (Bercht 1993: 34). Zasvojenost o nečem govori, nekaj izraža. Da bi jo premagali, je treba potemtakem poiskati, kaj hoče povedati, izraziti. Naučiti se moramo odkriti in razumeti individualne povezave, ki pogojujejo zasvojeno obnašanje.

Pričujoči prispevek se na tem ozadju ukvarja z motnjami hranjenja kot specifično obliko odvisnosti, ki jo želim opredeliti kot motnjo, ki je vezana tako na snov kot na proces. Če zasvojenost in iz nje izhajajoče vedenje pomeni izgubo notranje svobode, da kaj narediš ali pa ne, potem so ženske z motnjami hranjenja izgubile svobodo jesti, kar želijo, jesti, kadar želijo, ne jesti, česar ne želijo, in ne jesti, ko ne želijo.

Ženske z motnjami hranjenja ne razpolagajo več s tisto samoumevnostjo v občevanju s seboj, s hrano, z jedjo, s svojim telesom. Jesti, stradati, bruhati, vse to je postalo središčno v njihovem življenju, hkrati pa tudi edina priložnost, da same sebe občutijo kot živa bitja, da se doživljajo kot posameznice, da se sploh lahko izražajo. Motnje hranjenja so edini odgovor na njeno življenje in edini način, kako ga lahko prenese. V prvem delu članka se bom zlasti ukvarjala s predstavitvijo motenj hranjenja in z različnimi pomeni njihovih številnih izraznih oblik.

Nadaljevanje je oris razlagalnih modelov.

Zelo malo je trpljenja, zaradi katerega so ženske prizadete v tako velikem obsegu kot ravno zaradi motenj hranjenja. Več kot 90% prizadetih z motnjami hranjenja so ženske. Velja, da vsaka deseta ženska v zahodnih industrijskih državah zboli zaradi motenj hranjenja. Vendar pa je neuradna številka veliko višja. Tako bo tretji del članka vseboval analizo specifičnih družbenih obrazložitev in povezav, ki pripeljejo zlasti ženske do tega, da reagirajo na tak način.

KATEGORIJE HRANJENJA

Ko se govori o motnjah hranjenja, jih po pravilu razdelimo glede na izrazne oblike. A v literaturi ne najdemo enotnih pojmovnih določitev. Ko v tem prispevku govorim o motnjah hranjenja, mislim na anoreksične ženske (stradanje), bulimareksične ženske (jedo in nato bruhajo) in bulimične ženske (napadi basanja s hrano). V praksi se teh različnih oblik motenj hranjenja ne da vedno točno razmejiti, ker ne obstajajo jasne meje med temi kategorijami; te meje so prej »tekoče«. Mogoče so različne kombinacije. Neka ženska se lahko nahaja v različnih kategorijah, med njimi lahko niha sem in tja. Doživlja lahko različne faze posameznih oblik motenj hranjenja, enkrat bolj, drugič manj jasno. Če pa vseeno uporabim kategorije, je to z namenom, da pokažem, kako različne odnose imajo te ženske do hranjenja. Vsem motnjam hranjenja je skupno, da se snóvi, od katere so odvisne, ne morejo odpovedati, in to motnje hranjenja razlikuje od vseh ostalih zasvojenosti.

ANOREKSIJA

Motnje hranjenja se lahko pojavijo v vsakem življenjskem obdobju. Začnejo se vedno nedolžno, z dieto. Vendar pa se anoreksija zelo pogosto začne v času pubertete, torej v času, ki za mlada dekleta pomeni preobrat. Treba se je osredotočiti na prihodnost, poglobiti v različne perspektive, prevzeti odgovornosti, se počasi ločiti od staršev in zgraditi lastne odnosne sisteme, soočiti se s protislovnimi pričakovanji glede spolnih vlog, sprejeti telesne spremembe. To je čas močne negotovosti. V tej fazi dekleta pogosto začnejo z dieto. Vzroki so različni. To delajo, ker mogoče to počne prijateljica, ker so mogoče užaljene zaradi nepomembne pripombe o svoji postavi, mogoče so jim najljubše hlače postale preozke, ali pa njihova teža ne odgovarja medicinskim tabelam. Torej pričnejo z dieto iz motivov, ki niso videti preveč nenavadni. Prav tako malo nenavadne so sprva metode za izgubo teže. Nekatera dekleta jedo samo še polovico, druga se držijo dietnih predpisov, dodatno se ukvarjajo še s športom. V tem obnašanju ni nič specifično anoreksičnega. To postane takrat, ko ta dekleta in mlade ženske hujšajo naprej, čeprav je zaželena teža že dosežena, ko njihove metode za izgubo teže postanejo vedno bolj drastične

in ekscesne in ko si še kar naprej zmanjšujejo količino hrane ter stradajo, čeprav so že daleč pod željeno težo. Takrat definirajo novo, še nižjo težo – ko jo dosežejo, jo spet potisnejo navzdol. Končno velja samo še hujšati brez konca in stradati naprej, čeprav je stvar postala že življenjsko nevarna.

Kaj se zgodi, da ta dekleta in ženske sprva nočejo, pozneje pa ne morejo nehati stradati? Na začetku hujšanja po pravilu doživljajo pozitivne reakcije okolja. Dobivajo priznanje in pohvalo. Za dekleta postane hujšanje uspeh. Tako prek svoje diete prejmejo naklonjenost, ki jim poveča občutek lastne vrednosti, in ta občutek je potem odvisen od nadaljne izgube teže. Zaradi te podpore iz okolja se jim zdi njihovo početje pravilno. V času pubertete, ki je polno vprašanj in negotovosti, dobijo odgovor in najdejo v osredotočanju na svoje telo nekaj, kar jim daje varnost in oporo. V stradanju doživljajo močne občutke opojnosti in evforije, ki se lahko primerjajo z alkoholno omamo, tako zasvojene postanejo s temi občutki. Izogibanje hrani je tudi oblika upora, in na ta način mogoče prvič v življenju doživijo ter uresničijo moč in oblast nad sabo in drugimi. V času iskanja identitete so našle stradanje in ga doživijo kot nekaj, kar jim daje enkratnost in neponovljivost. Zato spremenijo metode hujšanja. Do sebe postanejo bolj trde, rigidne. Hrano razdelijo v »dovoljeno« in »prepovedano«. Telesne aktivnosti se zvišajo. Tehtnica postane najpomembnejša kontrolna instanca, vsak dan odloča, ali je učinek, za katerim si je prizadevala, dosežen ali ne. V tem trenutku je meja, ko »ne moreš več nehati«, že prekoračena. Zgodi se popolna sprememba mišljenja in zaznavanja. Vse razmišljanje se koncentrira samo še na vprašanja, kdaj lahko jem, kaj lahko jem, kako se lahko izognem skupnemu obedu. Tako »razmišljanje v krogu« se med procesom zasvajanja osamosvoji. Vsaka posamezница ve, da teh misli ne misli več sama, doživlja, kot da se to sámo misli v njej. Doživlja permanentno navzočnost teh misli, na katere nima več nobenega vpliva, ne more nehati tako misliti in potem tako tudi delovati. Njena celostna zaznava sebe in svojega telesa je vedno bolj popačena. Če je na začetku še zavestno ignorirala telesne signale, kot so lakota, šibkost, utrujenost, mraz, in je iz te zmožnosti odpora črpala moč, potem je zdaj na točki, ko teh znakov ne čuti več. S tem da svoja dejanja še bolj ritualizira in stopnjuje telesne aktivnosti, si poskuša dati občutek, da še naprej kontrolira režim stradanja, ki si ga je postavila. Hkrati pa je to izraz popolne izgube nadzora. Kljub telesni obnemoglosti se pretirano ukvarja s športom, pogosto več ur dnevno, dejavnosti, ki se izvajajo sede, opravi stoje, nikoli nima odmorov, spanje je reducirano na minimum. Naj bo še tako shujšana, tega ne more doživljati ali videti. Prav tako malo zaznava bližino umiranja. Čeprav je tako zelo skoncentrirana na svoje telo, ga ne doživlja več kot prostor, prek katerega biva v življenju in svetu. Telesa ne doživlja kot pripadajoči del jaza. V njenem doživljajskem in zaznavnem svetu predstavljajo izključno identiteto samo njena zasvojenost, stradanje in dejavnosti, ki so s tem povezane.

Zahrbtno pri tej motnji hranjenja je dolgo prilagajanje organizma na kronično podhranjenost. Resnost te motnje zato dolgo ostane drugim prikrita. Navsezadnje prizadete s svojimi dosežki stalno dokazujejo, da so kljub shujšanosti »zdrave«. Šele pozneje pride do napadov šibkosti, stalnega prezebanja, izpadanja las, sprememb na koži, motenj spanja in koncentracije, izgube menstruacije, aritmije srca, motenj v krvnem obtoku, težkih rudninskih in hormonskih motenj. Deset od sto anoreksičnih žensk umre zaradi odpovedi krvnega obtoka in srca (gl. Birk 1993: 34; Gerlinghof, Backmund 1989: 44).

Napačno se še vedno pogosto trdi, da anoreksične ženske niso lačne. Če je zanje lakota na začetku še dokaz za njihovo moč in ponos, postane pozneje neznosno trpljenje. Prisilne aktivnosti, ki jih te ženske izvajajo, nimajo za cilj samo permanentne izgube teže, temveč so tudi strategije, kako obvladati, izbrisati lakoto. Nekatere pijejo neznanske količine nekaloričnih tekočin. Druge poskušajo obvladati lakoto z intenzivnim odnosom do hrane. Ure in ure kuhajo jedi za svojce, na oddelkih z živili jemljejo hrano v roke in jo spet odložijo.

Prenekatera si kupi sladkarije, jih skrije kot dragocen zaklad v svoji sobi, ga včasih občuduje, mogoče povoha, ampak nikoli ne poje.

Pri tem notranjem in zunanjem procesu zasvajanja postane jasno, do kakšne stopnje zasvojenost določa celoten dan, celotno življenje ženske. Ni več prostora za druge misli, za druge dejavnosti, za druge ljudi. Človek je v celoti osredotočen samo še na lastno osebo.

V nadaljevanju te ženske trpijo neznosne muke. Občutki moči in oblasti se spremenijo v nemoč, obup, depresijo. Čeprav tako trpijo, si ne morejo predstavljati, da bi to trpljenje opustile, ker je njihova zasvojenost postala njihova edina vez z življenjem. Svoje stradanje doživljajo kot nekaj, kar pripada samo njim, česar jim ni treba deliti z nikomer in na kar nima nihče vpliva. Anoreksična dekleta in ženske pravijo: »Jaz sem svoja anoreksija, brez nje sem nič.«

BULIMAREKSIJA

Na tem mestu veliko anoreksičnih žensk zapusti svojo anoreksijo in postane bulimareksičnih. Po dolgih obdobjih, mesecih, letih, je postalo odpovedovanje in hrepenenje po hrani, ki je vedno prisotno, nevzdržno. Dobijo t. i. napade lakote ali žretja. Vse odrekanje poskušajo nadomestiti v enem samem trenutku hranjenja. Ženska začne jesti in ugotovi, da ne more več nehati. Doživi popolno izgubo kontrole nad hranjenjem. Omamljena je, medtem ko tlači vase, kar je ravno na razpolago. Po napadih žretja pride občutek krivde, sramu in strah, da ji je spodletelo. V paniki, da se bo zredila, v obupu, ker je izgubila nadzor, najde novo rešitev v bruhanju; rešitev, da bi obdržala kontrolo nad svojo težo.

Tak je lahko videti prehod iz anoreksije v bulimareksijo. Veliko žensk pa takoj na začetku razvije bulimareksično motnjo hranjenja, torej brez predhodne anoreksične faze. Kljub temu ni velikih razlik, če gledamo način razvoja zasvojenosti ter miselni in doživljajski svet teh žensk. Tudi one začnejo z nedolžno dieto, ker niso zadovoljne s sabo in svojim telesom. Tudi one razdelijo hrano v »dovoljeno« in »prepovedano«. Tudi one doživijo osamosvojitev svojih misli, permanentno miselno kroženje okoli hrane in stalno štetje kalorij. Tudi zanje je telesna teža postala osrednja vrednota. Tudi zanje je tehtnica stražarka in sodnica dobrega počutja. Tehtnica vsak dan odloča, pogosto večkrat, včasih po vsaki jedi in bruhanju, ali se bo ženska počutila dobro ali slabo. Tudi ona doživlja prek diete ali prek kontroliranega hranjenja odpovedovanje, pomanjkanje in hrepenenje. Tako tudi ona začne razmišljati samo še o hrani: kaj bi vse jedla, če bi le lahko; kaj vse bo spet jedla, ko bo shujšala; sanja o hrani. Podobe v njeni glavi so podobe jedi in hranjenja. Končno ni več mogoče zdržati teh misli in poželenja. Želi si samo še ubiti divjo lakoto v sebi. Tako začne jesti in doživi izgubo kontrole nad tem. Brez izbire golta hrano in ne more nehati. Večina žensk opisuje konec takega napada žretja kot prebuditev ali kot nenadno ozavedenje. Občutek, ki ostane, je ponižanje. Misli se koncentrirajo samo še na hrano, ki je v njih in se je morajo znebiti. Ne sme postati del njih. Celoten kontrolni sistem je ogrožen. Tako začnejo te ženske bruhati. Veliko jih bruha tako, da si vtaknejo prst v grlo. Druge si v žrelo vtikajo predmete. Nekatere se lahko prisilijo, da bruhajo ob določenih trenutkih. To je začetek bulimareksije. Sprva so ženske srečne, da so odkrile metodo bruhanja. Zanje je to idealna rešitev vseh njihovih težav s težo. Načrtujejo, da bodo bruhale samo v »sili«. Toda zelo kmalu spoznajo, da ne morejo več jesti, ne da bi takoj zatem bruhale. Zelo kmalu doživijo, da je teh požrtij vedno več in da tako vedno pogosteje izgubijo nadzor nad hranjenjem. Doživijo, da vedno pogosteje jedo samo zato, da lahko bruhajo, in bruhajo, da lahko jedo naprej. Ta krog hranjenja in bruhanja se je osamosvojil. Bulimareksične ženske se zelo sramujejo svojega početja. Prezir, sovraštvo in gnus določajo njihovo samopodobo. Zato poskušajo prikriti svoja dejanja. Strah, da bi jih odkrili, je zelo velik in jih nenehno spremlja.

Požrtije lahko potekajo različno. Včasih se lahko normalen obed razširi v napad žrtja. Včasih ženske požrtijo z bruhanjem načrtujejo. Včasih se hranjenje in bruhanje

vleče ure in ure ali čez vso noč. Včasih bruhajo samo enkrat na dan, včasih tridesetkrat. Nekatere ženske pripovedujejo, da se pred žrtjem in bruhanjem doživljajo, kot bi bile v drugem stanju zavesti. Imajo občutek, da »pride nadnje«, da se »to dogaja z njimi«. Vse imajo občutek nemoči. Njihov vsakdan določajo vprašanja, kaj bom danes jedla, kje bom dobila hrano; kdaj bom danes jedla, kje bom jedla; kdaj in kje lahko bruham.

Tudi pri bulimareksičnih ženskah nastopijo telesne posledice. Zaradi bruhanja nastane preveč kisline v ustnem prostoru, kar lahko privede do izpadanja zob. Bruhanje prav tako povzroča vnetje v požiralniku in pogosto življenjsko nevarne krvavitve. Moteno je nastajanje elektrolitov, kar ima lahko za posledico aritmijo srca in motnje v delovanju ledvic (gl. Birk 1993: 35).

V nasprotju z anoreksijo, kjer da lakota podobo onemoglega telesa, ki ga ne moremo spregledati, srečamo pri bulimareksiji lakoto, ki na zunaj ni vidna in se odvija v prikritosti in molku. Na odru življenja ustreza bulimarikterična ženska vlogi, ki jo družba ceni: neopazna, diskretna, prilagojena; to pa so atributi, ki karakterizirajo njeno zasvojenost. Okolje ne vidi in ne ve za njeno trpljenje, saj ženska na zunaj deluje brezhibno.

Za njeno kompetentno, »dobro« stranjo, ki se kaže navzven, obstaja še skrita stran, ki jo občuti kot »slabo«, nesprejemljivo, in jo zato tudi skriva. Za ceno izključitve vseh čustev, občutkov in potreb, ki jih ne more združiti z gladko fasado, živi v stalnem boju, ki pelje k »razcepljeni osebnosti«. Življenjski oder bulimareksične ženske se je omejil na pola jesti-bruhati. Obstaja vzorec, ki se pri bulimareksičnih ženskah stalno ponavlja. Izhodišče je notranji dialog, ki ga sestavljata najmanj dva glasova. Eden ima popolne, hiperkritične, asketske poteze in pravi: »Ko bom zadosti stradala in naredila, kar od mene zahtevajo, se bo začelo pravo življenje.« Drugi glas se kaže bolj impulziven, lačen užitka, uporniški, in pravi: »Ko bom vse pojedla, se bo začelo novo življenje.« Povezava obeh glasov je stalno vojno stanje. Nezdružljivi strani živita po principu čepotem, ali-ali, vse-nič. Skupni zaveznik obeh je bruhanje. Simbolično izraža zavračanje sebe in življenja. Toda če se ženske v svojem žretju in bruhanju doživljajo še tako brez moči, je bruhanje zanje kljub temu edina priložnost, da obdržijo nadzor nad hranjenjem in s tem nad svojim življenjem. Bruhanje ne simbolizira samo samoomejevanja, temveč tudi izogibanje odkriti in na zunaj vidni agresiji. Kajti nasilje, ki je navzoče v aktu samoinduciranega bruhanja, poveže vse agresivne sile, ki so zaradi strahu pred odklonitvijo odcepljene. Ženska si v bulimareksičnem napadu dovoli iztrgati se iz prilagojenosti, izbruha svoje samonadzorovanje, in ko v ta samodestruktivni akt vnese vse svoje potrebe in čustva, si s tem omogoči tudi določeno obliko živahnosti, ki je drugače ne zna živeti in izraziti.

BULIMIJA

Imeti bulimijo pomeni za prizadete ženske jesti, ne da bi upoštevale telesne signale lakote in sitosti. Pomeni biti tako odtujen lastnemu telesu, da ne zaznaš več teh krmilnih mehanizmov. Bulimične ženske imajo občutek, da sploh ne morejo več nadzorovati, kaj in koliko pojedo. Hranjenje doživljajo kot nekaj magičnega, kar ima moč, da izboljša počutje, odstrani čustva, daje tolažbo. Hkrati pa je hranjenje povezano z velikim strahom, saj ga doživljajo močneje kot lastno osebnost. Bulimične ženske se globoko sramujejo samih sebe in svojega telesa, saj telo s svojo čezmerno težo kaže zunanjemu svetu izgubo nadzora. Postati vitka tako postane najvažnejši cilj in rešitev vseh problemov.

Pri številnih bulimičnih ženskah nastopi zasvojeno hranjenje samo v določenih situacijah ali fazah. Druge vsak dan doživijo, da ne morejo nehati jesti. Pri bulimičnih ženskah ni bruhanja. Prej si vedno znova obupano poskušajo z dietami, postom in velikimi količinami odvajalnih sredstev povrniti kontrolo nad svojim telesom in svojim zasvojenim hranjenjem. Vendar imajo ti ukrepi ravno nasproten učinek, ker samo še okrepijo zasvojeno hranjenje in preziranje same sebe. Te ženske zelo trpijo zaradi socialnih posledic bulimije, ker so

ženske, ki imajo preveliko telesno težo, v zahodnih družbah diskriminirane in stigmatizirane. Ljudje povezujejo debelost z lastnostmi, kot so neodločnost, lenoba in neobvladanost. Zato bulimične ženske svojo čezmerno težo pogosto opravičujejo z medicinskimi vzroki (presnova, poraba hrane ipd.) in se umaknejo iz družbe. Izolacija in osamljenost potem še dodatno okrepita njihovo zasvojenost.

Če prikazane motnje hranjenja gledamo kot celoto, jih lahko vse uvrstimo v kategorijo anoreksije. Vse prizadete ženske so fiksirane na svoje telo in na hrano, ki jo jedo. Vse prek hranjenja manipulirajo s svojim telesom. Vse živijo po načelu čepotem; verjamejo, da bodo srečne šele, ko bodo zadosti vitke. Vse živijo v nasprotjih ali-ali in vse ali nič. Vse se hočejo izogniti hranjenju, manj jesti, pa vendar zelo hrepenijo po hrani.

Vsaka motnja hranjenja onemogoči kontakt z življenjem. Z motnjo hranjenja se ženske zaprejo pred življenjem in pred stvarmi, ki jih moramo v življenju obvladati: odločati se, prevzemati odgovornost za posledice svojih dejanj, soočati se, prenašati izgubo, verbalizirati jezo, reči ne, postavljati meje, dopuščati bližino, držati distanco, ljubiti, posloviti se, najti identiteto. Ženske z motnjami hranjenja se bojijo takega aktivnega soočanja z življenjem; motnje hranjenja v tem smislu delujejo kot obvladovalna strategija. Ženske z motnjami hranjenja s svojim simptomom uspavajo vsa neznosna čustva, ki jih je težko zdržati, lahko tudi veselje. S hranjenjem poskušajo zapolniti praznino v sebi, o kateri govorijo vse ženske s to problematiko. Bulimične ženske s hrano pogoltnejo čustva, ki veljajo za neženska in jih je težko izraziti, kot so jeza, agresija; bulimareksična ženska pa jih izbruha v stranišče. Bulimična ženska si s svojo debelostjo dovoli prostor, ki si ga drugače ne upa vzeti. S preveliko težo se zaščiti pred čustvenimi ranami in tako ustvari distanco, mejo, ki je drugače ne more formulirati. Hkrati pa se s svojo težo tudi zaveže, da ji ni treba biti aktivna.

Anoreksična ženska se omeji s svojo ekstremno shiranostjo, le tako lahko zazna in izrazi svojo drugačnost. Vendar pa hkrati tudi pokaže, da noče biti več tukaj, se kazati, najraje bi se razblinila. Tako anoreksična kot bulimična ženska vidno, prek svojega telesa, izražata upor proti predpisani podobi ženske v družbi, bulimareksična ženska pa kot »upornica v ozadju« izbruha svoj upor. Vse prizadete ženske z motnjo hranjenja izražajo negotovost in dezorientiranost. Skrajnosti, v katerih živijo, ponujajo možnost okvira, ki jim zagotavlja red in strukturo in na ta način tudi varnost. Prek stradanja se anoreksična ženska odloči za Nič in živi Vse le v svoji glavi. Bulimareksična ženska se ne more odločiti, niha med Ja in Ne, najprej izbere Vse (žretje), potem pa se z bruhanjem odloči za Nič. Bulimična ženska prav tako izbere Vse in živi odrekanje zgolj v svoji glavi.

Kakor lahko vidimo, so motnje hranjenja vedno polne paradoksov. V njih so vedno navzoča usklajenosti in nasprotja. Motnje hranjenja so vedno hkrati prilagoditev in odpor. Prizadete ženske poskušajo s pomočjo simptoma zagotoviti svoje funkcioniranje znotraj družbenih pričakovanj in se hkrati prek simptoma ravno tako aktivno zavračajo. Motnje hranjenja so vedno nadzor in izguba nadzora. So edina možnost, ki ženskam posreduje občutek, da zaradi kontrole nad svojim telesom in hranjenjem ohranjajo tudi nadzor nad svojim življenjem, pri čemer se hkrati čutijo popolnoma nemočne pred svojim simptomom. Tako so motnje hranjenja tudi vedno oblast in nemoč hkrati. Prav tako so tudi vedno potrditev in zavrnitev življenja. To razjasni bulimareksična ženska na silovito očiten način: njeno žretje nima samo funkcije omamljanja, temveč s tem izraža tudi željo: »hočem se vzeti«, »hočem vstopiti v življenje«. Tako simbolizira naklonjenost do življenja. Iz strahu in groze pred posledicami »hoteti preveč« se spet odvrne, je prepričana, da bo z vrnitvijo k bruhanju povrnila prejšnje stanje. Končno njena zavrnitev življenja z bruhanjem simbolizira izkušnjo, ki jo ima vsaka ženska z motnjami hranjenja. V svoji zasvojenosti vedno znova doživljajo, da s hranjenjem ne dosežejo pričakovane potešenosti. Tukaj bi rada poudarila metaforičen pomen motenj hranjenja skozi zgodbo Franza Kafke.

Zgodbo Gladovalec (*Hungerkünstler*) je Kafka napisal leta 1922. V njej opisuje fenomen »umetnosti stradanja«. Kafka s tem poseže v čas med 15. in 19. stoletjem, ko so obstajale t. i. »čudežne deklice«. Z dolgimi obdobji vzdržnosti od hrane so naredile vtis na svojo okolico in tako služile denar. V poznem 19. stoletju so jih potem zamenjali »umetniki stradanja«, ki so se kot živa okostja pustili za denar občudovati na sejmih in v cirkusih. V pripovedi gre za takega umetnika stradanja. Bled in shujšan sedi v kletki. Potisnil je roko skozi rešetko, da bi pokazal, kako je suh. Tu in tam si je z vodo navlažil ustnice. Občinstvo ga je občudovalo. Ponoči so ga stražili nadzorniki, da ne bi česa pojedel. Samo on je vedel, da to ni potrebno, kajti stradanje je bilo zanj najlažja stvar na svetu. Na njegovo žalost ga njegov impresario ni nikoli pustil stradati dlje kot štirideset dni, kajti potem se je predstava v cirkusu končala. Ni razumel, da mora potem nehati, čeprav še ni dosegel najboljše oblike stradanja. V zadnjih desetletjih, nadaljuje pripovedovalec, pa je zanimanje za umetnike stradanja popustilo. Občinstvo je dajalo prednost drugim predstavam. Kaj naj zdaj umetnik stradanja naredi? Ni se mogel lotiti nobenega drugega poklica, ker je bilo stradanje edino, kar je znal. Tako se je pustil najeti velikemu cirkusu. Vtaknili so ga v kletko blizu hlevov. Toda nihče več ni prišel, da bi ga občudoval. Nikomur ni bilo mar. Niti sam ni več vedel, kako dolgo že strada. Končno ga je nadzornik zbudil in ga vprašal, zakaj še strada.

> »Zato, ker moram. Ne morem drugače,« je odgovoril gladovalec.
>
> »Zakaj ne moreš drugače?«
>
> »Ker nisem mogel najti jedi, ki bi mi dišala. Verjemi mi, če bi jo našel, ne bi delal toliko hrupa in bi se najedel kot ti in vsi ostali.« (Kafka 1994: 107-108.)

Gladovalčev stavek, »nisem mogel najti jedi, ki bi mi dišala«, izrazijo ženske skozi motnjo hranjenja. Če ga dekodiramo, pomeni »ker nisem mogla najti smisla, ki bi me vezal na življenje«. Morajo stradati, žreti, bruhati, ker jim manjka doživetje enkratnosti, nezamenljive individualnosti, biti-v-svetu. V motnji hranjenja najdejo ženske tisto »jed«, ki jim podeli košček posebnosti in da njihovemu življenju obliko, vsebino in pomen. Odnos, ki ga imajo prek motenj hranjenja z življenjem, je strast, ki je zaman, brez poželenja, neizpolnjena. S svojimi simptomi ženske še zlasti simbolizirajo iskanje stika z življenjem, ki si ga lahko le tako neposredno ustvarijo in ga doživljajo.

POJASNJEVALNI MODELI

PSIHOANALITIČNI MODEL

Psihoanaliza izhaja iz tega, da so ženske do motenj hranjenja pripeljale odpovedi v starosti dojenčka ali v otroštvu. Osrednjega pomena je oralna faza. Zaznamovana je s stopitvijo dojenčka z materjo in hkrati tudi s trenutkom hranjenja in oskrbe. Mater in hranjenje se doživlja kot eno. Ustni stik dojenčka z dojko nadomesti popkovino in uspeh tega zgodnjega dajanja in jemanja določi osnovno varnost, ki ga psihoanaliza imenuje »prazaupanje«. Če se materi ne posreči vzpostaviti potrebne bližine in resonance z dojenčkom, nastanejo občutki primanjkljaja in velikih strahov, ki jim je dojenček nemočno izročen. V motnjah hranjenja naj bi se ta izkušnja reaktivirala. Prizadete ženske poskušajo nadomestiti to, česar kot dojenčki niso dobile: toplino, bližino, hrano. Psihoanalitični model izhaja tudi iz tega, da je prišlo do travmatizacije med simbiotično fazo matere in dojenčka. Postopoma se dojenček razvije iz popolne simbioze z materjo in se začne preko svojih signalov lakote, sitosti, bolečine in mraza zaznavati kot oseba. Če mati na emocionalne otroške znake odgovori prehitro ali izključno z dovajanjem hrane, se tu postavi osnova za zamenjavo med čustvenimi in oralnimi potrebami. Motnja hranjenja naj bi bila izraz tega in prizadete ženske naj bi vedno preko hranjenja in stradanja poskušale spet vzpostaviti imaginarno enost med materjo in dojenčkom (gl. Stahr, Barb-Priebe, Schulz 1995: 58-62). Rada bi, da se psihoanalitični model razume v pogojniku. Mogoče je, da je pri ženskah z motnjami hranjenja prišlo do motenj v njihovi oralni

fazi. Prav tako je mogoče, da te zgodnje otroške izkušnje iz te faze pripomorejo k temu, da se pozneje razvije motnja hranjenja. Vendar je preozko, če zanemarimo poznejše procese izkušenj in učenje, ki ni vezano na zgodnje otroštvo. Potrebno dopolnilo najdemo v družinsko-dinamičnem modelu.

DRUŽINSKO-DINAMIČNI MODEL

Ko beremo in slišimo o motnjah hranjenja, je v ospredju vedno odnos med materjo in hčerko. Dejansko obstaja posebno razmerje med tema ženskama, vendar je o tem težko govoriti, ker ga zelo pogosto zamenjujejo s pripisovanjem krivde materi. Če najprej pogledamo družine žensk z motnjami hranjenja, lahko ugotovimo naslednje strukture. To so družine, ki so na zunaj po pravilu neopazne. Družinski stil označujejo čut za dolžnost, storilnost, varčnost, red. Družbene norme so v celoti upoštevane. Taki starši vedno natančno vedo, kaj se dela in kaj ne, kaj je prav in kaj ne, kaj je naravno in kaj nenaravno, kaj je normalno in kaj nenormalno. Večina družin žensk z motnjami hranjenja se osami pred zunanjim svetom. Družbene in sorodstvene dolžnosti se izpolnjuje kolikor je nujno potrebno. Starši imajo zelo redko prijatelje. Spontanost ne spada k njihovim vrlinam. Vse je določeno in fiksno. Meje in lastni prostor vsakega posameznega družinskega člana ne veljajo za pomembne. Individualnost in samostojnost ne najdeta skoraj nobene podpore. V teh družinah je delitev vlog po pravilu tradicionalna. Oče preživlja družino, zagotavlja materialno osnovo. Mama izpolnjuje vlogo zakonske žene in je zadolžena za vzgojo otrok. Naloge večinoma vzorno opravlja, skrbi za harmonično vzdušje, v katerem ni prostora za silovite prepire in razprave (gl. Selvini Palazzoli 1986; Gerlinghoff 1985). Matere si velja bolj diferencirano ogledati. To so ženske, ki so pretrgale svoje šolanje, da bi se lahko poročile. Pogosto gre za ženske, ki imajo poklic, a se zaradi družine niso nikoli zaposlile. Svoje poklicne možnosti in napredek v službi so postavile v ozadje ali se jim sploh odpovedale. Svojo prevzeto vlogo sicer brezhibno izpolnjujejo, a se z njo ne morejo identificirati. So nezadovoljene, ker njihove začetne zahteve po osebnem razvoju in uresničitvi lastnih možnosti ne odgovarjajo tej vlogi. Vendar pa vsa ta čustva potlačijo in poskušajo primanjkljaj v družini izravnati, tudi prek hčerke (gl. Stahr, Barb-Priebe, Schulz 1995: 63-68). Ravno v njej išče mati zaveznico, saj hčerko doživlja kot razširitev ali podvojitev lastne osebe (gl. Chodorow 1985: 143). In hčerke odgovorijo na potrebe svojih mater. Čutijo njihovo nezadovoljnost, njihova razočaranja in se čutijo za to odgovorne. To je vzrok za dejansko tesno povezanost med materjo in hčerko. Ženske z motnjami hranjenja vedno znova pravijo: »Nisem več vedela, kje se konča moja mati in kje se začnem jaz.«

Tukaj se moramo vprašati, kje je oče. Vprašanje seveda že kaže na odgovor. Ga ni. Je odsoten oče. Je oče, ki svoje življenje ustvarja zunaj. Je oče, ki se ni ponudil kot most k svetu in kot nujna razširitev matere (gl. Mitscherlich 1985). Pogosto je hčerka edina povezava in vez med staršema, to čuti in prevzame odgovornost za delovanje družinskega sistema. Če si ogledamo vse omenjene dejavnike skupaj, lahko razumemo, zakaj se motnja hranjenja zdi edina pot avtonomnega početja, postavitve lastnih mej in lastnega prostora.

DRUŽBENI VZROKI ZA NASTANEK MOTENJ HRANJENJA S FEMINISTIČNEGA VIDIKA

Če se spomnimo na uvodoma predstavljene družbene fenomene, ki podpirajo in vplivajo na zasvojenost vsakega posameznika, lahko ugotovimo, da življenjski pogoji in tveganja v sodobni družbi ponujajo veliko vzrokov za nastanek zasvojenosti pri obeh spolih. Če pa gledamo motnje hranjenja kot specifično zasvojenost, zaradi katere so prizadete še zlasti ženske, se nam postavi vprašanje o spolno specifični ureditvi družbenih povezav in življenjskih pogojev, ki jim morajo biti ženske podrejene, da bi sestavile odnosni okvir. Če pri tem najprej izhajamo iz individualnih možnosti izbire,

ki so danes dostopne ženskam za oblikovanje življenja, lahko sledimo zgodovinski razvojni liniji in povzamemo, da gre za stalno naraščanje kompleksnosti in raznovrstnosti. Tako se različne opcije kažejo kot variacije nekaj izbir (samski/poročen, partnerstvo/zakon, otroci/brez otrok, poklic, kariera, polni in delni delovni čas). V teh možnostih, lahko domnevamo, sta spola na istem. Da so ženske zavezane tradicionalnim ženskim konstrukcijam in zato doživljajo globljo in bolj nerazrešljivo vezanost kot moški, pa je posledica nasprotujočih si družbenih zahtev in nespremenjenih spolnih stereotipov. Samopojmovanje žensk se je sicer razširilo od tradicionalnega, vodilnega modela materinske ženske, ki postavlja družino v središče svojega razmišljanja in delovanja, na model samozavestne, v cilj usmerjene zaposlene ženske (glej Stahr, Barb-Priebe, Schulz 1995: 14 ss.). Toda kljub tej problematizaciji tradicionalne vloge žensk ostane dostop do zaposlenosti in do vodstvenih in odgovornih položajev za ženske enako otežkočen. Če si ogledamo smer socializacije, potem ostane družbena razvrstitev na družinsko področje za ženske nespremenjena. Tu še naprej prevladujejo stereotipne ženske vloge: prilagodljivost, priljudnost, skromnost, sočustvovanje in materinskost. Deklice in ženske so socializirane v skladu z moralo, ki po B. Rommelspacher (1992: 7) »ženski predpisuje prednostno orientacijo za druge«. Tako se »socialna naravnanost in skrb« zgostita v bistveno značilnost ženskosti. S tem je tudi socializacijski cilj ženske ravno v »podobi matere, ki svoje življenje popolnoma izroči svojim otrokom in je pripravljena svoje lastne potrebe v vsakem trenutku postaviti v ozadje« (*ibid.*). Iz te spolno specifične diferenciacije življenjske naravnanosti se po Vogtovi (1995: 54) kažejo naslednje življenjske naloge deklic in žensk:

> Na vsak način naj se izučijo kakšnega poklica, vendar naj poklicna zavzetost ne bi prestopila določene meje, kajti poklic je navsezadnje le predstopnja ustanovitve družine oz. priložnost za prispevek k družinskim prihodkom. Prevelika poklicna zavzetost velja za neženskо in ogroža družinsko orientacijo.

- V starosti od 20 do 25 let naj bi si našle moža in se poročile. Moški naj bi bil trdno zasidran v poklicnem življenju.
- Po poroki naj bi ženska rodila otroka ali več otrok.
- Po rojstvu prvega otroka je koncentracija na družino v središču življenja ženske [...] in šele na drugem mestu so lastni poklicni interesi.

Ena najpomembnejših nalog žensk je tudi, da vodi »dober zakon«. Ali je zakon dober, se vidi na poklicni uspešnosti moža in po razvoju oz. poklicni uspešnosti otrok (gl. *ibid.*).

Če zelo ostro formuliramo, je ženska socializacija socializacija v odvisnost. Ne glede na to, za katero možnost se ženske odločijo, so pri izbiri »ali« vedno soočene z odpovedjo, pri izbiri »in« pa s preobremenitvijo v svojih individualnih življenjskih pričakovanjih. Če se npr. odloči za življenje gospodinje in matere, izpolnjuje del družbenih pričakovanj, vendar je hkrati obremenjena s pomanjkljivostjo, da je »samo gospodinja«. Če se trudi združiti družino in poklic, da bi lahko npr. živela bolj samostojno, ji ostanejo zapostavljene, podrejene pozicije v poklicnem življenju. Če izbere pot poklicne uspešnosti brez družine, velja na eni strani kot »neprava ženska«, ker je brez otrok, na drugi strani pa velja za tisto, ki »je ni nihče maral«, ker živi brez moškega. Ne glede na to, za kaj se bo odločila, ne bo mogla razrešiti protislovij in ambivalence družbenih pričakovanj, ki so usmerjene vanjo. Tako naj bi bile ženske na eni strani avtonomne in živele samostojno, hkrati pa naj bi materinsko skrbela za najbližje. Izobraževale naj bi se naprej, hkrati pa naj bi opustile svoje poklicne ambicije zaradi družine. Zato je temeljna izkušnja žensk, da stojijo v bolj odvisnih življenjskih odnosih in povezavah kot moški, povrhu pa še pripadajo drugorazrednemu spolu. V tej nezdružljivosti med družbenimi pričakovanji in lastnimi interesi ženske zelo težko razvijejo lastno identiteto. Prej se naučijo definirati in identificirati prek drugih. V skladu s tem sestavljajo zaposlene ženske večino v poklicih pomoči (gl. Rommelspacher 1992: 7 ss.). S tem ozadjem lahko

pojasnimo pot v zasvojenost kot umik iz navidezno nerazrešljivega konflikta med hoteti-biti-jaz in morati-biti-jaz. Zasvojenost se potem kaže kot orodje za oblikovanje in ohranitev posebnosti. Ženske s svojo zasvojenostjo jasno zavrnejo žensko moralo, a se ji v trenutku, ko sežejo po specifični zasvojenosti – motnji hranjenja –, prav tako jasno podredijo. To obliko zasvojenosti opredeljujem kot »tiho zasvojenost«. Delno zaradi tega, ker je mogoče hrano pridobiti legalno in neopazno v velikih količinah. Ukvarjanje in bližina s hrano je v skladu s tradicionalno družbeno funkcijo žensk. Po drugi strani se motnje hranjenja razvijejo in odvijajo, kot smo videli, na skrivaj in v molku. »Tiha zasvojenost« tako ne reflektira samo zahtevane oblike vedenja, ki jih pričakujejo od žensk – nezahtevno, neslišno in neopazno (naprej) funkcionirati –, temveč zagotavlja ženskam njihovo konsekventno nadaljevanje.

Da te ženske tudi pri izbiri zasvojenosti ne prestopijo mej »simboličnega reda dvospolnosti« (Stahr 1995: 14), se utemeljuje s tem, da je tudi odstopajoče vedenje podrejeno spolno specifičnim definicijam. Ker moškim pripisujejo in priznavajo vidnost ter javnost, jim je dovoljeno slišno in opazno agirati. V skladu najdemo tudi na področju zasvojenosti spolno specifično razdelitev, tako da pri nepreglednih zasvojenostih, kot so alkoholizem in odvisnost od ilegalnih drog, delež moških jasno prevladuje. Nasprotno pa so ženske nadpovprečno zastopane pri zasvojenosti od tablet in pri motnjah hranjenja (gl. Stahr, Barb-Priebe, Schulz 1995: 13 ss.). S temi tihimi zasvojenostmi ženske ostanejo v okviru družbeno toleriranega odstopanja in ne zapustijo prostora neopaznosti in nevsiljivosti.

Prav zato naj za konec svoje razprave uporabim citat E. Lenk (1993: 363):

> Odnos ženske do sebe lahko prikažemo prek ogledala. Ogledalo, to so pogledi drugih, že vnaprej vzeti pogledi drugih.

Literatura

S. Bercht (1993), *Psychosoziale Selbsthilfegruppen – ein Weg der Hilfe*. Diplomska naloga, Fachhochschule Dortmund.

K. Birk (1993), Frauen zwischen Diaeten und Eßstoerungen. V: Stadt Dortmund Frauenbuero (ur.), *Frauen und Sucht am Arbeitsplatz* (31-41)

N. Chodorow (1985), *Das Erbe der Muetter: Psychoanalyse und Soziologie der Geschlechter*. München: Rowohlt.

G. Ecker (1994), *Differenzen: Essays zu Weiblichkeit und Kultur*. Dülmen-Hiddingsel: tende.

M. Gerlinghoff (1985), *Magersüchtig*. München: Piper.

M. Gerlinghoff, H. Backmund (1989), *Magersucht*. Stuttgart: Thieme.

F. Kafka (1994), Gladovalec. V: *Splet norost in bolečine*. Ljubljana: Karantanija (100-109).

E. Lenk (1993), *Die unbewußte Gesellschaft: Über die mimetische Struktur in der Literatur und im Traum*. München.

M. Mitscherlich (1987), *Die friedfertige Frau*. Frankfurt: Piper.

M. Moeller (1981), *Anders helfen: Selbsthilfegruppen und Fachleute arbeiten zusammen*. Stuttgart: Rowohlt.

G. Osterhold, H. Molter (ur.) (1992), *Systemische Suchttherapie: Entstehung und Behandlung von Sucht und Abhängigkeit im sozialen Kontext*. Heidelberg: Asanger.

K. Polanyi (1978), *The great transformation: politische und ökonomische Ursprünge von Gesellschaften und Wirtschaftssystemen*. Frankfurt a. M.

B. Rommelspacher (1992), *Mitmenschlichkeit und Unterwerfung*. Frankfurt a. M.: Campus.

M. Selvini Palazzoli (1986), *Magersucht: Von der Behandlung einzelner zur Familientherapie*. Stuttgart.

I. Stahr, I. Barb-Priebe, E. Schulz (1995), *Eßstörungen und die Suche nach Identität*. München: Juventa.

I. Vogt (1995), Frauen und Sucht. V: I. Stahr, I. Barb-Priebe, E. Schulz, *Suchtarbeit mit Frauen*. München: Juventa.

S. Bauer (1993), *Präventionsfaktor Selbstfürsorgepause – ein Weg zur Hilfe*. Diplomarbeit an der Fachhochschule Dortmund.

K. Bax (1993), Frauen zwischen Diesen und Ehemenschen. V. Stadt Dortmund Frauenbüro (Hrsg.), *Frauen und Stadt aus Arbeitsplatz* (1), 41.

N. Cocozzoni (1985), *Das Erbe der Mutter. Psychoanalyse und Soziologie der Geschlechter*. München: Kosmos.

G. Kraft (2004), *Differenzen. Essays zu Weiblichkeit und Kultur*. Dritten Hildesheimer Essay.

M. Gronemeyer (1985), *Hegemonie*. München: Piper.

M. Gronemeyer, H. Beckmann (1985), *Hegemonie*. Stuttgart: Dietrich.

F. Kavčič (1994), Gledališče V. *Split novice in kolektiva*, Ljubljana: Kavčičnica (100-109).

E. Dorn (1993), *Die aufbrechende Gesellschaft. Über die schöpferische Struktur in der Literatur und im Traum*. München.

M. Mitscherlich (1987), *Die friedfertige Frau*. Frankfurt: Piper.

Vesna Leskošek

TEORIJA IN PRAKSA NA PODROČJU SPOLNIH ZLORAB

V letu 1996 smo v Sloveniji dobili tri prevode knjig o spolnih zlorabah. Še leto prej pa zbornik tekstov različnih avtoric na temo nasilja in spolnih zlorab. Večina avtoric in avtorjev se s spolnimi zlorabami srečuje v svoji psihoterapevtski ali svetovalni praksi. Po svoji vsebini in ravni teoretske refleksije se med sabo precej razlikujejo. Vprašanje, ki me je vodilo v pregled vseh štirih, je, kakšne poglede, doktrine ali prakse vnašajo v naš prostor. Zanj je bilo še pred nekaj leti značilno popolno pomanjkanje diskurza ali praktičnega dela na področju spolnih zlorab. Ob zaznavi problema je naraščal strokovni interes po novih znanjih in spretnostih, ki je bil hkrati pogojen z nujo in stisko, povzročeno s soočanjem s konkretnimi primeri.

V taki situaciji je bilo dobrodošlo vsakršno pisanje ali informacija o spolnih zlorabah. Ljudje so zajemali znanje z veliko žlico, ne da bi znali presojati pisni ali ustni material, ki so ga dobili. O kvaliteti ponujenega lahko seveda presojamo šele takrat, ko si do predmeta že ustvarimo distanco. To pa je mogoče šele po določeni količini predelanega materiala. Ta je za različne ljudi različna. Na drugi strani pa je nekdanji vzhodni blok postal pravo tržišče za najrazličnejše ljudi z Zahoda, ki so prodajali vse po vrsti – od novih religij in žaljivo elementarnih informacij do vrhunskih znanj in spretnosti. Tako paleto različnosti je omogočalo pogosto na desetine tujih fundacij, ki so izhajale iz povezave Zahoda z Vzhodom.

Na področju spolnih zlorab se je v zadnjih letih dogajalo kar veliko mednarodnih izmenjav. Prek podjetja Firis so k nam prihajali Nizozemci in govorili o družinskem modelu dela s spolnimi zlorabami, Katja Bašič z Ministrstva za notranje zadeva organizira redne seminarje v Gotenici, sama sem skupaj z Mojco Urek in Darjo Zaviršek soorganizirala dva treninga, nazadnje z angleško psihoterapevtko Moiro Walker, avtorico več knjig o nasilju nad ženskami in spolnih zlorabah. Napisanih je bilo že nekaj diplomskih nalog na različnih fakultetah, izvedenih pa je bilo tudi nekaj manjših raziskav, ki so jih naredile srednješolke. Kljub pestremu dogajanju na tem področju pa ostaja praksa psihosocialnih služb na tem področju dokaj slaba in pogosto za žrtev popolnoma nesprejemljiva. Poleg pomanjkljivega sistemskega reševanja takemu stanju botruje tudi slaba doktrina posameznih strok ali njihovih predstavnic in predstavnikov. Vprašanje je torej, ali lahko na podlagi razpoložljive literature to prakso in doktrino izboljšamo oz. kakšna lahko ta postane.

Pregled literature sem opravila tako, da sem v posameznih knjigah poiskala odgovore na nekaj ključnih vprašanj, ki lahko pokažejo razlike med njimi ali pa njihove podobnosti. Govorim o treh knjigah: (1) Karin Frei, *Spolna zloraba – z odkrito besedo do varnosti*; (2) Ouaine Bain, Maureen Sanders, *Ko pride na dan*; (3) Roel Bouwkamp, *Psihosocialna terapija pri spolni zlorabi v družini*.

Knjige so namenjene različnim bralkam in bralcem. Prva je pisana v jeziku in na način, ki je razumljiv vsakomur. Uporabna je za ljudi iz javnih služb, nevladnih organizacij, neformalnih skupin ali prizadete posameznice in posameznike. Usmerjena

je k razumevanju pojava in preventivnem delovanju in na koncu spregovori tudi o intervenciji. Druga je namenjena tistim, ki preživljajo ali so preživeli spolno zlorabljanje. Uporabna je tudi za druge, ker gre za nasvete strokovnjakinj, ki delata na tem področju. Tretja se od prvih dveh bistveno loči. Namenjena je zlasti javnim službam, ki imajo obveznost intervenirati ob primerih spolnih zlorab. Uporablja jezik in daje nasvete, ki zlorabljenim ne pomagajo in jih ne morejo razumeti. Usmerjena je le na delo s spolno zlorabljenimi otroki in njihovimi starši. Pogosto je ravno zato v popolnem nasprotju s tistim, kar pravita prvi dve knjigi. Gre torej za različne ravni pisanja in usmerjenost na različne skupine bralk in bralcev, kar otežuje primerjave, ne naredi pa jih nemogoče. Pri primerjavi bom uporabljala jezik in način pisanja, ki ga uporabljajo avtorice in avtor.

KLJUČNA VPRAŠANJA

DEFINICIJA SPOLNEGA ZLORABLJANJA:

(1: str. 12) Za dejanje spolne zlorabe otroka gre takrat, kadar odrasel človek ali mladostnik načrtno uporabi ali uporablja otroka za to, da se spolno vzburi ali/in da poteši svojo spolno slo. Odrasel človek je v odnosu do otroka zmeraj v položaju močnejšega. Otrok je majhen in neveden. Največkrat tej odrasli osebi tudi zaupa in/ali je celo odvisen od nje. Zato otrok ni sposoben svobodno odločati in zavestno sodelovati pri dejanjih, ki jih zahteva odrasli. Kadar pod temi pogoji pristane na sodelovanje, ni mogoče spregledati, kako zelo to škoduje njegovemu nadaljnjemu razvoju.

(2: str. 12) Spolna zloraba je tisto dejanje ali dogajanje, ko se odrasli ali starejši mladostnik dotika otroka na način, ki ima seksualno obeležje, in otroka uporabi za zadovoljitev svojih seksualnih potreb. Načini in aktivnosti so zelo različni, vsem pa je skupno to, da odrasel zlorabi svojo moč in avtoriteto ter da otroka ujame v zanko, ga zavede in celo na silo potisne v seksualno aktivnost.

(3: str. 14) Spolno zlorabljanje je zahteva odrasle osebe, da otrok sodeluje v spolnih dejanjih proti svoji volji. Otrok se nahaja v situaciji, v kateri ima občutek, da se temu ne more izogniti zaradi premoči, čustvenega pritiska, prisiljevanja ali nasilja odraslega.

RAZLOGI ZA SPOLNO ZLORABO

(1: str. 8, 20, 55) Spolno zlorabljanje je nasilno dejanje, ki ga moški počenjajo zlasti iz potrebe po dokazovanju svoje moči in premoči, spolne potrebe so šele drugi razlog. Gre za kontrolo nad dušo in telesom otroka. Tradicionalna delitev vlog med moškim in žensko je okviren pogoj za spolno izrabljanje in izkoriščanje otroka. Storilec ima moč nad zaupljivim in poslušnim otrokom in ga lahko popolnoma obvlada. Ni se mu treba bati želja, ugovorov in zahtev – kot pri odrasli ženski – in prav tako ne, da bo odpovedal. Poleg teh razlogov so pomembni še: položaj ženske v družbi; ženske v reklamah ali kreiranje javne podobe ženske kot seksualnega objekta; nasilje, ki ga je storilec doživel v otroštvu, in javno toleriranje dejanj, ki se kaže v nekaznovanju in neučinkovitem sodstvu. Za dejanje je odgovoren samo tisti, ki ga je storil! Matere za to dejanje niso krive, čeprav se jim ob odkritju zvečine to pripiše, kar lahko razumemo tudi kot opravičevanje storilca.

(2: str. 16, 28) Spolna zloraba je izdaja zaupanja in zloraba moči. Storilci so ljudje, ki potrebujejo občutek moči in kontrole nad drugimi. Potrebo po moči lahko zadovoljijo samo v odnosu s šibkejšo, nemočno in ranljivo osebo. Ne gre torej za zadovoljevanje spolne sle, temveč za zadovoljevanje potrebe po moči. Živimo v svetu, ki daje moškim priložnosti, da se do žensk in otrok obnašajo, kot da so njihova lastnina, kar jim daje občutek dominantnosti. Za spolno zlorabo je odgovoren samo storilec.

(3: str. 9, 20-28) Spolna zloraba v družini je z vidika interakcijskega modela kazalec motenega delovanja družine. Nanjo vplivajo različni dejavniki: storilčeva osebnost (pasivni odvisni, agresivni dominantni,

psihopatski, psihotični, alkoholični in pedofilski storilec), slab odnos z zakonskim partnerjem (čustvena površnost, malo stika, nič skupnih interesov, ženino nezanimanje za spolnost, pogosti prepiri o spolnosti, vzgoji in denarju), materina čustvena hladnost (mati ni dostopna za otrokove čustvene potrebe, čustveno odmaknjenost zapolni oče s preveč intimnim odnosom, ki se konča s spolno zlorabo, mati je lahko lojalna do moža. Kjer je odnos z materjo dober, se incest sicer lahko zgodi, vendar je dejanje enkratno ali zelo kratkotrajno), položaj odvisnega, lojalnega, prestrašenega otroka (velika večina otrok ni dejavno pričela spolne zlorabe, lahko pa pri dolgotrajni spolni zlorabi v določeni fazi prevzame dejavno vlogo, vendar je ta večinoma pasivna) in disfunkcionalna družinska struktura (starši so usmerjeni bolj nase kot pa na otroka, otroci so podrejeni družinskim normam, nazori staršev so togi, funkcionirajo nestabilno). Spolna zloraba je neke vrste zasvojenost, ki ne preneha sama od sebe.

NALOGE IN CILJI INTERVENCIJE

(1: str. 130) Pomoč spolno zlorabljenemu otroku, da si bo opomogel od posledic in ne bo neprestano trpel, in podpora materi (kadar ta ne zlorablja), da bo sama razumela, kaj se dogaja in stala otroku ob strani.

(2: str. 55) Žrtev zlorab mora predelati čustva in občutja, ki pridejo na dan potem, ko je o zlorabi spregovorila. Zavedati se mora svojih pravic in naučiti se mora živeti s temi dogodki. Zlorabe namreč ni mogoče pozabiti.

(3: str. 95-113) Psihosocialna terapija je usmerjena v ustavitev trenutne spolne zlorabe, da se oče predstavi kot odgovoren za zlorabo, da mati prevzame odgovornost za svoj del, starša prevzameta skupno odgovornost nase, popravljanje odnosa med materjo in hčero, popravljanje odnosa med zakoncema, popravljanje odnosa med očetom in hčerjo.

SREDSTVA ZA DOSEGANJE TEH CILJEV

(1: str. 124-132) Ko otrok že spregovori o zlorabi, je treba:

1. Otroku verjeti – velika večina prijav je resnična, otrok ne fantazira o spolnem zlorabljanju, to ni v skladu z otroško fantazijo.

2. Vzemite si čas in izberite primeren prostor.

3. Ostanite kolikor mogoče mirni – ne prestrašite otroka in ne usmerjajte jeze v storilca. Obvladajte željo po takojšnjem ukrepanju.

4. Zagotovite otroku, kako prav je, da govori o zlorabi.

5. Naj otrok pokaže svoja čustva – bodite previdni pri dotikanju.

6. Povejte otroku, da ni sam kriv.

7. Ne silite ga z vprašanji.

8. Pustite otroku njegova čustva do storilca – lahko ga ima še vedno rad.

9. Ne mislite, da morate takoj, v trenutku spremeniti otrokov položaj.

10. Ne obljubljajte otroku ničesar, česar pozneje ne bi mogli izpolniti.

11. Razločno povejte otroku, da veste, da je njegova vloga zgolj pasivna.

12. Če je otrok sposoben to prenesti, mu zastavite nekaj vprašanj.

13. Previdno raziščite, ali je otrok pripravljen sprejeti še koga, ki bi mu pomagal – nikoli ne načrtujte nadaljnjih korakov brez otrokove vednosti.

14. Dobiti morate močno strokovno oporo, ne ostanite sami s problemi, ki vas čakajo.

15. Pomagajte otroku, ko bo moral ubesediti zlorabljanje.

16. Poskrbite, da otrok ne bo več skupaj s storilcem. Če je otrok še manjši, je treba takoj pretrgati stike s storilcem. Če je starejši, npr. nad 12 let, ga lahko že naučite, kaj lahko stori za svojo zaščito. Kadar gre za partnerja, je treba pregovoriti mater, da bo z vsemi sredstvi zavarovala otroka in se ločila od partnerja. V takih primerih tudi mati sama potrebuje podporo in pomoč – dobro je, da so strokovnjakinje ženske! Če to ni mogoče, moramo odstraniti otroka.

17. Če vas je otrok izbral za zaupnika, bodite v vseh nadaljnjih dogodkih vedno

na njegovi strani in se poskušajte izogniti sekundarni viktimizaciji (da bi bil otrok ponovno žrtev).

18. Poskrbite, da bo zlorabljeni otrok dobil res zaupanja vredno strokovno terapijo. Če je žrtev deklica, mora terapevt obvezno biti ženska. Deklice so se namreč med zlorabo naučile zaznavati potrebe storilca. To lahko storijo tudi pri moškem terapevtu, zapostavijo lastno osebo in prevzamejo odgovornost za moškega.

(2: str. 48-70) Spolna zloraba uspeva samo zato, ker jo storilec in žrtev zavijeta v skrivnost. Pretrgati molk je zato najpomembnejši korak. Določiti je treba zaupno osebo, ki otroku pomaga tako, da zlorabo prekine. Pridobi podporo drugega starša in kontaktira socialno delavko in ostale potrebne službe. Če je storilec član družine, je najbolje, da jo takoj zapusti. V nasprotnem primeru je treba izločiti žrtev. Družina potrebuje čas, da uredi misli in čustva. Vsakdo mora reševati svoje težave, preden je sposoben stopiti v odnos z drugimi. Strokovna pomoč žrtvi je najprej usmerjena v predelovanje občutij in čustev, kot so: depresija, zmedenost, strahovi, krivda in sram, jeza, občutja drugačnosti, izguba lastne vrednosti, žalost in obup.

(3: str 47-95) Uporablja večslojni pristop, usmerjen na družino. Pomoč je usmerjena na vse družinske člane, in sicer temelji na njihovem položaju v družini. Oče potrebuje pomoč za:

a) prevzem odgovornosti za zlorabljanje,

b) učenje ustreznejšega izražanja potreb, da pri tem spoštuje meje ljudi okoli sebe (doslej je to izražal z nasiljem ali s pozicije žrtve).

Mati potrebuje pomoč:

a) za podporo hčeri,

b) da se kot žena loti zakonskih (partnerskih) problemov.

Zlorabljeni otrok potrebuje pomoč, da pokaže svoje meje v odnosu z očetom in da izboljša svoje odnose z brati in sestrami.

Za delo je potrebna strokovna mreža, ki se najprej dogovori o diagnozi. Zberejo podatke in jih ovrednostijo. Naredijo in izpolnijo načrt osnovnega posredovanja in nato napredovanja pomoči. Na začetku obravnave je pomembna zaupna oseba, ki je navzoča pri razgovorih z otrokom. Namen pogovora je zbrati čimveč podatkov, s katerimi lahko soočimo starše. Najprej ocenimo verodostojnost otrokove izpovedi. Ko je sum potrjen, se morajo zbrati vsi strokovni sodelavci, ki bodo vpleteni. Določijo akcijski plan posredovanja, nato svetovalec motivira otroka, da sooči starše z zlorabo. Ker se otroci velikokrat ne želijo vrniti domov ali pa se soočiti s starši, je koristno, da jih do tega pripravimo. Pri tem je teba najti srednjo pot med zanikanjem otrokove želje in med nespodbudnim sledenjem otrokovim strahovom. Če otrok kljub prepričevanju noče o zlorabi povedati staršem, potem lahko svetovalec usmeri družinske pogovore na druge težave, ne da bi omenjal spolno zlorabo. Če se družinska situacija ne izboljša, je treba soočiti starše z zlorabo. To lahko naredimo skupaj ali z vsakim posebaj. Pogovor z očetom je usmerjen na njegovo priznanje. Pomembno pri razgovoru z mamo je, da sprejme odgovornost za dejstvo, da ni zavarovala hčere.

STROKOVNA VLOGA

(1: str. 120-132) Terapevtka ali terapevt ne silita otroka k priznanju. Ko otrok pove o zlorabi, sledi pogovor z materjo, ki jo je najpogosteje treba podpreti ali pa tudi zavarovati, da bo lahko potem sama zavarovala svojega otroka. Nadaljnje delo je usmerjeno v podporo otroku in predelovanje zlorabe. Poskrbeti je treba, da otrok ne bo več skupaj s storilcem. Avtorica svari pred takojšnjo prijavo. Pri tem misli na neprijetnosti v postopku, ki lahko otroku tudi škodijo.

(2) Knjiga je namenjena žrtvi. Avtorici svetujeta, da ta poišče pomoč pri strokovnjaku zlasti zaradi predelovanja čustev in občutij in zaradi boljšega razumevanja tega, kar se je dogajalo. Iz tega sledi podporna strokovna vloga. Strokovnjaki so na voljo zato, da pomagajo žrtvi. Opozorita še na dejstvo, da je spolna zloraba kaznivo dejanje, ki ga je treba prijaviti.

(3: str. 96-113) Družinske člane je treba naučiti, kako naj zastopajo na ustrezen način svoje potrebe in upoštevajo potrebe

drugih. Da pokažejo, kaj želijo in česa nočejo. Očeta nauči, da se mora navaditi spoštovati (telesne) potrebe svoje hčere in da v odnosu z ženo pokaže svoje potrebe, vendar od nje ne sme zahtevati, da jih ona avtomatično tudi zadovolji. Hčer mora naučiti, da jasno pokaže, kaj je zanjo sprejemljivo in kaj ne. Mati se mora naučiti bolj odločno zavzeti za svojo hčer in sprejeti odgovornost, ki spada k njeni vlogi žene. Naučiti se mora zastopati svoje potrebe in stališča v problemih z možem, ne pa se izmikati konfliktu. Svetovalec mora popravljati sodelovanje med staršema in postaviti ustrezno mejo med generacijami. Pomaga pri navezovanju in vzdrževanju zdravih stikov z zunanjim svetom. Ena najtežjih nalog terapevta je, da nauči vsakega posameznika zadovoljiti svoje potrebe tako, da pokaže skrb in spoštovanje do drugih.

RAZLIKE IN PODOBNOSTI

DEFINICIJA

Definicije so si na prvi pogled podobne. Vse tri pravijo, da gre za to, da odrasli zlorabi otroka za zadovoljevanje svojih spolnih potreb proti njegovi volji. Razlikujejo se takrat, ko povedo, kaj tako zlorabljanje omogoča. Prvi dve definiciji nedvoumno poudarita, da je otrok nemočen in odvisen, pri odraslem pa gre za manifestacijo moči. Tretja definicija moči odraslega ne omenja. Nasprotno. Govori o otrokovem »občutku«, da se zlorabi ne more izogniti zaradi premoči ali pritiska odraslega. Ne gre torej za resnično nezmožnost otroka, da bi se lahko ubranil zlorabe, gre za njegov občutek, da tega ne zmore. In že smo pri participaciji otroka k zlorabi. Zaradi napačnega občutka na zlorabo pristaja, čeprav je realna situacija drugačna. Tam, kjer sta prvi dve definiciji povsem nedvoumni (otrok se ne more braniti zaradi moči, ki jo uporabi odrasli), tretja govori o tem, da je imel otrok možnost izbire. S tem del odgovornosti za zlorabo prenese iz odraslega na otroka.

RAZLOGI ZA SPOLNO ZLORABO

Prvi dve knjigi znova dokaj enotno ugotavljata, da gre za zlorabo moči za dominiranje nad šibkejšimi oziroma za podrejanje. To omogoča tradicionalna delitev vlog med moškimi in ženskami v družbi. Spolne zlorabe so v prvi vrsti izkazovanje moči in šele nato spolno dejanje. Obe poudarita, da je za spolno zlorabo odgovoren le storilec. Prva poudari še, da mati (če ni storilka) za zlorabo ni kriva. Tretja knjiga išče vzroke v motenem delovanju družine, kjer lahko slabi družinski odnosi peljejo tudi v tovrstna dejanja. Pri tem se izogne pasti direktnega deljenja krivde na vse člane družine, pokaže pa na njihovo skupno participacijo in govori o družinski strukturi. Storilca ne prepozna kot nedvoumno odgovornega za zlorabo, temveč je le eden od članov družine, ki ima v zlorabi svojo vlogo. Družino torej jemlje kot skupnost enakopravnih članov, kjer je moč enakomerno porazdeljena. Disfunkcionalna družina je tista, kjer družinski člani ne izpolnjujejo predpisanih vlog, in ne tista, kjer gre za razmerja moči, ki ne omogočajo enakopravne participacije. Čeprav avtor ne govori direktno o deljeni krivdi, je ta bistvo njegovega pisanja. Zlasti zato, ker storilca ne prepozna kot edinega odgovornega za dejanje. Taki sklepi so mogoči zlasti zato, ker družbenih konstruktov spolnih vlog ne vidi kot problematičnih, temveč jih s svojim pisanjem celo promovira.

NALOGE IN CILJI INTERVENCIJE

Intervencija v prvih dveh knjigah je usmerjena zlasti na žrtev. Ta mora najprej razumeti, kaj se ji je dogajalo, in predelati čustva in občutke. V prvi knjigi najdemo še pomoč materi, druga pa opozori na to, da lastno reprezentacijo omogoča zavedanje pravic. Avtor tretje knjige usmeri intervencijo v prevzemanje odgovornosti staršev za spolno zlorabljanje otroka in v popravljanje odnosov med člani. Pri tem ne razlikuje med vlogo očeta in vlogo matere, spolno zlorabo pa ima za posledico slabih odnosov v družini. Pri interpretaciji je treba upoštevati, komu so knjige namenjene. Prvi dve sta

usmerjeni k tistim, ki imajo izkušnjo zlorab, tretji pa v družino. Od tod razlike v tem, komu avtorji sporočajo. Vendar ni sporno to, komu sporočajo, sporno je to, kaj sporočajo. Prvi dve knjigi nedvoumno povesta, da žrtev za zlorabo ni kriva in ne zanjo odgovorna. Vzrok vidita v delitvi spolnih vlog, zato poiščeta rešitev v krepitvi moči tistih, ki so spolno zlorabo preživele. Podpora je usmerjena še na matere (če te ne zlorabljajo), ki za zlorabo ravno tako niso krive, so pa tiste, ki naj bi dajale otrokom oporo. Tretja knjiga sporoča nekaj povsem drugega. Čeprav jasno prepozna storilca, odgovornost porazdeli med vse družinske člane. Intervencija je usmerjena v to, da vsi to odgovornost sprejemjo. Odgovornost in krivda, ki jo v prvih dveh knjigah nosi izključno storilec, je sedaj porazdeljena. Velik del te odgovornosti je prek intervencije prestavljen na mamo. Z uporabo termina »starša« in »družina« se posamezniki ne prepoznajo več, s čimer največ pridobi storilec, saj je njegovo breme naloženo vsem.

SREDSTVA ZA DOSEGO TEH CILJEV

Prva avtorica usmeri svetovalno ali terapevtsko delo popolnoma na žrtev. Pri tem opozarja, da lahko delamo le toliko, kolikor nam otrok dovoli ali zmore. Otroka je treba ločiti od storilca in deklicam poiskati žensko svetovalko. Poskrbeti je treba za popolno varnost otroka in mu pri tem zagotoviti, da za zlorabo ni ne kriv in ne odgovoren. Avtorici druge knjige poudarita, da je treba storilca in žrtev takoj ločiti in ponuditi žrtvi vso oporo. Vzporedno je treba pridobiti drugega starše k sodelovanju. Razumeta, da je to za družino velik pretres in da družinski člani potrebujejo pomoč, vendar vsak posebaj. Sredstva za dosego ciljev, ki jih predvideva avtor tretje knjige, so dosti bolj kompleksna. Gre namreč za to, da strokovnjaki ne sledijo potrebam in željam svojih klientov, temveč jih morajo v nekaj pregovoriti. Za kaj takega pa je treba izdelati strategije, ki bodo peljale k želenemu cilju. Teh je veliko in so opisane tako podrobno, da je bilo iskanje bistva zelo težko. Delo z očetom je usmerjeno v sprejemanje odgovornosti in bolj ustrezno zadovoljevanje potreb. Vzrok za storilčevo zlorabljanje je namreč nezadovoljevanje njegovih potreb. Avtor ne pojasni izvora te trditve. Delo z mamo je usmerjeno v sprejemanje njene odgovornosti, da se kot »žena« ne loteva reševanja družinskih težav, in da kot »mati« ni zavarovala hčere. V času terapije ali svetovanja naj bi se naučila opravljati vlogo žene in matere. Pri tem avtor v vsej knjigi ne pojasni, na kaj misli, ko govori o sprejemanju vloge žene in matere. S tem da naloži materi dolžnost varovati hčer, ji hkrati naloži dolžnost kontrolirati moževo spolnost. Ne gre torej za to, da bi očeta naučili pravilnega odnosa do hčere, temveč moramo mamo naučiti, da bo zavarovala hčer pred očetom. S tem pa odgovornost za spolno zlorabo v popolnosti prenesemo iz očeta na mamo. To nam potrdi še s tem, da je delo z žrtvijo usmerjeno v to, da pokaže storilcu svoje meje, in ne delo s storilcem v to, da jih prepoznava sam. Avtor ignorira dejstvo, da gre za neenaka razmerja moči v družini, ki so to zlorabo sploh omogočala, in izhaja iz prepostavke, da ima vsak član družine enakopravno vlogo, enako možnost participacije, ki je ni izrabil.

STROKOVNA VLOGA

Prvi dve knjigi prepostavita podporno strokovno vlogo, ki je usmerjena v žrtev in mamo. Strokovna vloga, ki jo določi avtor zadnje knjige, je zlasti socialno kontrolna – prepričevalna in učiteljska. Strokovnjaki ne izhajajo iz potreb članov družine, temveč iz prepričanja, da je treba ohraniti družino.

RAZLIKE SO OČITNE

Že ta kratka in površna analiza treh knjig je pokazala velike razlike v obravnavi spolnih zlorab. Različnosti bi lahko našli tudi med prvima dvema, vendar kažeta v odnosu s tretjo velike podobnosti. Obe namreč izhajata iz feminističnih izhodišč in predpostavk. Spolne zlorabe postavita v družben kontekst odnosov med spoloma, kjer gre za

moško dominantnost in žensko podrejenost, ki sloni zlasti na izrabi moči. V prvi vrsti je to dejanje pridobivanja in manifestiranja moči in šele nato spolno dejanje. Družinski sistem, ki ga storilec vzpostavi z zlorabo ali nasiljem, je namenjen ohranjanju njegovega položaja. V taki situacija je pozicija ostalih članov družine težko razpoznavna. Sistem laži, spletk, pritiskov in izsiljevanj storilca kreira realnost, ki ji ostali verjamejo in jo živijo. Druge realnosti zanje ni. To je pogosto vzrok, da otrok ne spregovori in da mati ne posreduje. Iskanje materinega deleža krivde je prenos odgovornosti s storilca na mamo. Mati postane odgovorna za nekaj, na kar pogosto ni mogla vplivati. Odgovornost za spolno zlorabo je zato le storilčeva. Tudi če mati za zlorabo ve, jo razume v kontekstu skrivnosti, ki jih narekuje storilec. Psihoterapevtsko in svetovalno delo, ki temelji na takih izhodiščih, je usmerjeno najprej na delo z vsakim družinskim članom posebej. Namen dela ni ohranitev družine, temveč krepitev moči tistih, ki jim je bila z zlorabo odvzeta. Žrtev in nezlorabljajoči člani družine morajo najprej razumeti, kaj se jim dogaja, razpoznati sebe in pridobiti dovolj moči za odločitev, kakšni bodo njihovi nadaljnji koraki. Lahko se odločijo za družino ali proti njej. Vsekakor pa je odločitev njihova. Pomoči je seveda deležen tudi storilec, ki mora prav tako razumeti, kaj je počel in zakaj je bilo to narobe. Delo z njim bo moralo biti usmerjeno v pridobivanje in razvijanje spretnosti za nedominantne, enakopravne odnose med spoloma.

Na podobnih izhodiščih temelji veliko tuje literature o spolnih zlorabah, katerih avtorice so ženske in tudi moški. Doktrine posameznih strok, še zlasti socialnega dela, se opirajo na ta izhodišča, ki jih ne smemo razumeti kot bitko med posameznikom in družino. Seveda je treba delati z družino, vendar takrat, ko so to sposobni prenesti vsi posamezniki. Da so taka izhodišča pravilna, lahko pokažemo na primeru tretje knjige. Ker je doktrina, ki jo zastopa, usmerjena v ohranjanje družine od razkritja spolne zlorabe naprej, je morala razviti cel sistem strategij prepričevanja, učenja in prisiljevanja. Delo temelji na ohranjanju hierarhičnih družinskih vlog, kar kaže neprestano opozarjanje na to, da mora mati »sprejeti svojo vlogo žene in matere ter jo začne opravljati«. Postavi se nujno vprašanje, na kaj pri tem misli. Kaj je vloga žene in matere? Tega nikjer ne pojasni. Spolno zlorabo prepozna kot nesposobnost ali nezmožnost storilčevega zadovoljevanja potreb in nespoštovanja generacijskih mej in ne kot pridobivanje moči. Najslabši je položaj žrtve. Nepredstavljiv je namreč obrat, ki ga mora storiti pri tem, ko je pahnjena nazaj v družino. Od nje se pričakuje, da bo iz popolne podrejenosti, v katero jo je postavil storilec, in iz nerazumevanja dogajanja na hitro vse to presegla in bila sposobna delovati enakopravno z ostalimi. To je seveda nemogoče. Posledice spolnih zlorab so namreč prehude in preveč kompleksne. Na to nam kaže velik delež tistih, ki v odraslosti končajo z različnimi psihiatričnimi diagnozami in neznosnim življenjem. Delo, ki temelji na prepričevanju in učenju drugega, je nujno neuspešno. Spremembe so možne le ob osebni refleksiji lastnega položaja. Vsak od članov družine ima pravico do te refleksije, kot ima tudi pravico odločiti se o lastnem življenju in razmerjih, ki jih bo vzpostavljal.

Področje spolnih zlorab je poleg duševnega zdravja, nasilja nad ženskami in drog tisto, v katerega je usmerjeno veliko dela v zadnjih nekaj letih. Vedno več je tistih, ki o zlorabi tudi spregovorijo. Strokovnjakinje in strokovnjaki so soočeni s problemom, ki ga pogosto ne razumejo in za njegovo reševanje nimajo ustreznega orodja. Taka situacija je idealna za vnašanje doktrin in spretnosti, ki peljejo k ponovnemu viktimiziranju in vzpostavljanju novih mitov in prepričanj o žrtvah, materah in storilcih. Socialno delo se mora zato resno spoprijeti s teorijo in praksami. Vse preveč je namreč primerov, ki kažejo skrajno slabo razumevanje in postopanje. O njih se zaenkrat govori le znotraj stroke, a bodo kmalu postali hvaležna tema za rumeni tisk. Nastaja tudi vedno več nevladnih organizacij, ki svojo vlogo zagovorništva jemljejo resno. Pred kratkim je bila vložena tožba zoper slabo prakso strokovnjaka, ki na zlorabo ni reagiral, čeprav je zanjo vedel. In prav je tako.

Literatura

O. Bain, M. Sanders (1996), *Ko pride na dan.* Ljubljana: Co Libri.

R. Bouwkamp (1996), *Psihosocialna terapija pri spolni zlorabi v družini.* Logatec: Firis.

K. Frei (1996), *Spolna zloraba – z odkrito besedo do varnosti.* Ljubljana: Kres.

Mojca Urek

OD FEMINISTIČNE SOCIALNE AKCIJE K FEMINISTIČNEMU SOCIALNEMU DELU

UVOD

V času, ko je socialno delo odprlo oči za feministični pogled, je bilo tu že nekaj, kar bi lahko poimenovali feministična socialna akcija. Pri tem mislim na socialne dejavnosti znotraj ženskega gibanja, ki so odpirale celo vrsto tabu tem ter konkretno odgovarjale na določene potrebe žensk na področjih, ki jih je socialno delo v svoji tradicionalni inačici neustrezno pokrivalo ali povsem prezrlo (nasilje v družini, posilstva, spolne zlorabe itn.). Začetki ženskih socialnih akcij, ki sovpadajo z drugim valom feminističnega gibanja v šestdesetih in sedemdesetih letih, pričajo o močnem političnem naboju in usmerjanju naporov v družbene spremembe. Lena Dominelli in Eileen McLeod (1989: 1) menita, da se sodobno feministično socialno delo v veliki meri ozira prav k tem virom znanj, metod in spretnosti. V pričujočem tekstu bom spregovorila o obojem, tako o avtonomnih feminističnih akcijah na socialnem polju kot o feminističnem socialnem delu ter o tistih pobudah, ki se pri nas umeščajo nekam med ene in druge. Z mešanjem in prelivanjem znanja, izkušenj, pobud, projektov ter različnih žensk, ki smo vanje zapletene, postajajo te meje nejasne in bržkone umetne.

FEMINISTIČNE KRITIKE SEKSIZMOV V SOCIALNIH SLUŽBAH

Eden od osnovnih vzgibov za ustanavljanje avtonomnih psiho-socialnih projektov za ženske je nezadovoljstvo, ki ga kot socialne delavke in uporabnice storitev javnih, privatnih ali nevladnih služb socialnega varstva doživljamo ženske, ki smo s takimi projekti tudi začele. Opazile smo, da socialne službe, pa tudi službe na področju duševnega zdravja, ki so ženskam pri nas na razpolago, večinoma reproducirajo vzorce neenakopravnosti žensk. Ugotovile smo, da znotraj teh služb ne obstajajo nikakršni mehanizmi, ki bi omogočili zaposlenim reflektirati svoja dejanja ter odkrivati in odpravljati diskriminacijo. Iz naslednjih zgodb je razvidno nekaj takih vsakdanjih seksizmov, ki so prisotni v ravnanju socialnih delavk in delavcev s strankami. Izbrala sem primere, ki niso ekstremni, pač pa tako običajni in samoumevni, da nam lahko ostanejo povsem prikriti.

TRI ZGODBE[1]

Poklicala nas je ženska, ki je bila že v visoki nosečnosti. Njena prva hči je dopolnila dve leti. Slišati je bila zelo zaskrbljena. Zavedala se je, da bo večina nege in skrbi za otroka padla na njena ramena. Imela je občutek, da ne bo zmogla, zato je iskala informacije, če ji pripada kakršnakoli pomoč pri negi otroka. Med iskanjem ustreznih informacij zanjo sem poklicala tudi na enega od slovenskih centrov za socialno delo, kjer sem socialnega delavca s svojim vprašanjem spravila v začudenje. Njegova prva izjava je bila, da česa takega, da bi kdo potreboval pomoč na domu, in to samo zato, ker pričakuje otroka, še svoj živ dan ni slišal. Češ, kakšna pa je razlika, če imaš enega ali pa dva, je še nadaljeval.

Oni dajejo samo socialno ogroženim, kaj si pa jaz mislim. V nadaljevanju je njegovo presenečenje preraslo v ogorčenje, moje pa v naraščajočo jezo. Ni in ni mu bilo logično, kaj ženska sploh pričakuje. Jaz sem mu dopovedovala, da nič ne pričakuje, pač pa zbira informacije, ker jo zelo skrbi, kako bo zmogla. Predlagal mi je, naj se poskusim postaviti v njeno pozicijo – ali bi meni padlo kaj takega na pamet? Ali se ona sploh zaveda svoje odgovornosti kot bodoča mati? Ja, kje je njena odgovornost, tu se mu je zdelo, da je zadel žebljico na glavico. Moja reakcija je bila zelo jezna. Imela sem dovolj nesmiselnega razpravljanja z njim. Prvič, sem rekla, naj se najprej on poskusi postaviti v njeno vlogo – da pričakuje otroka, za katerega bo moral sam skrbeti –, ali ga ne bi vseeno morda malo skrbelo, kako mu bo vse skupaj zneslo. Drugič, potreba stranke po informaciji, ki je zanjo zelo pomembna, se mi zdi že ne glede na vse drugo logična, realna in upravičena. Tretjič, če je katera odgovornost vprašljiva, je to odgovornost bodočega očeta, o katerem pa nobeden od naju nima informacij, torej o tem ne moreva razpravljati; kar se tiče nje, pa lahko sklepava, da je izredno odgovorna oseba, saj jo že vnaprej skrbi, kako se bo organizirala, da bo zmogla. Četrtič, razen nekoristnega moraliziranja mi ni dal še nobene uporabne informacije, kaj lahko ženska pričakuje od centra za socialno delo, za kar sem tudi klicala. Socialni delavec se je malce unesel, vendar je še zmeraj vztrajal, da v takem primeru ženski nič ne pripada in da mu je žal, ampak mi ne more pomagati. Klicala sem še na socialno službo v porodnišnico, kjer mi je prijazen glas razložil, da naj se ženska kar obrne nanje. Avtomatično ji sicer ne pritiče pomoč na domu, vendar jo v nekaterih primerih odobrijo, čeprav je zmeraj treba kaj doplačati. Če je ženska v materialni stiski, pa naj se obrne tudi na svoj center za socialno delo (vso srečo!), kjer bo lahko dobila pakete za dojenčka in socialno pomoč za mater. Cela situacija je bila zame precej stresna in nisem si hotela predstavljati, kako bi se dejansko počutila v koži ženske, ki sama išče informacije. Verjetno ne bi nikoli več nikamor poklicala že po prvem poskusu. (Iz zapiskov prostovoljke Ženske svetovalnice.)

Zgodba je primer neobčutljivosti socialnega delavca, ki mu njegove moralne in svetovno-nazorske predpostavke o ženskah in materinstvu ne dopuščajo empatije do situacije ženske, ki je zaskrbljena, kako bo zmogla sama negovati dva otroka. Njegova drža do problema je že vnaprej polna moralnih predsodkov in obsojajoča. V ženski lahko taka drža poglobi načeto samozavest, občutek krivde, negotovost vase, zaznavanje sebe kot neustrezne matere itn. Poleg tega jo lahko zamaje v veri, da je sploh vredna kakšne pomoči, ker bi očitno, če bi bila »ta prava«, morala vse narediti sama. In če ji ne bo zneslo, bo to samo dokaz, da je z njo nekaj narobe. Zgodba nam nekaj pove tudi o aroganci in izkazovanju moči moškega, ki si navkljub dejstvu, da ne bo mogel nikoli na svoji koži povsem izkusiti podobne situacije (hipotetično jo lahko izkusi samo omejeno), dovoli suvereno presojati o izkušnji ženske v visoki nosečnosti.

Naslednja zgodba je odlomek iz avtobiografije pisateljice Susanne Kaysen *Girl, Interrupted*, v katerem opisuje srečanje s socialno delavko med svojim bivanjem v psihiatrični bolnici.

– Pisateljica, sem rekla, ko me je socialna delavka vprašala, kakšni so moji načrti, ko bom prišla iz bolnice. – Postala bom pisateljica.

– To je lep hobi, ampak s čim boš služila denar?

Z mojo socialno delavko se nisva preveč marali. Meni ni bila všeč, ker ni hotela razumeti, da sem to jaz in da bom postala pisateljica; nisem nameravala tipkati obračunov ali prodajati super skled z neprijemajočo podlago ali početi kakšno drugo neumno stvar. Jaz ji nisem bila všeč, ker sem bila arogantna in nekooperativna in verjetno še zmeraj nora, ker sem vztrajala, da bom pisateljica.

– Zobna pomočnica, je rekla. – Tu imaš karto. Usposabljanje je samo eno leto. Prepričana sem, da ti bo uspelo.

– Ne razumeš, sem rekla.

– Ne, ti ne razumeš, je rekla.

– Sovražim zobozdravnike.

– To je prijetno, čisto delo. Moraš biti realistična.

Na srečo sem dobila ženitno ponudbo in so me odpustili iz bolnice. Leta 1968 je vsak

razumel, kaj je ženitna ponudba. (Susanna Kaysen 1993: 133.)

Seksizem v tej zgodbi se z zadnjim koncem dotika neke ideologije, ki še zelo pogosto deluje tudi po naših socialnih službah, in sicer, da je ženska, ki živi sama, vprašljiva. Zakon lahko funkcionira kot garant za duševno zdravje ženske, hkrati pa se predvideva, da se ženski s prestopom v zakonski stan ni treba več truditi zase. Kot oseba postane nepomembna, skrb za poklicno kariero in moralno oporečnost odpade. Problematični razgovori s socialno delavko glede poklica so se za pisateljico končali v trenutku, ko je bilo jasno, da ima nekdo resne namere, zaprositi jo za roko. Brez problema je bila odpuščena iz bolnišnice po dveh letih. Primer seksizma je v tem odlomku združen z nezaupanjem, ki ji ga je socialna delavka izkazala kot psihiatrični pacientki glede njenih načrtov za poklicno kariero. Kot psihiatrična pacientka je imela »nerealne plane«, ki jih je bilo treba prizemljiti oz. zamenjati z realnejšimi, hkrati pa se je od nje tudi pričakovalo, da bo z veseljem sprejela katerikoli predlog socialne službe, kaj naj bi v življenju počela.

Tretja zgodba govori o ženski, ki so ji začasno odvzeli otroka in ju dali v rejo. Sprožilni dejavnik je bil kriminalni prekršek (kraja), uživanje mehkih drog in sum, da se je ukvarjala s prostitucijo. Ko se je vrnila iz zapora, si je začela prizadevati, da bi dobila otroka nazaj. Seznam pogojev, ki naj bi jih izpolnila, da bi ju dobila, se je daljšal iz tedna v teden: najti si mora službo, se vključiti v program odvajanja od drog, redno živeti, urediti svoje obnašanje, brez napake izpolnjevati pravila za obiskovanje otrok. Nekatere zahteve so bile konkretne in oprijemljive, druge pa spet dovolj ohlapne, nejasne, nekonkretne in časovno nedoločene, da je bilo nemogoče predvideti, kaj, kdaj, zakaj in katerim kriterijem vse naj bi ženska zadovoljila. Urediti svoje obnašanje in redno živeti sta bili najmanj jasni zahtevi, v sebi sta očitno skrivali nevidni moralni kodeks, ki naj bi bil za vse enak in tako zelo splošno priznan, da se socialni delavki ni zdelo vredno, da bi pojasnila, kaj je s tem mislila. Zelo verjetno sta se zahtevi nanašali na prostitucijo – sum, ki sicer nikoli ni bil dokazan, čeprav je nedorečenost socialne delavke okoli tega dopuščala fantazije, da je moralno vprašljiv večji del njenega življenja. Njena ideja je celo bila, da bo ženska, če se bo hotela potruditi, že prišla sama do tega, kaj vse dela narobe – in to bo hkrati tudi znak, da hoče priznati napake in resnično nekaj narediti zase. Skratka, obravnava se je vse manj nanašala na konkretne dogodke in rešitve ter se čedalje bolj širila na kontrolo nad celostnim življenjem in osebnostjo te ženske. Njene potrebe, na primer, kje začeti iskati službo ali pomoč pri vzgoji otrok, so postale obrobnega pomena. Vprašljivo je postalo, s kom prijateljuje, koliko in kako pije, v katere lokale hodi, njeni nestalni odnosi, prekinitev stikov s sorodniki, njena odsotnost in zamišljenost, sumu so bili podvrženi nekateri delci njene zgodovine itn. O vsem tem so mimo nje poizvedovali pri njenih sorodnikih, s katerimi že leta ni hotela imeti stikov, pri njenih prijateljih, sosedih. Ženska je ob tem postajala vse bolj zmedena, jezna, brez moči, paranoidna; občutila je, da je povsem izgubila kontrolo nad svojim življenjem, da o ničemer več ne more odločati sama, da je njeno življenje v celoti neustrezno in da se mora ves čas braniti in dokazovati. Hkrati se je zavedala, da je tudi od njenega obnašanja na CSD odvisna nadaljna usoda rešitve njenega primera, zato se je morala zelo »držati nazaj«. Izgubila je zaupanje vase glede vzgajanja svojih otrok, čeprav je prej dvanajst let sama skrbela zanju. Zanimivo pa je bilo, da bi se vsa ta skrb okoli njenega življenja in varnosti njenih otrok precej zmanjšala, če bi se ženska primerno poročila ali uredila svoje partnerske odnose. V tem primeru bi lažje dobila nazaj otroka, tudi če si ne bi našla službe ali se kakorkoli že »spravila v red«. S tem bi očitno takoj prepričljivo dokazala, da je dovolj naredila zase.

Kar se tiče seksizmov, najdemo enega – podobno kot v prejšnji zgodbi – v »dobri veri« ali dvojni morali socialne delavke, da je stalno partnerstvo ali poroka pravšnja metoda »moralnega popravljanja«, ali bolje, kar sama po sebi dokaz, da se je ženska »že spravila v red«. Ker pa se je ženska odločila, da tega bonusa ne bo izkoristila, pač pa bo

poskušala sama rešiti svojo situacijo, čeprav bo trajalo dlje, je morala v tem paketu sprejeti tudi nezaupanje, ki je bilo projicirano vanjo, in »težji tretman« – dokazovanje po daljši poti, da je kot mati vredna zaupanja. Drugi seksizmi se skrivajo v moralnih predpostavkah, kaj je urejeno življenje ženske. Upam si trditi, da je npr. zadrževanje po lokalih ali pogosto menjavanje partnerjev bolj obremenjujoče za žensko in bolj sprejemljivo za moškega. Omenjena obravnava je šla bolj v smer izgube kontrole te ženske nad svojim življenjem kot pa v podporo, da bi jo pridobivala, kar je še ena zelo pomembna in pogosto spregledana reč pri delu z ženskami. Nejasnost in dvoumnost kriterijev in zahtev do strank (in nekakšna splošno znana morala za njimi) so lahko demonstracija moči in oblasti, ki jo imajo socialne službe z javnimi pooblastili nad državljankami in državljani.

Iz zgornjih zgodb so postala razvidna nekatera seksistična ravnanja socialnih delavk in delavcev oz. seksistični vrednostni sistem, znotraj katerega delujejo. Naj jih še enkrat povzamem.

• Moralistične vrednostne predpostavke, kakšna naj bo »prava ženska« ali »prava mati« ter moralno obsojanje odstopov od teh »samoumevnih« okvirjev obnašanja.

• Ideologija, znotraj katere zakonska zveza in družina veljata za varen prostor za žensko in otroke: ta ideja vsebuje anahronistične predpostavke, da je s poroko ženska varno shranjena (od zdaj naprej bo skrb zanjo prevzel mož) ter da je s tem dejanjem dosegla vrh svoje kariere, če že ni šlo drugače. V vsakem primeru se javna skrb zanjo tukaj neha: kar bo naredila zase naprej, je njena stvar.

• Neprepoznavanje pomena kontrole v življenju žensk in temu primerno ravnanje socialnih delavk in delavcev, ki sili ženske v zmanjševanje kontrole nad svojim življenjem. Ena od bolj problematičnih reči v življenju mnogih žensk je namreč prav posedovanje kontrole nad svojim življenjem: nekateri kulturni obrazci, ki jih najdemo tudi pri nas, predpostavljajo, da sta »ženskost« in »kontrola nad življenjem« izključujoča se pojma, hkrati pa je v življenju žensk veliko rizičnih dogodkov, ki bi kontrolo zahtevali (spolne zlorabe deklic, javno in družinsko nasilje) in kjer se izguba ali pomanjkanje kontrole pokaže kot najbolj dramatična.

ENE IN DRUGE

Seksizem v socialnih službah ima še druge obraze. Kaže se tudi kot neobčutljivost za razlike med posameznimi skupinami žensk, ki razpolagajo z različnimi količinami družbene moči. Tako se dogaja, da imajo skupine žensk, ki imajo že tako manjši dostop do moči in družbenih resursov, tudi manj možnosti, ko hočejo uporabljati običajne socialne službe in službe duševnega zdravja. Govorimo o telesno ali duševno prizadetih ženskah, lezbijkah, ženskah s psihiatrično diagnozo, tujkah, revnejših ženskah, prostitutkah itn. Posledica sistematičnega družbenega izločanja in stigmatiziranosti teh skupin žensk je njihova splošna ne-vidnost in ne-prisotnost v javnem življenju in govoru, kar se posledično kaže tudi v socialnih službah – kot zanikanje, da obstajajo, ali neobčutljivost za posebnost njihovih življenj in v skladu s politiko apartheida neupravičeno usmerjanje v segregirane, strogo specializirane službe. Kot primer naj predstavimo tujke in lezbijke.

TUJKE

Tujke pri nas so ženske brez slovenskega državljanstva, ki živijo v Sloveniji, ali pa ženske, ki imajo slovensko državljanstvo, vendar se kulturno-vrednostni vzorci novega okolja prepletajo s tistimi iz njihovega matičnega okolja. V največjem številu gre za ženske iz bivših jugoslovanskih republik. Nekatere pogoste sociološke in psihosocialne značilnosti življenjskih situacij tujk, ki so pomembna za kulturno in spolno senzibilizirane socialne službe, so tele:

• pogosto gre za osebe, ki delajo na najmanj plačanih in najtežjih delovnih mestih, velikokrat delajo tudi neprijavljene in brez zdravstvenega in socialnega zavarovanja;

• pogosto ostajajo doma kot gospodinje, ker imajo zaradi neenakih možnosti nižjo

izobrazbo kot možje in so posledično manj konkurenčne na trgu delovne sile; slovenski delodajalci pa jih tudi ne najemajo za težka fizična dela, ki so najpogostejša zaposlitev za ljudi, ki prihajajo iz bivših jugoslovanskih republik;

• pričakujemo lahko, da so te ženske, ki ostajajo doma, bolj izolirane od svojih slovenskih kolegic, ki so v podobni situaciji, in še v bolj ekonomsko odvisni poziciji od svojih mož, saj v primeru, da nimajo sorodstvene mreže, lahko ostanejo povsem brez socialnih stikov;

• če ne znajo slovenskega jezika ali celo sploh brati (kar je pogosto, če prihajajo iz tradicionalnih okolij, kjer žensk v preteklosti niso pošiljali v šolo), je njihova izolacija in odvisnost še večja (pogosto so odvisne tudi od svojih otrok, ki hodijo v slovenske šole, da jim kaj preberejo, prevedejo za vsakdanje življenje);

• zaradi odvisnosti so morda še dlje časa prisiljene vztrajati v nasilnih odnosih ipd.

Socialne službe oz. službe pomoči bi morale poleg naštetih podatkov in sklepanj delati na tem, da svoj način pomoči prilagodijo tako, da bo tem osebam dostopen, sprejemljiv in razumljiv. V Angliji na primer obstajajo brezplačne službe za prevajanje v jezike ne-angleških etničnih skupin in iz njih. Prevajalci/ke prihajajo navadno iz istih kulturnih okolij kot uporabniki/ce, kar pomeni, da ne gre samo za golo prevajanje iz enega v drugi jezik, pač pa tudi za prevajanje kulturnih pomenov in simbolov. Vendar je za strukturiranje ustrezne pomoči treba še več od tega. Ni vsak način pomoči ustrezen za vsakega človeka. Znano je, da so pripadniki/ce drugih kultur zaradi posebnih idiomov, ki jih uporabljajo, prej označeni/e, da govorijo nesmisle ali da so nori/e. Znano je tudi, da so t. i. »besede, ki pomagajo« (*healing words*) v vsaki kulturi drugačne.[2]

LEZBIJKE

Iz pogovorov z lezbijkami, ki so prišle v stik s socialnimi službami ali službami duševnega zdravja, zvemo, da večinoma svoje identitete najraje ne razkrivajo, ker se ne počutijo varne, kaj šele pozitivno spodbujene k temu – npr. s vprašanji, ki bi povsem normalno in enakovredno dopuščale možnost, da je lahko ženska v odnosu tako z žensko kot moškim. Ko govorijo o svojih partnerskih odnosih, govorijo o svoji partnerici v nevtralnem spolu – npr. »ta oseba« – ali jo skrijejo v moškem spolu, tiste pa, ki so s svojo spolno identiteto vseeno prišle na dan, so poleg nekaterih zelo pozitivnih izkušenj opisovale:

• zadrego socialnih delavk in delavcev, ki s tem niso vedeli kaj početi;

• poskus nevtralizacije ali zmanjševanja pomembnosti v smislu, »saj je vseeno, s kom je človek v življenju«;

• nerazumevanje kompleksnosti lezbištva kot celovitega življenjskega stila ali celo kot upora proti patriarhalnim heteroseksualnim vzorcem ter njegovo reduciranje na spolni vidik, torej »lezbijka si, če spiš z žensko«;

• nagibanje k temu, da je lezbištvo problem ali odklon, ne pa možna življenjska izbira, ter napori, usmerjeni v iskanje osebnih vzrokov, da se ti je to v življenju pripetilo (»gotovo si imela smolo s fanti, nisi še naletela na ta pravega«);

• spodbujanje v smeri »korekcije« lezbične spolne usmerjenosti v heteroseksualne spolne vzorce (v smislu »vse se da še popraviti, če se hoče« in »ali si dobro premislila, a si res ne želiš imeti otrok in družine«);

• nasilnejše posege v to izbiro in poskusi spreminjanja v smeri heteroseksualnosti (npr. nasvet psihologa, naj ženska na terapevtski skupini raje o tem ne govori, ker bi to vznemirilo ostale pacientke; sugestije, da gre na vsak način za začasno stanje, ki je posledica bolezni; navajanje primerov žensk, ki so »ozdravele«, ko so se poročile in zanosile, itn.);

V nobenem primeru torej ni šlo za spodbujanje k lezbištvu kot k pozitivnemu modelu. Ni namreč bistveno le to, da ima ženska do lezbištva pravico, pač pa gre pri tem tudi za pravico, da je v tej svoji izbiri podprta ter da ji je njen izbor skozi govor javnih institucij predstavljen kot dober, pozitiven model, najboljše, kar si je lahko izbrala zase. Poudarjanje pomena materinstva za ženske in obujanje tradicionalnih

družinskih stilov kot edine mogoče alternative pomeni izvajanje nasilja nad ženskami, ki bi sicer ostale lezbijke, pa se zaradi pritiska »normalnosti« odločajo za tradicionalne načine preživetja, v katerih se bodo zelo verjetno vse življenje počutile tuje.

DRUGI SEKSIZMI

Naj omenim še dve pogosti ravnanji v socialnih službah, ki kažejo pomanjkanje senzibilnosti ali pa odkrit seksizem. Ženske se pogosto počutijo nelagodno, ko si jemljejo prostor zase. Njihov (naš) problem je, da se nikoli ne počutijo dovolj pomembne, da bi bili njihova zgodba in njihovi občutki vredni upoštevanja. Socialna delavka, ki na to ni pozorna, lahko s površnim odnosom v ženski ta občutek samo še potrdi. Na to moramo biti še posebaj pozorni, ko gre za spolne zlorabe, tendenca žrtve k minimaliziranju in zanikanju je tu še zlasti močna. Zaradi težav pri identificiranju s položajem žensk včasih prihaja do večje empatije socialnih delavk do moških strank, ki se kaže v tem, da imajo potrebo zanje bolje poskrbeti, ter v tem, da zanje pogosto predpostavljajo, da jim gre bolj verjeti kot ženskam (npr. v razveznih postopkih in dodeljevanju otrok je nemalokrat slišati, »kako je on simpatičen in kakšno grozno ženo ima – ni čudno, da se hoče ločiti«). Kakor pripovedujejo socialne delavke in uporabnice, se dogaja, da ženski, ki zatrjuje, da je bil oče nasilen do otroka in nje, ne verjamejo, pač pa mu na podlagi njegovega »šarmantnega nastopa«, ki zbuja zaupanje, velikodušno dodelijo stike z otroki. V primeru, da je do otrok nasilna ženska, pa je to dejanje veliko bolj sankcionirano ter stiki z otroki bolj kontrolirani.

Seksizmi se pojavljajo ne glede na to, ali je služba javna, zasebna ali prostovoljna. Seksistična ravnanja se pojavljajo povsod, kjer niso reflektirana kot problem, ki ga je treba reševati.

NASILJE NAD ŽENSKAMI, FEMINISTIČNA NAČELA POMOČI IN FEMINISTIČNE SOCIALNE AKCIJE

Kakšne feministične socialne prakse poznamo pri nas in drugod? Nekatere alternative so se nakazovale že na poti skozi seksizme v javnih socialnih ustanovah, saj je veliko teh praks nastalo ravno na podlagi kritik javnih ustanov. V tem poglavju bom poskušala narediti krajši pregled feminističnih socialnih akcij, ki smo jim bili priča pri nas v zadnjih letih. Moj namen ni narediti natančnega seznama vseh skupin, akcij in dogodkov – omejila se bom le na nekatere, ki so mi bolj znane.

REDEFINICIJA SOCIALNIH PROBLEMOV, NAČELA IN DELOVNA ETIKA

Po mnenju Lene Dominelli in Eileen McLeod (1989) kaže feministična načela, ki so osnova vsem tem dejavnostim, obravnavati kot nekaj dinamičnega, podvrženi naj bodo konstantnemu preverjanju, obnavljanju in širjenju. Zgodovina ženskega gibanja je priča prav takemu dinamičnemu spreminjanju feminističnih načel, ki ga pogojevala tudi neenakost žensk znotraj gibanja; ženske iz delavskega razreda so ženskam srednjega razreda odkrile razredno dimenzijo ter pomembnost feministične udeležbe v skupnostnih akcijah, boju na delovnih mestih itn. na področjih otroškega varstva, zaposlitve in bivanja. Temnopolte ženske so na dnevni red prinesle antirasistične vsebine in pokazale, da je vsaka feministična pobuda, ki ni tudi antirasistična, brez pomena. Lezbijke so izzvale heteroseksualne ženske in spreminjale tudi njihov pogled na spolnost (*ibid.*: 3). Poleg naštetih avtorici poudarjata še dve neenakosti, ki jih navaja D. Zaviršek iz istega vira, in sicer »generacizem« (*ageism*) in neenakost, ki izvira iz zahtev profitne družbe, da je »telo sposobno za delo« (*able bodyism*). Vse te oblike neenakosti so med seboj prepletene in niso hierarhično urejene, zato ne obstajata obliki zatiranja, ki sta bolj ali manj pomembni (1994: 239). Naj še dodam, da je občutje diskriminacije tako stvar objektivnih

dejavnikov, ki osebi praviloma sistemsko zmanjšajo možnosti, kot tudi stvar osebnega doživetja in strategij preživetja, zato lahko dve objektivno enako diskriminirani osebi doživljata podobne situacije zelo različno. Prav tako po mojem mnenju ne gre dvojnih, trojnih diskriminacij (npr. nezaposlena temnopolta lezbijka) enostavno seštevati, ker so naše biografije nekaj kompleksnejšega kot enostavni seštevki in vsote, kar pa ne pomeni, da jih smemo spregledati, ravno narobe.

Feministično redefiniranje socialnih problemov je po L. Dominelli in E. McLeod osredotečeno na: identifikacijo specifičnih načinov, kako ženske doživljajo svoj obstoj; polaganje pozornosti na pomanjkanje resursov, moči in čustvene izpolnitve; osvetlitev družbenih odnosov in sil, ki so odločilne za tako stanje stvari; umestitev položaja žensk na dnevni red družbenih sprememb. Z drugimi besedami, gre za skrb za blaginjo žensk v najširšem pomenu besede, ki vključuje njihovo pravico do čustvenega in fizičnega zdravja, dostop do materialnih resursov in politične moči, življenje brez strahu, pravico do uživanja in svoje definicije seksualnosti (1989: 11-22).

Kot smo že omenili, gre izvore feminističnih definicij socialnih problemov iskati v feminističnih raziskavah, akcijah in civilnih samopomočnih pobudah, ki so večinoma eksistirale zunaj državnih okvirov pomoči in so šele naknadno postale privlačne tudi za državno socialno delo. Zdaj že legendarno prvo zatočišče za ženske, ki so doživljale nasilje, v Chiswicku je primer ženske samopomoči, ki ga omenja skoraj vsa literatura o nasilju nad ženskami. Redefinicija nasilja, ki so jo te ženske vspostavile s svojo akcijo, je premaknila pogled iz osebne patologije »mazohističnih žensk« na družbeno vprašljivost moškega nasilja in v obtožbo nasilnežev. Hkrati so te ženske ovrgle tradicionalno podobo pasivnih prejemnic javne pomoči, ko so situacijo, na katero državne institucije niso znale odgovoriti, zagrabile v svoje roke in jo začele reševati same. Iz podobnega nezadovoljstva zaradi reševanja problematike nasilja nad ženskami v javnih službah so pri nas leta 1989 ustanovili SOS telefon za ženske in otroke - žrtve nasilja (pobuda zanj je vzniknila v feministični skupini Lilit). Nasilje nad ženskami je bilo takrat prvič pri nas definirano kot oblika socialne kontrole nad avtonomijo in svobodo žensk, oblika, ki vključuje moč in nasilje. Sledile so mu Ženska svetovalnica, skupina Modra in Združenje proti spolnemu zlorabljanju.

NASILJE NAD ŽENSKAMI – FEMINISTIČNI POGLED

DEFINICIJA

Oblike nasilja nad ženskami so morda najbolj obdelana feministična tema. Nemogoče jih je obravnavati, ne da bi jih postavili v širši kontekst patriarhalnih razmerij moči med spoloma, s katerim imamo opraviti na vseh področjih družbenega življenja. Policijske statistike dokazujejo, da so v 99% primerih nasilja med odraslimi v družini žrtve ženske, povzročitelji pa moški.

Bistven koncept za razumevanje nasilja nad ženskami je prav koncept moči, ki določa interakcije med moškimi in ženskami. Zato so različne feministične teorije podobno definirale nasilje nad ženskami, in sicer kot način nadzorovanja, obvladovanja in izkazovanja moči, ki ga izvajajo večinoma moški nad ženskami in ki se manifestira na različne načine, vključujoč fizično, spolno, emocionalno in ekonomsko zlorabljanje (Zaviršek 1994; Kelly 1996). Vse te oblike nasilja so med seboj prepletene in se redko pojavljajo same zase.

Statistike ljubljanskega SOS telefona za ženske in otroke - žrtve nasilja kažejo, da so med nasilneži zlasti bivši in sedanji možje ali partnerji, ki jim po številčnosti sledijo najbližji sorodniki – očetje, bratje, sinovi. Med psihičnim nasiljem je najpogostejše vpitje, zmerjanje, izsiljevanje, poniževanje, prepoved gibanja – zapiranje v stanovanje, grožnje s fizičnim nasiljem, izklapljanje elektrike, zvonenje ponoči na vratih, uničevanje osebnih predmetov itn. Med fizičnim nasiljem prevladujejo klofute, udarci s pestjo po glavi in telesu, poškodbe, povzročene z nožem, sekiro, palico, strelnim orožjem, ugašanje ogorkov po telesu, butanje ob steno, lasanje (Dobnikar 1991: 138).

Spolno nasilje, kot ga definira Kelly (1996: 90), vključuje vsako fizično, vizualno, verbalno ali spolno dejanje, ki ga ženska v tistem času ali pozneje doživi kot grožnjo, vdor ali napad in ki učinkuje boleče ali jo degradira in ji odvzame možnost nadzora nad intimnim stikom. Pomembno je, da spolno nasilje široko definiramo, t. j., ne le omejimo na dejanja, ki imajo očitne fizične posledice in so zakonsko inkriminirane (npr. posilstvo). V feministični teoriji in praksi se uveljavlja koncept »kontinuum spolnega nasilja«. Medtem ko je na eni strani posilstvo, spolni napad, spolne zlorabe, se na drugem koncu najdejo »samoumevne«, legalne oblike spolnega nasilja, kot so nadlegovanje, ogovarjanje, razkazovanje, komentiranje itn. Ekonomsko prikrajšanost žensk lahko prav tako definiramo kot nasilje, katerega posledica je materialna škoda. Tovrstno nasilje ima veliko vsakodnevnih obrazov in je vpričo statističnih podatkov, ki na deklarativni ravni dokazujejo, da so ženske danes ekonomsko neodvisne, manj vidno. Za objektivnejši pogled na revščino žensk je pomembno ločevati med revščino in deprivacijo, kot po Sarah Payne navaja Darja Zaviršek (1994: 43). Če je revščina primarno ekonomsko stanje, je deprivacija socialno stanje, ki ni neposredno povezano s prihodki gospodinjstva. Deprivacijo je mogoče doživljati tako v dobro stoječih gospodinjstvih kot v revnejših. Gre za vprašanje dostopa do materialnih sredstev, ki se lahko močno razlikuje glede na spol (npr. dostop do skupnega denarja, skupnega avtomobila). Kot navaja avtorica, pomeni npr. majhno in revno stanovanje za žensko, ki v njem preživi cel dan z otroki, večje pomanjkanje kot za moškega, ki v njem preživi le nekaj ur na dan. Tak pogled na revščino postavlja pod vprašaj običajno merjenje revščine, ki povprečni družinski dohodek deli s številom družinskih članov in spregleda, kako je ta v resnici razporejen med njimi. V Ženski svetovalnici so se kot ranljiva skupina v smislu revščine na nas zelo pogosto obračale ženske, ki so se v skladu z družbenimi pričakovanji in možnostmi nekoč poročale in ostajale doma ter ostale ekonomsko odvisne od moža. Ko se poskušajo ločiti in osamosvojiti, se srečajo z veliko ovirami, od katerih je morda najpomembnejša ta, da niso več konkurenčne na trgu delovne sile, bodisi zaradi starosti, pomanjkanja izobrazbe ali drugih razlogov. Nevidne oblike ekonomskega nasilja doživljajo ženske in otroci, ki jim očetje ne plačujejo alimentacij, ali pa ženske, ki so zaradi nasilja primorane iskati alternativna začasna prebivališča na svoje stroške.

ZAKAJ ŽENSKE DOLGO VZTRAJAJO V NASILNEM ODNOSU

Zakaj ženske ne zapustijo nasilnega partnerja že, ko se je nasilna situacija prvič zgodila? Razlogi so številni. Vsa patriarhalna zgodovina kot tudi socializacija vsake ženske, ki preživlja nasilje, je izdelala veliko drobnih mehanizmov, s katerimi jih lahko kontrolira in vzdržuje status quo. Najpogostejše razloge povzemam po Priročniku za volonterke SOS telefona iz Beograda (1995: 110) in po K. Douglas (1994):

1. Zaradi otrok. Nasilneži večkrat uporabljajo taktiko zastraševanja, da bodo ženski vzeli otroke, če bo odšla. Veliko primerov kaže, da se lahko to tudi zares pripeti. Drug razlog je povezan s predsodkom v zvezi z razvezo, »da otrok potrebuje oba starša« in da je zanj bolje, da živi v kakršni koli družini kot pa samo z enim od staršev.

2. Neinformiranost o svojih pravicah. Veliko žensk, ki ne pozna pravnih predpisov, je prepričanih, da nima nikakršnih pravic glede stanovanja, premoženja, otrok, če enkrat odidejo.

3. Mehanizem popolne kontrole in izolacije žensk. Ženski, ki doživlja nasilje, se začne zaradi postopne uporabe kontrolnih mehanizmov življenski prostor zoževati na dom in na odnos z nasilnežem. Taktike nasilja so najpogosteje kombinirane s taktiko izolacije ženske od njenih prijateljic, znancev, družine. Včasih se nasilnež dalj časa do njih neprijetno obnaša, jih jemlje kot nezaželene obiske, partnerici prepoveduje stike, tako da se jih veliko tudi zaradi tega oddalji od žrtve nasilja. Žensko je največkrat tudi sram svoje situacije in tudi sama odreže veliko stikov. Eden od mehanizmov kontrole

nad žensko je lahko tudi ljubosumje nasilneža, ki partnerko obtožuje, da se spogleduje z drugimi. Sčasoma ne sme nikogar več pogledati, če noče tvegati nasilne reakcije partnerja, njena izoliranost in omejenost stikov pa se še povečuje. Nekateri nasilneži kontrolirajo vsak premik partnerke izven doma. Merijo vsak njen odhod v trgovino in nazaj. Ženska tako živi v stalni naglici in strahu, da ga ne bo razjezila, da bo prišla pravočasno, itn.

4. Stanje zamrznjenega strahu. Ženska, katere življenje je stalno ogroženo, razvije veliko strategij, s katerimi poskuša pomiriti nasilneža, da ga ne bi še bolj razjezila in da ne bi pokazala strahu. Ne poskuša se upreti, ker bi jo lahko upor spravil v še večjo nevarnost. To se imenuje zamrznjen strah – gre za mehanizem preživetja žrtev različnih oblik nasilja.

5. Obljube nasilneža, da se bo spremenil (faza »medeni mesec«). Po seriji nasilnih situacij se začnejo nekateri nasilneži kesati, prevzamejo vso krivdo, obljubijo, da se to ne bo nikoli več ponovilo, in prosijo, da jim partnerka samo še tokrat oprosti. Vendar se nasilje navadno kmalu nadaljuje.

6. Napačno iskanje razlogov za nasilje. Veliko žensk, ki trpijo nasilje, dolgo verjame, da vzrok za nasilje ni v nasilnežu, pač pa v tem, ker ima npr. probleme v službi ali ker se ne razume s starši itn. Zato tudi verjamejo, da se bo spremenil, ko bodo ti zunanji razlogi za nasilje odpadli. Svojo vlogo vidijo v podpori partnerju pri njegovi krizi in v potrpežljivem čakanju, da bo to »začasno stanje nerazumevanja« mimo.

7. Idealiziranje nasilnega partnerja. Ženske pogosto verjamejo, da njihov nasilni partner »ni tak«, da ga neki zunanji razlogi prisiljujejo v to in da bo nekoč spet tak, »kot v resnici je«. Mislijo npr., da ga alkohol »naredi takega«, v resnici pa da je dober človek.

8. Vera, da bo njena ljubezen spremenila nasilnega partnerja. Veliko žensk obravnava svoje nasilne partnerje kot majhne nezaščitene otroke, ker menijo, da jih bo njihova nežnost odvrnila od stopnjevanja nasilja. Globoko verjamejo, da jih lahko njihova ljubezen spremeni.

9. Strah zaradi groženj z umorom. Nasilneži večkrat grozijo, da bodo žensko ubili, iznakazili, pobili otroke, zažgali hišo itn. Že najmanjša omemba razveze ali poskus iskanja zavetja pri sorodnikih je v nekaterih primerih dovoljšen razlog za izbruh nasilja. Tudi formalno razvezan zakon ne pomeni, da je ženska zdaj varna. Veliko bivših mož terorizira svoje bivše žene še dolga leta po razvezi. Še zlasti so ogrožene ženske, ki ostanejo v istem stanovanju.

10. Nezaposlenost. Nezaposleni ženski ni lahko najti službe, se finančno osamosvojiti in oditi. Nekatere dolga leta vztrajajo ob nasilnem partnerju, ker ne verjamejo, da bi lahko finančno samostojno zaživele.

11. Občutek sramu zaradi neuspešnega zakona. Za veliko žensk je neuspešen zakon sramota, ki jo je bolje skriti. Mislijo, da morajo za vsako ceno ohraniti zakon in družino. Nekatere so prepričane, da je nasilje normalna cena, ki jo ženska plača, če hoče imeti svojo družino.

12. Izguba samozavesti. Dolgotrajno nasilje sistematično načne samozavest in samovrednotenje žrtve nasilja. Ženska počasi izgubi zaupanje vase in v svoje sposobnosti. Nasilnež podcenjuje njena samostojna dejanja in ji govori, da je kriva za vse. Ženske se tako ves čas sprašujejo, kje so ga polomile, nasilnež pa je v položaju, ko ima ves čas prav.

13. Nasilje v otroštvu. Nekatere ženske, ki so doživljale nasilje že v otroštvu, mislijo, da »tako mora biti«, da je to del skupnega življenja; ne vedo, da bi se lahko temu uprle ali da imajo celo pravico do varstva pred nasiljem zaščiti.

14. Fizična in psihična izčrpanost.

15. Strah pred samoto in starostjo. Nekatere ženske verjamejo, da je bolje trpeti v nasilni zvezi, kot pa živeti izven vsake skupnosti.

16. Izguba podpore najbližjih.

17. Neučinkovitost policije, socialnih služb in sodnih postopkov.

18. Religiozna prepričanja, ki ne odobravajo razvez.

Kot pravi Kay Douglas (1994: 92), ljubezen in upanje ne umreta avtomatično s trenutkom, ko nas začne partner zlorabljati, pač pa umirata počasi in boleče, tako kot rastejo naše zamere in streznitev. Potem nam postopoma strah zleze pod kožo. Naše

zaupanje je na ničli, čedalje pogosteje podvomimo v svojo sposobnost, da bi preživele same, naše čustvene in fizične moči počasi pešajo in tako postajamo bolj in bolj imobilizirane.

ODGOVOR JAVNIH SOCIALNIH SLUŽB NA NASILJE NAD ŽENSKAMI

Dejstvo, da se od žensk v nasprotju z drugimi zatiranimi skupinami pričakuje, da bodo živele v intimnem stiku s tistimi, ki imajo nad njimi moč, in to ne le s spoštovanjem, pač pa tudi z ljubeznijo, pripomore k temu, da je ženska podrejenost še zahrbtnejša in daljnosežnejša (Kelly 1996). Ženske pa kljub temu in v nasprotju z javnim mnenjem razmeroma pogosto poskušajo poiskati pomoč, da bi ušle iz situacije nasilja. Največkrat se obrnejo na policijo in socialne službe, kjer najpogosteje ne dobijo ne jasnega sporočila, da je to, kar se jim dogaja, nedopustno, ne podpore pri iskanju izhoda. Odgovori socialnih služb na nasilje v družini imajo zelo pogoste tele značilnosti:

- izogibanje tabu temam (pretepanje, posilstva, spolne zlorabe, spolna nadlegovanja);
- relativiziranje, zmanjševanje ali izničenje pomena tovrstnih dogodkov za življenje ženske (sem spadajo tudi izjave socialnih delavk tipa »kaj pa komplicira, če jo je enkrat udaril«);
- pripisovanje nasilja alkoholizmu;
- stališče, da so pretepene ženske mazohistične;
- socialne delavke in socialni delavci se redko postavijo na stran ženske, prej se nagibajo k temu, da bodo poskušali objektivizirati nasilje nad žensko in iskati opravičila za nasilneža (ter hkrati na zelo penostavljen način preložiti polovico krivde in odgovornosti na žensko — npr. »za prepir sta zmeraj potrebna dva«);
- ženske v javnih socialnih službah preredko dobijo sporočilo, da niso same krive ali mazohistične, če se jim dogajajo nasilne situacije;
- preredko dobijo občutek, da je kdo na njihovi strani, kar praviloma zmanjšuje strah pred nasiljem;
- preredko so jasno obveščene, katere pravice jim pripadajo in kako jih lahko uveljavljajo in da imajo pravico do zagovorništva, t. j., do pomoči pri uveljavljanju teh pravic.

FEMINISTIČNI ODGOVORI NA NASILJE NAD ŽENSKAMI

FEMINISTIČNA DELOVNA ETIKA IN NAČELA PRI DELU Z ŽENSKAMI, KI DOŽIVLJAJO NASILJE

Znotraj civilnih avtonomnih pobud so zmeraj nastajali svojevrstna delovna etika in načela, ki so jih narekovale izkušnje. Nekaj pomembnih feminističnih načel za delo z ženskami, ki doživljajo nasilje, so zapisale prostovoljke beograjskega SOS telefona za ženske in otroke - žrtve nasilja v *Priročniku za prostovoljke* (1995). Kot pravijo, gre za znanja, ki so jih pridobivale ženske v zadnjih dvajsetih letih ženskega gibanja, ko so se poslušale in izmenjevale svoje izkušnje. Takole pravijo:

- Ženska nikoli ni kriva za nasilje, ki ga je preživela. Nasilje nad ženskami je navzoče v vseh kulturah in časih. Odgovornost je na strani nasilneža. Ženske navadno iščejo krivdo v svojem ravnanju, ker je družba legitimirala nasilje nad ženskami in proizvedla ideologijo, po kateri je kriva sama žrtev.
- Verjeti ženski. Družba navadno ne verjame ženski, ampak išče njeno krivdo. Zaupanje v ženske, njihovo moč in avtonomijo je eden od pogojev, da se bodo okrepile in šle v smeri spreminjanja življenskih okoliščin, v katerih se pojavlja nasilje nad njimi.
- Pustiti, da njena zgodba pride na plan. Pomembno je, da jo ženska pove s svojimi interpretacijami in svojim pridajanjem vrednosti. Ne prekinjaj je in ne vsiljuj ji svojih interpretacij. Vsako življenje je drugačno, nam pa je pomembno, da slišimo o njenem življenju tako, kot ga doživlja ona.
- Ne dajati nasvetov. Pomembna je integriteta ženske in njena samostojnost v odločanju. Naša vloga ni v tem, da ji povemo, kaj naj naredi, pač pa da jo opogumimo, da se sama odloči.

• Rešitev za nasilno situacijo se nahaja v ženski sami. SOS je tu zato, da ženski povrne zaupanje v sebe. Vsaka ženska je strokovnjakinja za samo sebe, mi pa smo lahko medij, da to uvidi. Vsaka ženska ima svoje načine, s katerimi se lahko postavi v bran nasilju.

• Vsaka situacija nasilja ima izhod. Da bi ga našla, ženska potrebuje nepretrgano podporo in opogumljanje. Pri tem nujno potrebuje naše zaupanje v njene zmožnosti (1995: 22-23).

ŽENSKA SVETOVALNICA

Ženska svetovalnica je feministični projekt, ki deluje na psihosocialnem področju in ponuja različne oblike brezplačne pomoči ženskam, ki se znajdejo v stiski.

Tudi v Ženski svetovalnici smo si svetovalke po mnogih pogovorih poskušale izreči, kaj nam pomeni »feministično« delati z ženskami ter smo na podlagi tega izpisale tudi nekaj osnovnih načel pri delu z ženskami, ki doživljajo nasilje. Ugotovile smo, da to za nas pomeni:

• da verjamemo, da ženske niso krive ali soodgovorne za nasilje moških nad njimi;

• da pa verjamemo, da pa so ženske odgovorne zase in za svoje življenje, zato se potencial za reševanje situacije nahaja v njihovi iniciativi;

• da verjamemo, da družbena konstrukcija spolnih vlog ustvarja nesorazmerje v porazdelitvi družbene moči med spoloma in da je to temeljni kontekst, v katerem gre razumeti stiske žensk, ki se obrnejo k nam;

• da nikoli ne bomo poskušale opravičevati ali zagovarjati nasilneže pred žensko – ne glede na to, da je mogoče vsa dejanja razumeti; z njim se sploh ne bomo ukvarjale (pomembna nam je ženska, ki je zelo verjetno že tako porabila preveč časa, da bi opravičila nasilje);

• da zmeraj verjamemo ženski in stojimo na njeni strani;

• da je pomembna njena perspektiva, njen pogled;

• da morajo ostati podatki zaupni (to pomeni, da ženski ni treba dati osebnih podatkov in da vse, kar nam pove, ostane znotraj našega tima);

• da sprejemamo vse ženske, ne glede na državljanstvo, nacionalnost, morebitno psihiatrično diagnozo, spolno usmerjenost, hendikepiranost, starost itn.;

• da svetovalke delamo v timu;

• da je pomoč brezplačna.

Kakršen koli že je razlog, da pride ženska v Žensko svetovalnico – nasilje v družini, pravni nasvet okrog postopka ločitve, osamljenost, problemi s prehranjevanjem ali pa kratko malo to, da stvari v njenem življenju ne gredo več tako, kot bi morale –, se nam zdi najprej pomembno to, da se nekje počuti dovolj varno, da o tem spregovori, da lahko joče ali pa molči. Pomembno je, da čuti, da jo sprejemamo z njenimi čustvi in mislimi, ne glede na to, kako zmedena so lahko trenutno; da začuti, da je v redu oseba, karkoli se ji že dogaja trenutno v življenju, ter da ji verjamemo. Ena od filozofij dela v svetovalnici je, da na življensko situacijo ženske poskušamo gledati celostno, kompleksno in kontekstualno. V različnem času/situacijah in za različne ženske so pomembni različni poudarki. Eni je trenutno pomembno vedeti, kako je odraščala, v kakšnem okolju; pri drugi se nam zdi pomembno vprašati, koliko družbene moči ima, da lahko spreminja in kontrolira svoje življenje, in katere so njene notranje moči, ki bi jih bilo pomembno podpreti; za tretjo osebo je trenutno najpomembnejša njena socialna mreža, kaj je pravzaprav že vse naredila za rešitev situacije, kateri ljudje in stvari so zanjo osebno pomembni, kaj rada počne, kakšen je njen osebni stil reševanja problemov itn. Žensk torej ne vidimo izključno kot problem pretepene ženske z motnjami v prehranjevanju, spolno zlorabljene itn.; prav tako je ne vidimo, recimo, skozi morebitno psihiatrično diagnozo ali alkoholizem, čeprav je treba upoštevati vlogo, ki jo igra to v njenem življenju. S tem se hočemo izogniti patologiziranju, stigmatiziranju ali morebitnemu specializiranju svetovalnice samo za nekatere problematike. To pa ne pomeni, da ne potrebujemo znanj, izkušenj ali senzibilnosti za ta posebna, partikularna področja in problematike.

Med oblikami in metodami dela, s katerimi si pomagamo, je svetovanje najpogostejša, ne pa tudi edina oblika.

Svetovanje je bolj socialne kot psihološke narave (če lahko tako posplošeno razdelim), pri čemer imam v mislih, da so problemi, skozi katere se z žensko prebijamo, pogosteje stvarne narave in zahtevajo konkretne rešitve. Kljub temu bi težko rekla, da je to pravilo, saj gre v resnici vselej za mešane in kompleksne situacije. Minimalne spretnosti, ki jih potrebuje svetovalka, so: aktivno poslušanje, ne da bi dajala nasvete, pozornost na moči in prednostih, ki jih ima ženska, pozornost na njena čustva, dajanje povratnih informacij o tem, kako jo doživljamo, kaj vidimo, skupno načrtovanje in vrednotenje korakov itn.

RAZVOJ ZAGOVORNIŠTVA KOT NAČELA IN POSEBNE OBLIKE DELA

Z zagovorništvom razumemo pristransko, zagovorniško držo do ženske, ki doživlja nasilje. Kot oblika dela pa gre pri zagovorništvu zlasti za spremljanje žensk na centre za socialno delo, sodišča, policijo in v druge uradne ustanove, kjer se lahko zelo hitro počutimo zgubljene in brezpravne, tudi če nismo v stiski, ter za pomoč pri sestavljanju uradnih dopisov, prošenj, pritožb. Prav na področju nasilja smo ugotovile, da moramo temeljito spremeniti strategije dela v smeri učinkovitejšega vsestranskega zagovorništva. Na začetku smo ženskam, ki so se oglasile v takih situacijah, ponudile pravne nasvete (glede postopka razveze, delitve premoženja, v katerih situacijah se lahko – legalno – vrže nasilneža iz stanovanja itn.); ponudile smo praktične informacije o pristojnosti javnih služb (policije, sociale, sodstva) in informacije, kam se lahko eventuelno zateče; pomagale smo pri pisanju prošenj, uradnih dopisov in tudi grozilnih pisem; poslušale smo njeno zgodbo, jo podprle v tem, da mora kaj narediti zase; podprle njena čustva jeze, žalosti, zmede, strahu, ambivalence ter z njo premlevale o morebitnih razlogih, da se ji to dogaja; skupaj z njo smo poskušale narediti načrt akcije, vsakega koraka posebaj, bolj kratke pa smo ostale pri izvršitvi same akcije. Čeprav smo čutile, da so se ženske počutile močnejše že zaradi občutka, da niso več povsem same in da je njihov problem mogoče tudi rešljiv, pa so nekatere verjetno klonile pred strahom, ko so dejansko zagrizle v problem. Spakirati in oditi, tudi ko že veš kam, ali pa zamenjati ključavnico je zmeraj cela drama, ki zahteva veliko poguma in v kateri potrebuješ veliko neposredne podpore in spodbude na licu mesta. Tudi za situacije, ko je bilo treba na CSD ali policijo, je bilo včasih zelo očitno, da bi bilo spremstvo ene ali več zagovornic nujno. Vendar pa na to velikokrat – včasih zaradi preobremenjenosti in premajhne kadrovske zasedbe, drugič tudi zaradi premajhne fleksibilnosti v timu – nismo znale odgovoriti. Zato smo imele pogosto katastrofalne občutke, da nismo »ničesar naredile«, še zlasti, če se ženska pozneje ni več oglasila in od nje nismo dobile nobene povratne informacije, kako je bilo. Taki občutki so nas pripeljali do tega, da smo začele drugače načrtovati oblike našega dela. Pred nekaj tedni se je odprla skupina za samopomoč za ženske, ki doživljajo nasilje, ki deluje kot podporna mreža pri procesu iskanja izhodov iz nasilnih razmerij.

AVTONOMNE FEMINISTIČNE INCIATIVE, KI SEGAJO NA SOCIALNO POLJE: SLOVENSKA ŽENSKA SCENA

Če ostanemo kar na področju nasilja nad ženskami in nevladnih ženskih akcij pri nas, naj omenim poleg pionirskega dela SOS telefona za ženske in otroke - žrtve nasilja, ki je pravkar odprl zatočišče za ženske, in Ženske svetovalnice še feministično skupino Modra - društvo za raziskovanje in uresničevanje psihosocialnih potreb žensk, katere namen je, »da opozarja na tabuizirana področja, ki v družbi zadevajo zlasti ženske: na nasilje, spolne zlorabe, posilstva, prostitucijo, razne diskriminacije in probleme, povezane z duševnim zdravjem posameznic« (Bogovič, Skušek 1996: 37). Na področju spolnega nasilja je nujno omeniti Združenje proti spolnemu zlorabljanju, ki je samopomočno združenje ljudi, ki so preživeli spolno zlorabo. Pred kratkim pa je začelo delovati tudi Društvo za nenasilno komunikacijo, ki se s problemom nasilja

spoprijema tako, da se ukvarja s vsemi vpletenimi v krog nasilja: otroki iz takih družin, žrtvami in storilci.

V zvezi s feminističnimi akcijami proti nasilju nad ženskami pri nas je treba omeniti vsaj tri kampanje Avtonomnih ženskih skupin. Kot piše Lena Dominelli (1990), so feministične kampanje znano politično sredstvo socialne akcije za politične, ekonomske in socialne pravice žensk. Prek kampanj lahko postane neko določeno vprašanje bolj vidno. Kampanje pa igrajo tudi ključno vlogo pri širšem feminističnem skupnostnem delu (*ibid.*: 36-39). V Avtonomnih ženskih skupinah se združuje več feminističnih kupin, lezbična skupina in posameznice, ki delujejo v Ženskem centru na Metelkovi: Modra in Ženska svetovalnica, ki smo ju že omenili; Kasandra, ki se skozi feministični referenčni okvir ukvarja s pravicami in problematiko lezbijk, in Prenner klub, ki dela na področju javne podobe žensk v medijih. Kot rečeno, so te skupine v zadnjih letih izpeljale vsaj tri akcije proti nasilju nad ženskami in lezbijkami, ki so sovpadle s 25. novembrom – svetovnim dnevom boja nasilja nad ženskami.

Izdaja razglednic in plakatov ter javne demonstracije pred Prešernovim spomenikom v Ljubljani sta bili zelo odmevni akciji (spremljali so ju mediji), organizirani prav v sklopu šestnajstdnevnega aktivizma proti nasilju nad ženskami (od 25. novembra do 10. decembra). Vsebine, ki jih beremo iz razglednic in plakatov, razkrivajo oster in kritičen ton, naperjen proti nasilnežem (»Kdor posiljuje, naj se mu posuši«), ter delujejo tudi na notranji glas žensk, ki se lahko identificirajo z možnostjo, da se postavijo zase (»Vem, kaj hočem, in vem, česa nočem«, »Ko rečem ne, mislim ne«, »Prijavila bom vsako nasilno dejanje in vsako spolno zlorabo«, »Nočem biti žrtev, tudi žrtev zakonodaje ne« itn.). Podobna sporočila so lahko dobile udeleženke, udeleženci in mimoidoče, mimoidoči, ki so se 25. 11. v letih 1995, 1996, 1997 znašli pred Prešernovim spomenikom. Organizatorke so delile letake in držale transparente z napisi »Več žensk v policijo«, »Pravice žensk so človekove pravice«, »Proti nasilju nad lezbijkami«, »Patriarhat je nasilje«, »Ženske, spoštujmo svojo seksualnost«, »Lezbijke – vidne, varne, vedno in povsod« itn.; prodajale so razglednice; na odprtem mikrofonu so brale podatke, koliko je (prijavljenega) nasilja pri nas, kaj vse je nasilje, kakšne so pravice žensk, ki doživljajo nasilje, itn. Letos pa se je pod sloganoma »Varna vedno in povsod« in »Hočemo noč nazaj!« prvič zgodil nočni pohod po Tivoliju in ljubljanskih ulicah, s katerim smo želele opozoriti na nevarnosti, ki ponoči grozijo ženskam v parkih in ulicah.

Tretja kampanja se je nanašala na konkreten dogodek – proces, ki je dvignil kar nekaj prahu v Sloveniji (a je bil zelo hitro pometen pod tepih), zlasti zaradi izida – oprostilne sodbo dvaindvajsetletnemu Romu, ki je »kupil« še ne trinajstletno deklico.[3] Oprostilna sodba je slonela na »drugačnosti romske kulture«, na njihovi »prežetosti s tradicijo«, ki jo mora slovenska država (kar naenkrat?) upoštevati, na dejstvu, »da romski otroci zelo zgodaj spolno dozorijo«, ipd.; zaradi vsega naštetega je sodišče presodilo, da se obtoženi ni zavedal prepovedanosti svojega ravnanja. Avtonomne ženske skupine so se ogorčeno oglasile v dnevnem časopisju, pozneje pa so razposlale po svetu – po svojih mrežah – sporočilo za javnost, v katerem so opisale potek primera in zaprosile posameznice, skupine in institucije za pomoč pri izvajanju pritiska na tiste javne sodne institucije, ki bi lahko pripomogle k spremembam pri končni odločitvi (tožilka je imela še možnost pritožbe na sklep). »Ta odločitev je velika hipokrizija,« smo med drugim zapisale, »tradicijo postavlja pred človekovimi pravicami, legalizira nasilje moških nad ženskami, posilstva, trgovino z deklicami in ženskami. Kar se zdaj v slovenski javnosti predstavlja kot visoko demokratična odločitev, je v resnici najbolj seksistično in rasistično dejanje. Slovensko sodišče v resnici ščiti moške romske navade in moške romske zakone in ne pravic te romske deklice, ki je poskušala velikokrat zbežati prav pred temi istimi romskimi navadami, ki jih ščiti tudi slovensko sodišče.« Na naš apel je bilo razmeroma veliko odziva iz tujine, in kot smo lahko slišale pozneje, je kampanja pripomogla k obsodbi nasilneža na drugostopenjskem sodišču.

SKLEP

Feministične teorije in prakse podajajo temeljne kritike družbe, ki je spolno razdeljena, spreminjajo pogled na stvarnost in koncepcijo sveta. Socialno delo, ki ima opravka s konkretnimi moškimi in ženskami, feminističnih dognanj ne more zaobiti, ne da bi s tem diskriminiralo v imenu nevtralnosti spolov. Kar potrebujemo, je torej gotovo razširitev teh znanj in izkušenj na vsa področja socialnega dela. Moje mnenje je, da vzporedno obstaja tudi potreba po koncentraciji naporov in po avtonomnem prostoru znotraj socialnodelavskih študij in praks, kjer bi se stekala in producirala raznovrstna feministična znanja in izkušnje.

O kvalitetnem feminističnem socialnem delu je mogoče govoriti le v kontekstu nadaljevanja procesov dezinstitucionalizacije socialnega dela nasploh. To za feministično socialno delo pomeni boriti se hkrati na več frontah: za spolno senzibiliziranje institucionalnih okolij ter hkrati za njihovo »mehčanje« in odpiranje še na druge načine: za prenos akcije iz azilov v skupnost, za prevajanje strokovnega jezika v vsakdanji in nazaj, za normalizacijo problemov, za prenos moči, pa tudi za spodbujanje nastajanja avtonomnih skupin, samopomoči itn. Feministična perspektiva v katerikoli veliki socialni instituciji je lahko sicer pomembna kvaliteta pri delu z uporabniki in uporabnicami, kar se je že izkazalo, vendar je kontekst velikih institucij tako degradirajoč, da se poraja vprašanje resnične spremembe. Feministična perspektiva namreč zadeva neposredno vprašanje hierarhije in razmerij moči in ne bi smela biti slepa za nobena razmerja moči. Ženska, ki je na psihiatriji in ki jo socialna delavka razume, da se ne počuti varna na oddelku, kamor lahko prosto prihajajo moški pacienti, še zmeraj ni srečna ženska. Morda lahko vpliva na to, da jo osebje zavaruje pred spolnim nadlegovanjem, a to ne zbriše dejstva, da je še zmeraj zaprta, da z njo upravlja cel kup osebja in da ne bi mogla domov, če bi hotela.

Če naj v skladu z načeli normalizacije in dezinstitucionalizacije ne gledamo nase in druge ljudi skozi »problem« — ali pa kar kot »problem« — in še naprej poskušamo zmanjševati stigmo, moramo razmisliti, kako se lotiti teh »posebnih problematik«, ki jih prinašajo posebna področja in za katere bi se želeli senzibilizirati, ne da bi hkrati »zacementirali« še več novih skupin ljudi z novimi stigmami. Pretepene ženske, ženske s težavami v prehranjevanju, spolno zlorabljene ženske lahko zlahka postanejo take novodobne diagnoze.

Le z ostrenjem občutljivosti za različne marginalizirane skupine, z razkrivanjem struktur in mehanizmov, ki prav tako delijo ljudi na razumne in nore, normalne in nenormalne in delajo iz njih tujce, z zavestno nediskriminacijsko prakso, z nadaljevanjem procesov dezinstitucionalizacije in zlasti z iskanjem načinov, s katerimi bomo prenesli moč odločanja na uporabnice in uporabnike, vidim tudi razvoj feminističnega socialnega dela.

Opombe

[1] Prva in tretja zgodba sta izmišljeni oz. sestavljeni iz delcev različnih zgodb, ki sem jih slišala. Druga zgodba pa je vzeta iz avtobiografije S. Kaysen.

[2] Intervjuju, ki sem ga naredila z nekdanjo uporabnico (z iranskim izvorom) ene od psihosocialnih ženskih služb v Londonu (podatki so bistveno spremenjeni), mi je pokazal, da je bila samoumevnost, s katero je služba uporabljala svoje standarne metode dela, neupravičena. Svetovanje kot metoda ni nujno učinkovita ali razumljiva za žensko, ki je prišla iz Bližnjega Vzhoda. »[K]o je Tina (svetovalka) začela hoditi sem, je bilo moje stanje obupno, zelo sem bila utrujena. Zapustila sem

Iran s svojo fizično prizadeto hčerko. Bilo je nevarno živeti v Iranu, zaradi vojne. Imela sem strašne glavobole, nisem mogla spati. Bila je borba – vsak dan posebej. Ves čas sem bila sama s tem otrokom in ves čas noter. Nisem hodila ven, nikoli. V Iranu so ostali vsi moji sorodniki. V vseh teh letih se še nisem navadila živeti tukaj [...] Socialni delavec, ki je bil povezan z nami, mi je povedal za to žensko službo. Takrat mi je bila vsaka pomoč dobrodošla. Ko sva se s Tino začeli pogovarjati, sem najprej čutila odpor, potem sem bila že bolj sproščena. V bistvu sem si zelo želela govoriti. S Tino sva govorili o mojem prizadetem otroku, o moji družini. Takrat sem bila tudi spet noseča. Ampak to mi ni nič posebaj pomagalo. Sovražila sem govoriti o tem otroku. Sovražila sem te mučne pogovore o tem otroku, po katerih sem se samo še slabše počutila. Nisem se tega upala reči Tini, ker je pač prihajala na obiske v mojo hišo. Ves čas je forsirala pogovor o tem. To mi ni bilo všeč. Ko me je kaj zelo osebnega spraševala, me je bilo sram. Nisem hotela odgovarjati na taka vprašanja. To je bilo težko. Veste, jaz z nobenim drugim kot z družino ne morem deliti skrivnosti in intimnih stvari [...] Takrat bi potrebovala kaj bolj praktičnega. Npr. čisto praktičen nasvet, kako naj ravnam v življenju, kako naj pridem skozi to krizo, kaj naj naredim, da me ne bo tako strah. Kako naj se ne počutim tako sama. Tako kot pri doktorju, ko prideš in dobiš konkreten nasvet. Samo govoriti in to samo o tem, česar ne maraš govoriti – to ni bilo v redu.«

[3] Dvaindvajsetletnega kosovskega Roma je obtožnica bremenila povzročitve lahke telesne poškodbe, protipravnega odvzema prostosti in spolnega napada na otroka. Dvanajstletno Romkinjo Farijo je poznal že dlje časa, spomladi 1995 pa jo je za 11,000 DM še – po njegovih besedah – pošteno odkupil od njenih staršev, ko je bila že noseča (avgusta 1995 je rodila v mariborski porodnišnici). Izkazalo se je, da je deklico še pred »odkupom« trpinčil in nasilno zadrževal v stanovanju. V bolnišnico je bila pripeljana polna podpludb, na hrbtu so bili vidni sledovi cigaretnih ogorkov. V kazenski ovadbi je pisalo, da je mož deklico pretepal z električnim kablom, na njej ugašal cigarete, jo silil, da je lizala kri itn. Deklica je od njega še pred nosečnostjo večkrat pobegnila domov – pri tem so pomagale policijske intervencijske skupine, ker je mož ni spustil iz stanovanja. Zoper njega so tako napisali že več kazenskih ovadb.

Literatura

L. Bogovič, Z. Skušek (ur.) (1996), *Spol: Ž*. Ljubljana: KUD France Prešeren in Institutum Studiorum Humanitatis.

M. Dobnikar (1991), Nasilje nad ženskami kot oblika socialne kontrole. V: *Ženske - politika - družina*. Časopis za kritiko znanosti 136/137.

L. Dominelli, E. McLeod (1989), *Feminist social work*. London: The Macmillan Press Ltd.

K. Douglas (1996), *Invisible wounds: A self-help guide for women in destructive relationships*. London: The Women's Press.

S. Kaysen (1993), *Girl, Interrupted*. London: Virago Press.

L. Kelly (1996), Spolno nasilje in feministična teeorija. V: D. Zaviršek (ur.), *Spolno nasilje: feministične raziskave za socialno delo*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

L. Mladenović, L. Protić (ur.) (1995), *Žene za život bez nasilja: priručnik za volonterke SOS telefona*. Beograd: SOS telefon za žene i decu žrtve nasilja u Beogradu

D. Zaviršek (1994), *Ženske in duševno zdravje: o novih kulturah skrbi*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

Diana Jerman

PRIMER IZ PRAKSE ŽENSKE SVETOVALNICE

»S tem mislim na revne, brezdomke, fizično in duševno prizadete, ženske z otroki, stare, tiste, ki so bile objekt nasilja in spolnih zlorab, prostitutke, uporabnice psihiatričnih služb, tiste, ki so odvisne od različnih substanc, gospodinje itd.«

(Darja Zaviršek, 1994: 11)

Ženska, stara okrog 30 do 35 let, je prišla v svetovalnico zaradi nasilnega dogodka, ki se ji je pred kratkim zgodil z bivšim možem. S svetovalko sta se dogovorili za redno svetovanje, na začetku enkrat na teden, pozneje pa enkrat na 14 dni. Redno je prihajala deset mesecev. Ko je morala svetovalka zaradi osebnih razlogov zapustiti svetovalnico, ji je ponudila, da si izbere drugo svetovalko, vendar je odklonila. Skupaj sta ugotovili, da si je nekako opomogla od nasilja in da lahko gre naprej sama. Svetovalka ji je povedala, da se lahko kadarkoli oglasi, če se ji bo zdelo, da potrebuje pomoč.[1]

Prišla je kakšen teden po dogodku in je bila še vedno zelo razburjena in šokirana. Hkrati pa je bila presenečena, prestrašena in užaljena. Pripovedovala je, kako jo je bivši mož, ki se ni hotel sprijazniti s tem, da nista več skupaj, s pretvezo spravil v svoje stanovanje, kjer jo je fizično maltretiral ter jo držal zaprto v stanovanju kar nekaj časa. Od tega dogodka naprej se je preselila k staršem, ker jo je bilo strah. Zvečer si ni upala ven, nikomur si ni upala povedati, ni več vedela, kaj naj naredi.

Mož prej ni bil fizično nasilen do nje, skupaj sta živela nekaj let, ločila pa sta se pred nekaj meseci. Kazalo je, da bo ločitev potekala mirno, nekaj mesecev se tudi nista videvala. Mož si je sicer prizadeval, da se ne bi razšla.[2]

Zaradi tega dogodka se je odpovedala svojim prijateljem in prijateljicam, ker so bili nekateri skupni prijatelji ter ni več hodila na kraje, kamor je sicer rada hodila, sedaj pa jo je bilo strah, da ga bo srečala in da ji bo kaj naredil. Ves čas je oprezovala, kje ga bo videla, saj jo je nekajkrat čakal pred službo, ali pred njenim stanovanjem.[3]

S svetovalko sta se najprej pogovarjali o občutkih. Rekla je, da se sploh ni branila, da je samo stala. Rekla je, da se ji zdi, da se ne bi bila sposobna braniti, da ne mara nasilja. Nikoli je ni še nihče udaril. Bila je šokirana. Rekla je, da jo je strah.

Pogovarjali sta se o strahu in kaj lahko naredi, da se zavaruje. Svetovalka ji je povedala o raznih samoobrambnih tečajih, vendar na to ni bila pripravljena. Iskali sta druge oblike in načine, kako bi se lahko zavarovala. Pomislila je na prijatelje in prijateljice, ki jih ima, in kdo bi ji lahko pomagal. Pozneje je povedala nekaterim prijateljem in prijateljicam, ki so ji stali ob strani. V službi so se dogovorili, da ne bo nikoli sama, saj je bila na takem delovnem mestu, da bi lahko bivši mož kadarkoli prišel do nje.[4]

Sčasoma je zamenjala je ključavnico v stanovanju in se preselila spet domov. Začela je spet hoditi ven, saj se je vedno lahko zanesla, da bo kdo z njo.

Med svetovanjem se je zavedela tega, da je morala zaradi njega in njegovega nasilnega dejanja korenito spremeniti življenje ter se odpovedati mnogim stvarem, ki jih je

imela rada. Ugotovila je, da na to ne pristane. Rekla je, da jo je sicer strah, vendar bi on zmagal, če bi se ona še naprej skrivala, in da ne more dovoliti, da se bo odslej skrivala in bežala pred njim.

Proti koncu svetovanja sta se dobivali samo še na 14 dni, ker se ji je zdelo, da svetovanja vsak teden ne potrebuje. Hkrati pa ni želela popolnoma prenehati.

*

Celoten proces svetovanja bi lahko opisala kot tri faze. Takoj na začetku je bila še zelo pod vplivom nasilnega dogodka ter čustveno zelo ranljiva. Hkrati pa svetovalke ni poznala in je potrebovala nekaj časa, da ji je začela zaupati. Dobivali sta se vsak teden. V tej fazi je tudi precej govorila o dogodku, vendar zelo nejasno in brez pomembnih podrobnosti. Sčasoma se je sprostila in začela več govoriti o svojih čustvih in občutkih ob nasilnem dogodku, pa tudi po njem.

V tem času se je svetovanje prevesilo v drugo fazo, kjer je začela s svetovalkino pomočjo razmišljati, kaj naj s tem dogodkom v svojem življenju naredi.

Zavedala se je svojega strahu in potencialne nevarnosti, ki ji je še vedno grozila, vendar ni bila več pripravljena nemočno čakati, se skrivati in bežati.[5] Skupaj s svetovalko sta izdelovali strategije in načrte, kako se zavarovati in spet zaživeti. Uporabnica je pri sebi in v svoji okolici poiskala vire pomoči in si ustvarila podporno mrežo. Postajala je vedno bolj sproščena in počutila se je vedno bolj varno.

Tu se je svetovanje prevesilo v tretjo, sklepno fazo. Začeli sta se dobivati samo na 14 dni, ker uporabnica ni več čutila potrebe po tedenskem svetovanju. Ni pa še hotela odnehati, ker se ji je zdelo, da še potrebuje podporo.[6]

V procesu svetovanja je svetovalka ves čas skrbela za zaupnost podatkov. (Uporabnicam ni treba dati osebnih podatkov, če ne želijo. Svetovalka lahko ves čas svetovanja ne ve, kako se ženska piše, koliko je stara, kje živi, in nima niti drugih pomembnih ali razpoznavnih podatkov o ženski.) Svetovalka je verjela njeni zgodbi in ni poskušala opravičevati dejanja nasilneža. Hkrati pa uporabnici ni delila nasvetov in ponujala rešitev; ponudila ji je le nekaj različnih informacij o drugih službah, kamor bi se lahko tudi obrnila po pomoč. Skupaj sta raziskovali njene želje in možnosti. Uporabnica je sama izbrala svojo strategijo in način, kako naprej. Spet je si je pridobila samozaupanje in moč, da se je soočila z življenjem.

ANALIZA VPRAŠALNIKA IZ PRVIH LET DELA ŽENSKE SVETOVALNICE

Vprašalnik smo sestavile svetovalke pred začetkom delovanja svetovalnice. Prav zaradi tega se je pozneje izkazalo, da je precej pomanjkljiv. Namenjen je bil temu, da imamo evidenco klicev in svetovanj in hkrati temu, da zvemo, s kakšnimi težavami se ženske najpogosteje obračajo na nas, in se temu primerno izobražujemo in izpopolnjujemo.

Vprašalnik smo izpolnjevale svetovalke po prvem svetovanju. Je anonimen. Podatke, ki so v njem, smo svetovalke izvedele od ženske med pogovorom.

Sestavljen je iz dveh delov. V prvem delu nas zanimajo splošni podatki, starost, kraj, narodnost, ekonomski, zakonski in socialni status. V drugem delu pa nas je zanimal problem, zaradi katerega se je ženska obrnila na nas, in kakšne probleme smo še zaznale. Zanimalo nas je tudi, kakšno vrsto pomoči smo izvajale ter vrsta in trajanje svetovanja.

V obdelavo so bili zajeti vprašalniki, izpolnjeni v obdobju od junija 1994 do marca 1996.[7]

V tem obdobju nas je obiskalo okrog dvesto žensk. Večina žensk je za svetovalnico izvedela iz časopisov (33%), nekoliko manj jih je dobilo informacije o nas iz letaka (8,5%), po radiu (6%), nekatere pa so izvedele od prijateljic (5%). 11% žensk je za nas izvedelo od drugih organizacij, informacij na pošti in drugo. 1% žensk je za nas izvedel od bivših uporabnic. Za 36% žensk nimamo podatka.

Prihajale so ženske vseh starosti, od petnajstletnih dijakinj do upokojenk. Prav

tako so prihajale ženske iz vse Slovenije, čeprav jih je bilo največ iz Ljubljane in okolice, kar je zaradi sedeža svetovalnice razumljivo. Večina žensk je bilo slovenske narodnosti, prihajale pa so tudi ženske drugih narodnosti. Prav tako so prihajale ženske z različnim socialnim in ekonomskim statusom, pa tudi z različnim zakonskim statusom.[8]

Večina žensk nas je najprej poklicala po telefonu in se dogovorila za svetovanje ali pa samo za nekatere informacije, nekatere pa so prišle kar na svetovalnico. Pri četrtini žensk je sledilo redno svetovanje.

Trajanje enkratnega svetovanja je od 10 minut (kratke informacije po telefonu) do dveh ur poglobljenega svetovanja. Povprečen čas enkratnega svetovanja je 35 minut.

Redno svetovanje traja uro in pol na teden. Večinoma se uporabnica in svetovalka sami dogovorita za termine, za čas trajanja ter za pogostost. Redno svetovanje pa nikoli ne traja manj kot eno uro in več kot dve.

Ženske so se oglašale zaradi medosebnih problemov, kjer ni bilo prisotno nasilje; zaradi psihičnega, fizičnega ali spolnega nasilja; zaradi groženj z nasiljem, težav v prehranjevanju, izolacije, osamljenosti, finančnih ali stanovanjskih problemov, odvisnosti od pomirjeval, spolnih zlorab v otroštvu; zaradi iskanja nastanitve ali zaposlitve; zaradi pravnih nasvetov. Ženske so prihajale tudi zaradi problemov z otroki, zaradi občutkov krivde in zaradi pomanjkanja samozavesti.

Največ žensk se je oglasilo zaradi pravnih nasvetov.[9] Kmalu po začetku delovanja Ženske svetovalnice so namreč odpravili brezplačno pravno pomoč.

Sledijo ženske s težavami v prehranjevanju. V letu 94/95 je začela v okviru Ženske svetovalnice delovati prva skupina za samopomoč za ženske z motnjami v prehranjevanju. Ker je bil odziv velik, smo v naslednjem letu (95/96) ustanovile že dve skupini in februarja 1996 še tretjo.

Precej žensk se je oglasilo zaradi različnih medosebnih problemov, ki pa so bili pogosto povezani tudi z različnimi oblikami nasilja. Večinoma se je izkazalo, da gre za več med seboj povezanih problemov. Na primer, pri ženskah, ki so nas poiskale zaradi nasilja v družini, se je v večini primerov izkazalo, da so prisotne vse oblike nasilja, od groženj z nasiljem do psihološkega, fizičnega in spolnega nasilja. Poleg tega je bil problem večinoma tudi v medosebnih odnosih.

Nekatere ženske so prihajale kratko malo zato, ker »stvari v njenem življenju ne gredo več tako, kot bi morale« (Urek, 1996: 3).

Kot nasilneže so ženske največkrat navedle partnerja ali moža, bivšega partnerja ali moža, omenjale pa so tudi nasilje na delovnem mestu in nasilje očetov, otrok ali bratov.

V večini primerov so ženske prihajale po nasvet in svetovanje zaradi drugih (partnerjev, mož ali bivših partnerjev in mož), nekaj jih je prišlo zaradi problemov z drugimi ljudmi, starši, sosedi. Večina je prišla s konkretnim problemom, ki je bil ponavadi splet različnih dejavnikov, tem pa so se pridružili še različni občutki krivde ter pomanjkanje samozavesti. Tudi ženske, ki so, z njihovimi besedami, prišle ali poklicale samo zaradi nasveta ali informacije, so večinoma potrebovale pogovor, podporo in svetovanje. Skoraj vse ženske so navedle več stvari, o katerih so se želele pogovarjati.

V prvem letu delovanja smo vpeljale pravne nasvete. To je bilo tudi objavljeno v časopisju. Veliko število žensk, ki se je obrnilo na nas, je prišlo po pravni nasvet.

V drugem letu smo ustanovile dve skupini za samopomoč s težavami s prehranjevanjem. Tudi to je bilo objavljeno v časopisju. Ponovno se je pojavilo veliko žensk, ki so se obrnile na nas zaradi tega problema.[10]

V večini primerov je svetovalka poleg problemov, zaradi katerih je ženska prišla, zaznala, da ima težave tudi v medosebnih odnosih v družini (15,3 %) ter da je osamljena in izolirana (14,3 %). Ženske se niso imele kam obrniti po pomoč in pogovor. Nekaj žensk se je počutilo zelo nesamozavestnih. Velikokrat smo opazile tudi finančne probleme.

Pri 4,4% žensk smo opazile, da so v ozadju tudi težave s fizičnim nasiljem in odvisnost od pomirjeval (5,9%). Nekatere so iskale zaposlitev in nastanitev. Pri 5,4% smo zaznale tudi psihološko nasilje, pri 1%

spolno nasilje (posilstvo) in pri 1% spolne zlorabe v otroštvu.[11]

Največkrat je svetovalka ženski ponudila svetovanje in podporo (63,3%). 28,2% ženskam smo ponudile pravni nasvet in pravno pomoč, 33,6% ženskam smo posredovale informacije o drugih ustanovah in organizacijah, kamor se lahko obrne po pomoč. 16,8% žensk je potrebovalo druge informacije. Pri 2,4% smo imele krizno intervencijo, pri 1,9% pa nismo mogle ponuditi pomoči. V enem primeru ženska tudi ni pričakovala pomoči, potrebovala je samo pogovor.

*

Patriarhalno ideologijo, tradicionalne predstave o vlogi moških in žensk reproducirajo moški in ženske. In sicer tako, da se ne sprašujejo o svojih predpisanih vlogah, verjamejo v svoje naravno poslanstvo skrbnic, ki jim na ta način daje tudi nekako boljšo »naravo« od moške.

Ugotovitve različnih avtorjev in avtoric že v sedemdesetih in osemdesetih letih (Dominelli, McLeod 1989: 36) o stereotipih in motivih delovanja v socialnih službah držijo še danes. V slovenskih socialnih službah so se v strokovnih krogih pa tudi pri izobraževanju mladih socialnih delavk in delavcev pojavili drugačni pristopi k ženskemu vprašanju in vprašanju spolov (publikacije Visoke šole za socialno delo v zadnjih letih). Delovati so začele različne avtonomne ženske skupine, ki se ukvarjajo z različnimi področji »ženske problematike«, poleg nasilja nad žensko tudi z raziskovanjem psihosocialnih potreb žensk, z ženskim svetovanjem, ženskimi samopomočnimi skupinami... Na vladni ravni so ustanovili Urad za žensko politiko, v medijih lahko večkrat zasledimo članke, ki neposredno pa tudi posredno načenjajo feministične teme.

Spremembe se dogajajo. Ženska problematika se pojavlja v javnosti. Postala je (vsaj deloma) predmet razprav različnih političnih strank in frakcij ter posameznikov in posameznic.

V čem se Ženska svetovalnica in feministično socialno delo razlikujeta od klasičnih socialnih in psiho-socialnih služb? Večina kritik socialnega dela iz konca 60-ih in 70-ih let je našla sogovornike v teoriji socialnega dela nasploh. Zahteve po drugačnem socialnem delu, po vključevanju uporabnikov in uporabnic v delovanje služb, zahteve po vrsti pomoči, ki bi temeljila na resničnih potrebah (tako imenovanih) strank, so se začele uresničevati.

Pa vendar, feministično socialno delo se razlikuje. Delo v naši Ženski svetovalnici pomeni zavestno pristranskost. Meje med strokovnjakinjo in uporabnico poskušamo izbrisati. Svetovalnica pomeni varen prostor, kjer lahko ženske govorimo in razmišljamo o svojih izkušnjah. Različne oblike zatiranja niso in ne smejo biti postavljene v hierarhično lestvico. Nobena oblika zatiranja ne more biti pri obravnavi pomembnejša od druge.

Feminističen pogled je v socialno delo vpeljal kar nekaj pomembnih tem, na primer pomen marginalizacije različnih družbenih skupin, pomanjkanje možnosti izbire, pomanjkanje moči. Posledica različnih oblik zatiranja je, da imajo ljudje premalo moči. Neenakosti zaradi spola, rase, razreda, sposobnosti ali spolne usmerjenosti pa to nemoč še poudarjajo. Ženska svetovalnica temelji na načelu, da izhajamo iz moči, ki jih ženska ima, ne pa iz prestave o doseganju neke »normalnosti«.

V Ženski svetovalnici smo poskušale izvajati usluge na način, ki ga ženska želi. Ponudile smo prostor, kjer je bilo varno in v redu »spregovoriti, razmišljati ali molčati« (Urek, 1996). Odpirale smo prostor za skupine samopomoči in za samopomoč na splošno. Poleg tega temelji koncept Ženske svetovalnice na načelu, da imata v procesu svetovanja obe udeleženki določene spretnosti, ki jih skupaj uporabljata pri reševanju problemov. Ženska lahko v določenem obdobju svojega življenja potrebuje ogromno pomoči in podpore, vendar sama pri tem ni nemočna.

Kljub spremembam predsodkov in stereotipov o ženskah se še vedno dogaja, da se ženska v klasičnih psiho-socialnih službah, ko potrebuje pomoč, srečuje s predstavami o ženski kot materi, ki mora najprej

in predvsem poskrbeti za družino. Poleg tega pa tudi psiho-socialnim delavcem in delavkam, ki so pozorni na razlike med spoloma, primanjkuje ustreznih spretnosti in ustreznih služb, kamor bi lahko žensko napotili.

Shulamit Ramon pravi, da se v socialnem delu kljub prevladujoči ženski klienteli obravnavanje še vedno ni razširilo. Žensko vidimo še vedno kot mater z otroki. Ženska svetovalnica kot projekt temelji na feministični perspektivi, vpeljuje zavedanje o strukturi neenakosti med spoloma, ki mnogim ženskam le zaradi spola odvzema (ali zmanjšuje) temeljne človekove pravice.

Ženska gibanja vodijo v isto smer ter stremijo za istimi cilji kot gibanja uporabnikov in uporabnic različnih psiho-socialnih služb. Uporabniška gibanja prav tako govorijo o premikih moči. Iščejo nove oblike pomoči, kjer uporabnice in uporabniki ne bodo prisiljeni v samokorekcijo, podvrženi institucionalnemu nadzorovanju, tako imenovani zaščiti in podobno, temveč bodo opolnomočeni za preskušanje novih možnosti ob medsebojni podpori. Dobile, dobili in prevzele, prevzeli bodo vpliv nad svojim življenjem.

Strokovne delavke in delavci bodo v odnosu in procesu pomoči zavzeli mesto, ki jim pripada, to je mesto uslužbenk, uslužbencev uporabnic in uporabnikov.

Prizadete, prizadeti morajo biti soudeleženi v procesih iskanja rešitev. Darja Zaviršek pravi, da se mora socialno delo vpletati v socialno in politično realnost, če hoče zagovarjati interese in potrebe svojih uporabnic, uporabnikov (Zaviršek, 1996).

Vse psihosocialne službe (vladne in nevladne) bi morale biti pozorne ne samo na razlike med spoloma, temveč tudi na najrazličnejše druge oblike zatiranja: zaradi rase, narodnosti, kulture, spolne usmerjenosti, razreda ali sposobnosti.

Opombe

[1] Ob prvem srečanju se ji je svetovalka predstavila, vendar od nje ni zahtevala osebnih podatkov, pač pa ji je na kratko pojasnila, kaj je Ženska svetovalnica in kaj lahko od svetovanja pričakuje.

[2] Najprej sta se svetovalko pogovarjali o njenih občutkih. Svetovalka je bila edina oseba, s katero si je upala o vsem tem govoriti. Spodbujala jo je in ji ni postavljala vprašanj, ki bi lahko opravičevala moževo obnašanje. Ženska je imela zaradi vsega, kar se ji je zgodilo, občutek krivde. Čeprav je razmišljala, da ni kriva, se občutka ni mogla znebiti. S svetovalko sta raziskovali ta občutek in prišli do sklepa, da izvira iz tega, ker je v sebi moža poskušala opravičevati.

[3] Nekaj mesecev se je bala sama ven, podnevi in ponoči.

[4] V procesu svetovanja je spoznala, da za to, kar se ji je zgodilo, ni sama kriva, da tega ni treba skrivati, ker s tem varuje njega, ne sebe. On do tega ni imel pravice. Ona pa ima pravico, da o dogodku obvesti skupne prijatelje in prijateljice. Ko je povedala izbranim prijateljem in prijateljicam, so jo podprli in ji stali ob strani. Zgodilo se je celo, da so mu rekli, da naj ne prihaja, ko je ona tam. S tem so jo varovali. Zanjo je to zelo veliko pomenilo.

[5] Svetovalka (ali katerakoli strokovna služba) ne pozna moža ter dejanskega stanja. Lahko je bil ta nasilni dogodek enkratno dejanje, lahko pa tudi ne. Ženska mora sama oceniti, koliko možnosti je, da se bo dogodek ponovil, ali se ne bo ponovil. Če pravi, da jo je še vedno strah, ima najbrž realne osnove za to, da se tako počuti.

[6] Proti koncu svetovanja ji je svetovalka zastavila vprašanje, zakaj še prihaja, saj je dobila občutek, da prihaja bolj iz občutkov dolžnosti in iz navade. Ženska je to zanikala ter izrazila zadovoljstvo, da ima na razpolago čas in svetovalko zase, da lahko govori o sebi in svojih občutkih. Ugotovili sta, da sta se v procesu svetovanja dotaknili tudi mnogo drugih tem.

[7] Natančna obdelava in podatke so v Jerman 1996.

[8] Točne številke in odstotki so objavljeni v Jerman 1996. Še več informacij pa dobite na sami Ženski svetovalnici.

[9] Ženske, ki so želele »samo« pravni nasvet, so pogosto potrebovale tudi pogovor ter se včasih odločile za daljše svetovanje.

[10] Po obdelavi podatkov v daljšem časovnem obdobju se je izkazalo, da se je na vsak program, ki smo ga začele in to objavile, prijavilo velikansko število žensk. Koliko je problemov, za katere ne vemo, ker se ženske s takimi težavami nimajo kam obrniti?

[11] Ženske v večini primerov niso naravnost spregovorile, ampak so navedene probleme samo nakazale ali omenile. Do nekaterih podatkov smo svetovalke prišle z oceno, kako je ženska spraševala o določenih informacijah.

Literatura

E. D. Bahovec (1996), Žensko telo – moška oblast. V: L. Bogovič, Z. Skušek (ur.), *Spol: Ž.* Ljubljana: KUD F. Prešeren, ISH.

M. Barkham (1993), Short term counselling. V: W. Dryden (ur.), *Questions and Answers on Counselling in Action*. London: Sage Publications.

S. Brownmiller (1987), *Proti naši volji*. Ljubljana: Krt.

J. Chaplin (1991), Svetovanje in spol. V: W. Dryden, D. C. Edwards, R. Wolf (ur.), *Handbook of Counselling in Britain*. London: Routhledge.

– (1992), *Feminist Counselling in Action*. London: Sage Publications.

G. Čačinović Vogrinčič (1992), *Psihodinamski procesi v družinski skupini*. Ljubljana: Advance.

A. Čufer (1996), Zakaj ženske hočemo svoj prostor? V: L. Bogovič, Z. Skušek (ur.), *Spol: Ž.* Ljubljana: KUD F. Prešeren, ISH.

– (1996), *Ženski prostori*. Magistrska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

P. D'Ardenne, A. Mahtani (1991), *Transcultural Counselling in Action*. London: Sage Publications.

Delo z odraslimi žrtvami spolnih zlorab v otroštvu (1994), Delovni material seminarja v organizaciji Centra za pomoč mladim, Ženske svetovalnice in Family Matters v Božičih.

M. Dobnikar (1985), Osebno je politično. V: *O ženski in ženskem gibanju*. Ljubljana: KRT.

L. Dominelli (1995), Anti-Racist Perspectives in European Social Work. *Perspectives in Social Work 1*: 5-20.

L. Dominelli, E. McLeod (1989), *Feminist Social Work*. London: The Macmillan Press.

W. Dryden, B. Thorne (ur.) (1991), *Training and Supervision for Counselling in Action*. London: Sage Publications.

D. Gibson (1989), Socialno delo – nemogoča naloga. *Socialno delo* 29, 1-3: 26.

D. Jerman (1996), *Feministično svetovanje in antidiskriminacijska praksa*. Diplomska naloga. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

– (1996), Svetovanje. V: L. Bogovič, Z. Skušek (ur.), *Spol: Ž.* Ljubljana: KUD F. Prešeren, ISH.

L. Kelly (1996), Spolno nasilje in feministična teorija. V: D. Zaviršek (ur.), *Spolno nasilje*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

B. Mesec (1994), »Dan na psihiatriji«: primer kvalitativne analize. *Socialno delo* 33, 6.

A. Miller (1992), *Drama je biti otrok*. Ljubljana: Tangram.

S. Murgatroyd (1990), *Counselling and Helping*. London: The British Psychological Society.

B. Rommelspacher (1995), Right Wing Extremism and Racist Violence: The controversy as to its causes. *Perspectives in Social Work 1*: 31-42.

J. Rowan (1993), How short is short? V: W. Dryden (ur.), *Questions and Answers on Counselling in Action*. London: Sage Publications.

D. Rowe (1988), *Choosing Not Losing: The Experience of Depression*. London: Fontana.

J. Ryan (1983), *Feminism and Therapy*. Predavanje na Polytechnic of North London.

J. Segal (1993), *Against self-opening*. V: W. Dryden (ur.), Questions and Answers on Counselling in Action. London: Sage Publications.

J. Sketchley (1991), Counselling and sexual orientation. V: W. Dryden, D. C. Edwards, R. Wolf (ur.), *Handbook of Counselling in Britain*. London: Routhledge.

Z. Skušek (1996), Mleko ni voda. V: L. Bogovič, Z. Skušek (ur.), *spol: Ž.* Ljubljana: KUD F. Prešeren, ISH.

N. Thompson (1995). Promoting anti-discriminatory Practice. *Perspectives in Social Work 1*: 21-30.

M. Urek (1996), *Feministične perspektive v socialnem delu*. Magistrska naloga. Ljubljana, Filozofska fakulteta.

– (1996), Ženska svetovalnica. V: L. Bogovič, Z. Skušek (ur.), *Spol: Ž.* Ljubljana: KUD F. Prešeren, ISH.

M. Walker (1990), *Women in Therapy and Counselling*. London, New York: Open University Press.

Zapiski skupine samopomoči (Ljubljana, 1991).

Zapiski svetovalk v Ženski svetovalnici (Ljubljana, 1994-95).

D. Zaviršek (1991), Oženi se, če hočeš dolgo živeti. *Časopis za kritiko znanosti (Ženska - Politika - Družina)*, 136/137: 124.

– (1993), Nasilje kot del intimnosti, spolne zlorabe otrok in posilstva. *Socialno delo* 32, 5-6: 41-70.

– (1994), *Zdravje kot sistemski del societalnosti*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

– (1994), *Ženske in duševno zdravje*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

– (1996), Med feministično socialno akcijo in tranzicijskim bachslashom. V: Bogovič Lenca, Skušek Zoja (ur.), *Spol: Ž.* Ljubljana: KUD F. Prešeren, ISH.

I. Žagar, M. Milharčič Hladnik (1996), Nekaj izhodiščnih prizadevanj za odpravo seksistične rabe jezika. V: L. Bogovič, Z. Skušek (ur.), *Spol: Ž.* Ljubljana: KUD F. Prešeren, ISH.

RAZMIŠLJANJA

ENA OD MNOGIH

Rada bi napisala nekaj svojih razmišljanj in eno od zgodb, ki jih povedo ženske o grozotah, ki so jih preživele, preden so se odločile za velik korak, odhod od doma. Kljub večletni praksi (sicer na drugih delovnih področjih) se srečujem z vedno novimi spoznanji. Včasih sem bila prepričana, da bi mi morali ljudje, ker pač prihajajo k meni, kar zaupati, saj sem vendar zato tukaj, da jih razumem in poskušam pomagati. Pri sedanjem delu v Varni hiši pa se srečujem z drugačnim pogledom na svoj poklic in na delo kolegic in kolegov, ki delajo v službah ukrepanja in zaščite. Skozi sobivanje s stanovalkami se razvija drugačno zaupanje, kot ga je bilo mogoče vzpostaviti v pisarni. Naše stanovalke se včasih vračajo iz služb pomoči v še hujši stiski, kot so bile, preden so pričele iskati pomoč. Res je, da se jim problem, ki ga imajo, še bolj razjasni in jim postane jasno, da morajo nekaj napraviti, kar pa je ob vseh občutkih krivde in nemoči silno težko. Ravno zato se najraje vrnejo k prejšnjemu načinu življenja, kjer jim je vsaj znano, kaj morajo v določeni situaciji napraviti. Veliko spodbud, opore in opogumljanja je potrebno, da se odločijo spopasti s stvarmi in jih razrešiti. Ker je nasilje trajalo že več let, preden so se sploh odločile kaj napraviti, jim tega, da so se problema res lotile, nihče zares ne verjame. Pri delu sem se srečala z izkušnjo ženske, za katero se bojim, da ne bo zdržala in ji bo agresiven prijatelj napravil res kaj hudega. Pogosto se sprašujem, ali obstaja še kakšen način, ki bi ji pomagal.

Gospa Jasna je preživela v naši hiši dobre tri mesece. Domov je šla na lastno željo, saj ni zmogla opravljati službe, zaradi prevelike oddaljenosti hiše od kraja njene zaposlitve. K nam je prišla, ko je bila v bolniški. Pomagala ji je prijateljica, ki živi v soseščini. Pred prihodom je bila skrita v njeni kleti. Dogodki, ki jih je pripovedovala o svojem življenju ga. Jasna, se zdijo neverjetni. Veliko časa je preteklo, preden jih je naštela in opisala vse. Živi sama v svoji hiši v manjšem kraju, ki si jo je postavila ob veliko odrekanjih in skromnem življenju. Otroka sta že odrasla, odšla sta na svoje in k očetu, ko je pričel prihajati v hišo Jože. Ni stalno živel pri njih, saj je imel družino nekaj kilometrov stran. Ker je bila sama za delo na njivi, ji je pomoč s stroji prišla kar prav. Vedno pogosteje je prihajal, ni pa se preselil. Sploh ni opazila, kako je vedno bolj nadzoroval njeno življenje in ga urejal, kot je ustrezalo njemu. Postal je vse bolj ljubosumen, to je enačila z ljubeznijo in mu ni zamerila. Ko pa so vezi postajale trše in ni zmogla več živeti na ta način, je prekršila pravila. Takrat je postal nasilen, grob, posestniški. Klofute so postajale vedno močnejše in pogostejše, kmalu so bile premalo in so se jim pridružile še hujše oblike trpinčenja. Veliko noči je preživela v gozdu, kamor je pobegnila pred udarci in brcami. Pričele so se bolniške, vedno pogostejši, vedno neumnejši izgovori in laži, kaj da se ji je zgodilo, in veliko sramu, da kdo ne izve, kaj se dogaja. Poleti, ko je bilo toplo, je še šlo, le zime so bile hude, saj se v gozdu ni dalo spati. Vse senike v okolici je poznala, budilko je imela pripravljeno kar v torbici, da ni zamudila v službo. Nihče ni vedel, da prihaja na delo po slabo prespani noči iz gozda. Nekoč ji je pričela zvoniti budilka v garderobi. Kako pojasniti sodelavkam, kaj počne zvoneča budilka v torbici zgodaj zjutraj. Nove laži, nove stiske, izmikanja, veliko strahu. Včasih je od sosede poklicala na pomoč policijo, pričakovane pomoči pa ni bilo. Odnehala je in v strahu živela naprej. Nekoč je bila

ves teden zaprta v domači kopalnici, popolnoma odvisna od prijatelja, saj je bila tako pretepena, da ni mogla hoditi in ni ničesar videla. Da je take ne bi kdo našel, jo je zaprl v kopalnico. Po enem tednu si je šla urejat stalež. Pred prihodom k nam jo je prijateljica našla v svoji kleti in ji pomagala oditi. V času bivanja pri nas je ovadila Jožeta in priložila ovadbi nekaj zdravniških potrdil o poškodbah. Trajna, vidna ji je za sedaj ostala le ena, na duši pa... Ko se je umaknila, ji je priskočila na pomoč hči, vendar je bilo to za mlado dekle preveč in je kmalu odnehala. Spet je imel Jože prednost. Odnašal je stvari z njenega doma, nekaj svojih, nekaj njenih, odpeljal ji je prašiče, ki si jih je kupila spomladi za regres... Z našimi spodbudami nove ovadbe, novi klici na policijo. Veliko spodbud, malo možnosti ukrepanja, dolgotrajni postopki. Ob vsem tem se nisem mogla znebiti občutka, da se policija izmika, da ob že tako majhnih možnostih ukrepanja še tega niso storili, kar bi lahko, da pooblastila ne bi bila presežena. Ga. Jasna se je neprenehoma spopadala še s policijo in jih pogosto klicala na pomoč. Verjetno preveč. Ker sama nima telefona, ji je klicanje omogočala prijateljica, h kateri se je največkrat skrila. Bližala se je zima, treba je bilo pospraviti, kar je zrastlo na polju. V času bivanja pri nas je poskušala opraviti tudi nekaj tega. Nekaj strahu pred Jožetom se je znebila, postala je močnejša in odločena, da se ne bo pustila več. Opremila se je z raznimi pripomočki za varovanje. Toda Jože ni odnehal, kljub zatrjevanju policije, da so se pogovorili, da je obljubil, je bil pogosto tam in je kontroliral, ali se je vrnila. V hišo ni več mogel, ker je zamenjala ključavnico, vlomiti si ni upal. Če jo je dobil na dvorišču, mu je pobegnila v hišo in se zaklenila, poskušal si je odpreti, jo pregovoriti, in ker ni ničesar dosegel, je odšel. Vendar ni bilo vedno tako. Naslednjič se ji ni posrečilo pobegniti v hišo in ji je sledil. Skozi zadnja vrata je pobegnila k prijateljici in takoj poklicala na pomoč policijo. Ker je bil Jože v hiši, je sama počakala na prihod policije pri prijateljici. Prišli so hitro, Jože jih je opazil in se odpeljal. Policist, ki ji je prišel pomagati, jo je še dodatno prizadel, saj ji je rekel, da bi jih morala čakati doma, če jih že kliče, ne pa da hodi naokrog. Ni hotel razumeti, da si ni upala biti doma, saj je bil tam Jože. Jasno ji je dal vedeti, da naj od njih ne pričakuje, da jo bodo varovali vsak dan, naj jo »tiste« iz varne hiše varujejo tudi doma, njih pa naj ne kliče več. Mislim, da jih tudi ne bo. Ve, da lahko kadarkoli pride k nam, toda mi smo daleč...

Čeprav je bila odločena, da bo vztrajala in se ne bo več pustila, se ji ni posrečilo. Jožetovi pritiski so postali vedno hujši in pogostejši. Najprej jo je prosil, potem pa je začel groziti. Želel je, da umakne ovadbo. Ker tega ni hotela, je ocenila, da bo bolje, če spet odide. K sreči je bila soba, v kateri je bivala pri nas, kmalu spet prazna in vrnila se je. Novi klici policije, nove ovadbe, nova partnerjeva in policijska ponižanja. Kdo ve kdaj, morda pa bo tega nekoč zanjo le konec.

O tem, da se bi preselila, si ne upa razmišljati. Preveč je vezana na domač kraj, odvisna od dela, ki ga opravlja že več kot dvajset let. Je ena od žrtev, ki se mora umakniti, če hoče preživeti, saj je pred nasilnežem nihče ne varuje.

Dnevno se srečujemo z zgodbami podobne vsebine. Naše prostorske zmogljivosti so nenehno zasedene. Potrebe po tovrstni pomoči so večje od naših možnosti. Kljub naši majhnosti so kraji za ženske, ki bi se rade umaknile pred nasiljem, preveč oddaljeni. Glede na to, da je velikokrat edina učinkovita zaščita ženske in otrok umik iz nasilne situacije, je tovrstnih ustanov pri nas premalo. Žal smo zaenkrat še edini s tovrstno ponudbo pomoči in vse bolj nam je jasno, da se ženske, ki so zaposlene, ne bodo odločile za odhod na drug konec Slovenije, za nekatere pa je ravno v tej možnosti edina učinkovita rešitev.

Upam in želim, da se čimprej odprejo vrata še kakšne take ustanove, saj bo potem tudi naše delo lažje, ker bo mogoče zavarovati več varstva potrebnih.

Francka Premzel

SPRAŠEVALI SO ME, ZAKAJ NE ODIDEM, NIHČE PA NI POVEDAL, KAM NAJ GREM...

OB PRVI OBLETNICI DELOVANJA VARNE HIŠE

Trpinčenje... Zloraba... Nasilje v družini... Težko je pojasniti besede, ki so postale že tako vsakdanje, da se zdi vsaka razlaga odveč. A ko se dogaja, ima družinsko nasilje neskončno število obrazov:

Za Mihaelo je nasilje alkohol, psovke in udarci, za Vanjo kričanje, lasanje in brce, za Barbaro nekaj, o čemer ne more govoriti, ker je majhna in ne pozna pravih besed. Pa tudi očka je prijazen in Barbara ga ima rada. Nekoč jo je mamica vprašala, zakaj je njen medvedek ves moker. Povedala ji je, da medo joče, ker se boji velike pošasti. Ampak mamica ni razumela, o čem Barbara govori.

Varna hiša je kraj, kjer razumemo, kako je, ko se stvar dogaja. Je prostor, kjer bo lahko nekoč tudi Barbara povedala besede, ki jih mamica ni mogla slišati. Koliko let bo medtem minilo in kako usodno bo očetovo zlorabljanje zaznamovalo Barbaro, ne ve nihče.

Le kateri oče bi lahko storil kaj takega?

Če boš imela srečo, boš lahko nekoč povedala svoji učiteljici.

Ta bo zgrožena povedala tvoji mamici, ki bo obvestila policijo.

Nekega dne boš morda sedela na stolu ob meni in tvoje oči se bodo prilepile name, ko boš pripovedovala o brutalnih seksualnih dejanjih. Žrtev – ti sama. Storilec – tvoj oče. Tvoj pogled bo govoril: »Vem,da mi ne verjameš... Nihče mi ne verjame!« In potem boš morda izbruhnila: »Sama sem kriva!« Trepetala boš kot šiba na vodi, vendar ti bo tudi odleglo – naredila si prvi korak iz labirinta neprave ljubezni, v katerem si se kot majhna deklica izgubila.

Morda bova imeli še malo sreče. Moja kolegica, ki dela s tvojo mamico, bo prenesla nanjo del svoje moči. In po treh mesecih vztrajnega dela si bo morda upala pogledati v oči svoji osebni drami. Takrat te bo končno objela in bo rekla: »Verjamem ti!«

Samo upava lahko, Barbara, da bo res tako.

V Varni hiši je od 25. novembra 1996 do 25. oktobra 1997 poiskalo pomoč 43 žensk in 52 otrok, skupno torej 95 žrtev različnih oblik nasilja. Največ je bilo Mariborčank in tistih iz bližnje okolice. V povprečju so bile stare 35 let, večina jih je imela srednjo ali poklicno izobrazbo. Pri vseh traja nasilje leta dolgo in vse so v začetku upale, da bo sčasoma prenehalo. Mnoge niso verjele, da se je to zgodilo prav njim, in vse so se poskušale nasilju izogniti – tako da so storile največ, kar so mogle, da bi ugodile partnerju. Kljub temu se je nasilje v odnosih stopnjevalo, vmesna obdobja miru so bila krajša, strah pa čedalje večji. Nekatere so povedale:

»Želim živeti z njim, vendar brez alkohola, brez strahu in brez udarcev...«

»Ko se nama je rodil otrok, je bilo vse še huje. Otroka je pretepal od njegovega petega meseca. Nekega dne tega nisem več prenesla...«

»Sedaj vem, da me ni imel rad. Tega sploh ni sposoben...«

»Če je bil v bližini, sem od strahu otrpnila... Hodila sem po prstih, da ga ne bi razburila...«

»Ves čas sem se bala, da bo ubil mene ali otroka, ali pa, da bom ostala invalidka.«

»Najhuje je bilo, ker nisem mogla nikomur povedati. Bilo me je tako sram, da bi raje umrla kakor povedala...«

»Ko sem prosila za pomoč, so me spraševali, zakaj ne odidem, nihče pa ni povedal, kam naj grem...«

To so besede trpinčenih, pretepanih žensk, ki so namesto topline, razumevanja in ljubezni dobile udarce in psovke.

V varno hišo so prišle same ali z otroki –

izgubljenimi, osamljenimi, odrinjenimi otroci. Ko nihče več ne zna svetovati, kako naprej, ostane pogosto le odhod od nasilneža.

Sliši se enostavno,vendar izkušnje kažejo, da je za pretrganje nasilnega odnosa ženska le redko sposobna takoj, ko se nasilje pojavi. Ženske praviloma leta dolgo vlagajo energijo, moč in emocionalno pripravljenost v to, da bi odnos postal znosen. Večina žensk poleg sramu zaradi nasilja, ki ga doživljajo, in občutka krivde, da se jim to dogaja, razvije optimistično prepričanje, da se bo nasilje končalo, če bodo same boljše, pozornejše, bolj razumevajoče. Ženske v takem odnosu niso le nemočne, nasprotno, so angažirane in verjamejo, da bo njihova moč in spremenjeno vedenje spet vneslo harmonijo v odnos.

Odločitev za odhod od nasilnega partnerja je dolgotrajen proces, odločitev pa izjemno težka. Po nekaterih podatkih, s katerimi razpolaga policija, se ženska odloči za pretrganje nasilnega odnosa šele potem, ko je bila 35 krat pretepena. Zaradi socialne izolacije, ki je ena od posledic nasilnega intimnega odnosa, ostaja ženska v takem odnosu tudi zato, ker nima kam.

Pri delu z nasiljem se zdi morda najpomembnejše to, da nismo pasivni. Če ne storimo ničesar, se postavimo na stran storilca, saj ta od nas pričakuje prav to – da ne bomo ukrepali. Žrtev, nasprotno, od nas pričakuje, da bomo dejavni. Zanjo je naše delovanje morda vprašanje preživetja. Naš molk pomeni toleranco – zeleno luč za nasilneža, da nadaljuje svoje početje. Naši dvomi in predsodki prav tako. Če pa odločno postavimo meje svoje tolerance, ki za nasilje v družini ne sme biti večja od nič, tj., »*zero tolerance*«, za katero se z javno kampanjo zavzemajo nekatere ustanove v Angliji, pomagamo tudi tistim, ki preživljajo nasilje, da oblikujejo svoje meje.

Postavljanje meja nasilju se prične, ko smo pripravljeni prepoznati, da so storilci nasilnih dejanj najpogosteje moški, ženske in otroci pa praviloma tarča njihove agresije. Problem moškega nasilja moramo razumeti kot družbeni in politični problem,ki zahteva socialne in politične rešitve, te pa morajo vsebovati jasno in nedvoumno sporočilo: da so kriminalna dejanja zoper ženske in otroke slaba sama po sebi (ne glede na okoliščine, v katerih so storjena) in jih ni mogoče tolerirati ne na zasebni in ne na družbeni ravni.

V varni hiši se zavzemamo za ničelno toleranco do nasilja in pomagamo tistim, ki se želijo zavarovati, postavljati njihove lastne meje. Zato da bi se nekoč zmogle postaviti zase in za svoje otroke:

»Dovolj je bilo... Nočem... Ne dovolim!«

Brigita Peršak

P O R O Č I L O

TRENING NA TEMO SVETOVANJE TISTIM, KI SO PREŽIVELE ZLORABE

Na začetku letošnje jeseni – natančneje od 1. do 4. oktobra 1997 – je v Kranjski Gori potekal Tečaj svetovanja tistim, ki so preživele zlorabe. Tečaj sta organizirala Društvo MODRA in Center za pomoč mladim iz Ljubljane. Vodila ga je Moira Walker, priznana psihoterapevtka in strokovnjakinja na področju dela z ljudmi, ki so preživeli zlorabo, sedaj pa tudi predavateljica na univerzi in avtorica številnih knjig. Tečaja se nas je udeležilo 20 žensk, ki nas zanima delo s preživelimi. Med nami je bilo veliko takih, ki so tako ali podobno delo že opravljale, bilo pa nas je tudi nekaj, ki se s to problematiko v praksi še nismo srečale.

PRVI DAN

Po uvodnem predstavljanju in spoznavanju smo začele resno delo, čeprav je bilo to ta dan lahkotnejše. Pogledale smo, kaj je pomembno za svetovanje človeku s težavo in katere spretnosti mora imeti razvite svetovalka, da je svetovanje uspešno. V ta namen smo opravile nekaj vaj, npr. vajo poslušanja in govorjenja, ki je opozorila, kako pomembno je, da pozorno poslušamo in si zapomnimo vse, kar človek govori, da znamo to obnoviti, še zlasti pa, da se znamo na povedano ustrezno odzvati. Poleg te smo naredile še nekaj vaj, ki so bile vse usmerjene v razvijanje spretnosti za svetovanje. Vaje smo podkrepile tudi s teorijo in naštele boljše in slabše veščine ter navodila za poslušanje in odgovarjanje. Povedale smo, čemu se je dobro izogibati in na kakšen način se lahko izogneš – na primer direktna vprašanja, ki osebo s težavo odbijejo, lahko se zapre vase in je delo z njo oteženo, če ne onemogočeno. Vprašanjem, ki se po navadi začnejo z vprašalnico »zakaj«, se lahko izognemo tako, da postavljamo odprta vprašanja, ki pustijo osebi prostor in tudi izbiro tistega, kar nam bo povedala. Dan se je končal s pregledom dela in diskusijo v skupini.

DRUGI DAN

Ta dan smo posvetile delu s tistimi, ki so preživele zlorabe v otroštvu. Najprej smo povedale, kaj zloraba sploh je in kakšne učinke ima na osebo, ki jo preživi. Pogledale smo tudi film, ki ga je naredila ženska, ki jo je v otroštvu spolno zlorabljal oče. Ta film nam je pokazal, kaj vse je morala kot žrtev pretrpeti, kakšen učinek je imela zloraba na njeno življenje in kakšne posledice ji je pustila. Zanimiv je bil konec filma, v katerem se ta ženska sooči s storilcem, ki je že mrtev, in to soočenje ji pomaga predelati travmo. Konec je bil večini vprašljiv, saj smo videle, da so se odprli novi vidiki problema in rešitev v resnici ni bila tako uspešna, kot nam je zatrjevala preživela v filmu. Video je sprožil pogovor o tem, kakšna je otrokova izkušnja zlorabe in kakšne posledice pusti otroku. Pri tem so se odprla mnoga vprašanja, še zlasti, zakaj otrok tako redko pove odraslim o zlorabi in prosi za pomoč, ter vzporedno s tem, zakaj odrasli pogosto ne opazijo, da se zloraba dogaja prav njihovim otrokom.

Potem smo razpravljale o učinkih, ki jih imajo zlorabe v otroštvu na odrasle preživele. Govorile smo o moči, ki jo še vedno ima nad preživelimi storilec, o nenehnem strahu, v katerem preživele živijo, o izgubljenem zaupanju in še o dosti stvareh, ki jih potegne za seboj zloraba. Postavilo se je vprašanje, zakaj je preživelim tako težko poiskati svetovanje, četudi je to razvito.

Obdelale smo tudi vprašanje zaupanja – kako naj svetovalka zaupanje zgradi in kako naj v ta namen deluje. Ob koncu smo v skupini razpravljale o vprašanjih, ki so se nam pojavila ta dan.

TRETJI DAN

Tudi ta dan smo posvetile delu s tistimi, ki so v otroštvu preživele zlorabo. Najprej smo pogledale video o ženski, ki je kot otrok doživela fizično zlorabo. Videle smo, kako boleči so spomini na otroštvo, ki ga je namesto igre prežemal strah, in kako težko je s takimi spomini živeti. Potem nam je Moira povedala, kako naj poteka proces svetovanja tistim, ki so preživele zlorabo, in kateri pojavi se lahko pojavijo med svetovanjem. V tem okviru smo govorile o prebliskih preteklosti (*flashbacks*), ki so zelo pogosti pri tistih preživelih, ki so potlačile spomin na zlorabo. Prebliske lahko vzbudi mehanski dražljaj ali kakšen drug občutek in pomenijo to, da se preživela naenkrat spomni zlorabe, včasih tako močno, da se ji zdi, da jo ponovno doživlja. S temi prebliski je težko delati, saj se pojavljajo kadarkoli in so lahko zelo globoki. Moira nam je povedala, kako delati z njimi in v ta namen smo opravile vajo.

Naprej smo v tem okviru govorile tudi o samopoškodovanju, ki je pogost odgovor žrtev na zlorabe. Samopoškodovanje je lahko aktivno (npr. rezanje ali zažiganje kože) ali pasivno (npr. motnje hranjenja). Samopoškodovanje se lahko pojavi že pri otrocih, lahko pa se nadaljuje tudi v odraslosti. Pogosto je to način, ki ga otrok uporabi, da bi se ubranil pred storilcem. Drugi ljudje velikokrat ne vidijo samopoškodovanja kot opozorilnega znaka, da se otroku dogaja zloraba, ampak vidijo otroka kot težavnega, zahtevnega... Zato na samopoškodovanje ne reagirajo ustrezno in zloraba še naprej ostaja skrita.

Pomembna tema je bila soočenje preživelih s storilcem. To preživele velikokrat želijo storiti in imajo za to različne razloge. Vsekakor pa je delo svetovalke na soočenju izredno težavno, saj vsebuje konfliktno situacijo, ki je ni mogoče predvideti in načrtovati vseh korakov.

Ta dan nam je zaradi obilja tem pustil veliko odprtih vprašanj, o katerih smo se pogovarjale ob koncu dneva, veliko misli pa je ostalo tudi v premislek za naprej.

ČETRTI DAN

Zadnji dan smo posvetile delu z ženskami, žrtvami domačega nasilja. Najprej smo si ogledale video o ženskah, ki so preživljale dolgotrajno fizično nasilje svojih partnerjev, v neki določeni točki pa je prišlo do preobrata in so nasilnega partnerja ubile. Pogovarjale smo se, zakaj do tega pride in kaj je točka preobrata. Moira nam je pokazala model nasilja in model nenasilja, ki so ju razvili na univerzi v Minnesotti, ZDA. Modela sta pokazala, kakšni odnosi obstajajo v nasilnih in nenasilnih družinah ter na kakšen način se nasilje izvaja. Govorile smo o značilnostih nasilja v družini – ena od njih je, da je to pogosto prikrito in se ne ustavi, ko se začne. Pogovarjale smo se tudi, zakaj ženske tako težko povedo o nasilju. Tukaj smo upoštevale kot vplivni faktor kulturne vzorce dežele. Pogovarjale smo se o izkušnjah žensk z nasiljem v družini in o posledicah tega nasilja. Naučile smo se, kakšna naj bo pomoč ženski, da spregovori o nasilju, in kaj lahko svetovalka naredi, ko pride k njej po pomoč ženska s tem problemom. Za boljše razumevanje problematike smo opravile tudi vajo svetovanja žrtvi zlorabe.

Potem smo se pogovarjale o tem, kako nasilje v družini vpliva na otroke, ki v taki družini odraščajo. Odprle smo vprašanje, ali nasilje v družini vedno vključuje tudi zlorabe otrok. Ugotovile smo, da je vsako nasilje v družini hkrati tudi zloraba otroka, čeprav se nasilje ne izvaja direktno nad otrokom. Tudi psihično nasilje ob tem, ko otrok nasilje gleda, je dovolj, da pusti pri otroku trajne posledice. Pogosto pa je nasilen mož tudi nasilen oče. Pri tem ne smemo pozabiti, da so nasilne lahko tudi matere.

Ob koncu nam je Moira dala navodila za delo z nasiljem v družini, ki jih je sama izdelala v svoji dolgoletni praksi. Tudi nekaj nasvetov nam je zaupala. Pogovarjale smo

se tudi o učinkih dela z zlorabljanimi na svetovalce in kako te učinke predelati, da ne bomo prehitro izgorele. Naštela nam je probleme, s katerimi se lahko srečamo kot svetovalke, in načine, kako jih rešiti. Posebej pa je poudarila, da je pri svetovanju zelo pomembna redna in dobra supervizija.

S to temo smo končale tečaj. Poslovile smo se od Moire in od novih znank. Polne misli, vprašanj in tudi strahov, ki jih je odprla težavnost problema zlorab, smo se odpravile domov.

SKLEPNE MISLI

Tečaj je bil zelo poučen, še zlasti zame, ki nisem imela praktičnih izkušenj na področju dela z zlorabami. Izvedela sem veliko novih stvari, lahko bi rekla, da celo preveč, saj je bil naš urnik zelo nabit. Še posebej naporno je bilo sprejeti toliko informacij zato, ker je tema zlorab težka. Določene stvari so me zelo pretresle in potrebovala bi čas, da bi jih predelala. In ta čas sem pogrešala, saj je tečaj potekal samo štiri dni, predvidene teme pa smo morale predelati.

Vsebina je bila zanimivo predstavljena, saj je Moira vključila veliko primerov in filmov s to tematiko. Zelo veliko pa sem odnesla z vaj, ki so bile res dobre. Še zlasti mi je bilo všeč igranje vlog, v katerem smo navadno sodelovale v trojicah – ena je bila oseba s težavo, druga svetovalka in tretja opazovalka. V teh vlogah smo se menjavale, tako da je vsaka dobila izkušnjo različnih oseb. Te igre so bile dobre zato, ker smo lahko poskusile reševati probleme v okolju, ki je bilo varno in smo lahko naredile tudi kakšno napako, ki je v praksi ne bi smele. Pri teh vajah sem si želela edino to, da bi nam Moira sama povedala, kako ravnati prav, ko smo storile napako. To pa direktno ni bilo mogoče zaradi jezika.

Omeniti moram še to, da je tečaj potekal v angleškem jeziku, vendar je bilo vse sproti prevajano. To prevajanje je stvari malo zavleklo in idealno bi bilo, če bi vse obvladale angleščino tako dobro, da prevod ne bi bil potreben.

Seveda pa moram omeniti še prijetno družbo, v kateri sem preživela te štiri dni. Spletla so se nova znanstva in zadnji dan sem bila kar malo žalostna, da je bilo že vsega konec. Čeprav je bilo naporno, je bilo tudi zelo prijetno in domov sem odšla s spomini, ki jih še dolgo ne bom pozabila. Pohvaliti moram tudi organizatorki tečaja, ki sta se potrudili in veliko materiala tudi prevedli. Želim si, da bi bilo podobnih tečajev več, pa tudi, da bi lahko tečaj na to temo ponovile in tako dobile priložnost, da nekatere stvari še poglobimo

Ob koncu naj navedem še nekaj misli ostalih udeleženk tečaja:

Irena: »Tečaj je bil zelo koristen in zelo dober, vendar je bilo včasih težko slediti. Veliko je bilo podatkov, ki sem jih že vedela, zato bi bilo dobro, če bi bolj nadgradili stvari. Dobri so se mi zdeli filmi, igre vlog in to, da je bilo predavano jasno. Vendar se je zaradi prevoda vse zavleklo. Idealno bi bilo, če bi bilo lahko vse v angleščini. Drugače pa je bilo fajn, folk je bil vredu, organizacija je bila v redu – manjkal je edino bazen.«

Špela: »Tečaj je bil v redu. Sicer nisem zvedela dosti novega, saj sem veliko stvari že prej vedela. Te stvari pa je dobro večkrat ponoviti, saj si jih bolj zapomniš. Za marsikatero pa je bilo dosti novega. Vse je šlo bolj na hitro, saj je bil tečaj kratek. Drugače pa je bilo O. K.«

Katarina: »Bilo je zelo zanimivo. Naučila sem se veliko novega. Psihoterapevtka je resnično obvladala stvari, veliko zna. Fajn mi je bil video, igre vlog in to, da je bilo vse zelo strokovno.«

Danijela Kukovec

UČENJE VEŠČIN ZA DELO Z ŽENSKAMI IN OTROCI, KI PREŽIVLJAJO NASILJE

(IZBRANO GRADIVO S SEMINARJA MOIRE WALKER)

SAMOIZOBRAŽEVANJE KOT NAČIN OPOLNOMOČENJA

Ko smo leta 1994 Vesna Leskošek, Mojca Urek in avtorica tega uvoda več kot uspešno sklenile skoraj teden dni trajajoče izobraževanje na področju dela z ljudmi, ki so kot otroci preživljali spolne zlorabe, je bil to za vse nas velik dogodek.

Njegove veličine nismo merili samo po tem, da je šlo za enega prvih izobraževanj na tem področju, temveč zlasti po tem, da so se ga udeležile socialne delavke iz vladnega in nevladnega sektorja, ki sta tedaj s težavo iskala skupne poti. Več kot dvajset ljudi je tako na praktičen in simboličen način izrazilo pripravljenost za delo na tem področju. Kmalu potem se je ustanovila prva skupina posameznic, ki so preživele spolne zlorabe v otroštvu (Društvo za preprečevanje spolnih zlorab), ki se je razvila v več skupin za samopomoč, v katerih se zbirajo prizadete osebe ali njihovi svojci. Večina takratnih udeleženk je v teh letih sodelovala na številnih podobnih strokovnih seminarjih, nekatere izmed njih pa so se udeležile tudi letošnjega izobraževanja.

Že takrat smo nekatere poznale znano avtorico knjig *Preživele skrivnosti* [Surviving Secrets] in *Ženske, terapija in svetovanje* [Women, Therapy and Counselling], Angležinjo Moiro Walker. Sama sem jo prvič srečala na veliki letni konferenci organizacije MIND, Nacionalnega združenja za pospeševanje duševnega zdravja v Blackpoolu (Velika Britanija). Na delavnico Moire Walker je prišlo kakšnih 50 žensk, ki so se gnetle v sobi, namenjeni največ 20 udeležencem. Ženske so se posedle po tleh in Moira Walker je v dveh urah na umirjen, vendar učinkovit način izvedla delavnico, ki je bila močno doživetje. Občudovala sem njeno sposobnost, da se je spoprijela z nepričakovano množico udeleženk delavnice in v nemogočih razmerah ostala na visoki strokovni in izkustveni ravni.

Skoraj 3 leta pozneje se nam je posrečilo dobiti finančna sredstva angleške organizacije *Charity Know How*, ki ima sedež v Londonu in nam je omogočila organizirati seminar tudi leta 1994. Letošnje izobraževanje sva organizirali z Vesno Leskošek in nanj povabili 22 udeleženk, nekaj iz nevladnih služb, ki so namenjene zlasti ženskam (Ženska svetovalnica, SOS telefon, Avtonomno zatočišče za ženske, Društvo za nenasilno komunikacijo, Modra, Društvo za preprečevanje spolnih zlorab itn.), in nekaj socialnih delavk iz državnih ustanov (Varna hiša Maribor, centri za socialno delo). Izobraževanje je trajalo 4 dni, vodila pa ga je Moira Walker, ki je sicer profesorica in predavateljica svetovanja na Univerzi Leicester in samostojna psihoterapevtka in supervizorka. Večina udeleženk je poznala njeno delo zaradi delnega prevoda njene knjige *Preživele skrivnosti* v slovenski jezik (glej zbornik *Spolno nasilje*, 1996).

Izobraževanje je bilo osredotočeno na tri glavne teme, ki pa so obsegale številna znanja in veščine: 1) učenje poslušanja in ustreznega odzivanja; 2) kako poteka delo z odraslo osebo, ki je preživela spolno zlorabo v otroštvu; 3) kako poteka delo z ženskami, ki preživljajo nasilje. Na tem mestu objavljamo del materialov, za katere nam je Moira Walker odstopila avtorske pravice.

Darja Zaviršek

NAVODILA ZA POSLUŠANJE

1. Poslušaj z vso zbranostjo, brez prekinitev.

2. Zapomni si vse, tudi podrobnosti (bolj ko poslušaš in manj ko govoriš, več si zapomniš).

3. Prisluhni podtonom – kar ni izgovorjeno, se pa lahko zasluti.

4. Išči neverbalna sporočila, ki ti lahko pomagajo razumeti občutke.

5. Prisluhni sebi, občutkom ob opisani situaciji, zaradi nadaljnjega razumevanja – empatija.

6. Poskušaj zdržati prekinitve in molke, ki so nekoliko daljše kot pri običajnem razgovoru (izogibaj se postavljanju vprašanj zato, da bi pretrgala molk).

7. Pomagaj sebi in drugim, da se počutijo udobno in sproščeno; ohrani mir tudi, če se tako ne počutiš.

NAVODILA ZA ODGOVARJANJE

1. Bodi natančna, kot le moreš, pri opisovanju občutkov/idej, ki si jih zaznala.

2. Uporabi svoje empatično razumevanje, vendar bodi natančna; tudi obotavljiva, ker se lahko motiš.

3. Sprašuj čimmanj, razen če:

a. potrebuješ informacije (v tem primeru postavi jasno vprašanje),

b. želiš odpreti kakšno področje (uporabi odprto vprašanje),

c. želiš kaj razjasniti (pomaga retorično vprašanje).

4. Uporabljaj majhne poudarke, kot so »mmm«, »da«, ali ponovi zadnje besede.

5. parafraziraj ali reflektiraj natančno kot:

način poudarka,

znak, da poslušaš,

način, kako preveriš ali si razumela pravilno.

6. Izogibaj se sodbam ali bremenilnim pripombam.

7. Kadar je mogoče, poveži med sabo izgovorjene izkušnje, dogodke, odzive in ideje.

8. Izogibaj se po nepotrebnem spreminjati ali motiti temo razgovora.

9. Izogibaj se, da bi spregovorila prekmalu, prepogosto ali predolgo.

In končno, ko odgovoriš:

10. Vrni se k modulu poslušanja, opazuj in prisluhni reakcijam na svoj odgovor in novostim, ki se pri tem pojavijo.

PRIMERI BOLJŠIH VEŠČIN

Poslušamo pazljivo. Zapomnimo si izhodišča.

Dovolimo prostor in presledke.

Iščemo individualne odgovore.

Uokvirjamo intervju, pri tem pa opogumljamo osebo, da išče svoje odgovore.

Odpiramo vprašanja, ki omogočajo še več informacij. Izogibamo se vprašanjem, na katera lahko oseba odgovori le da ali ne.

Pokažimo prijateljski, nežen, iskren, ohrabrujoč, resničen interes.

Naš odziv naj bo empatičen in sočuten.

Bodimo realistični in racionalni pri oceni resničnih možnosti.

Upočasnimo intervju. Vzamemo si čas.

Dovolimo, da se pokažejo boleče stvari, in celo izbiramo boleča izhodišča.

Smo pozitivni, tudi če to preseneča.

Se ne pretvarjamo, da nekaj vemo, če to ni res.

Razčiščujemo izhodišča in alternativne akcije. Za povzetke in refleksije uporabljamo besede, ki jih je uporabila sama oseba, ponavljamo, povzemamo.

Pokažemo, da tudi drugi lahko enako čutijo.

Dovolimo, da so lahko izraženi različni občutki, tudi če se sami z njimi ne strinjamo. Zagotovimo zaupnost in diskretnost.

Razširimo intervju tako, da delamo povezave.

Ponudimo čas za nadaljevanje in čas za refleksijo med intervjujem.

Ponudimo nadaljnjo podporo, ne glede na odločitev. Pomaga naj zmanjšati krizo in pusti odprta vrata za prihodnja srečanja.

PRIMERI SLABIH VEŠČIN

Ne prisluhnemo različnim signalom, mislim.

Vpadamo v besedo.

Izražamo mnenja, dajemo odgovore, polagamo besede na jezik.

Preveč vplivamo. Izražamo svoje rešitve, manipuliramo.

Postavljamo vprašanj, ki vodijo ali so zaprta, ali več vprašanj hkrati.

Ustrahujemo, metoda trde roke, razvrednotimo in se branimo; vedemo se preveč uradno, izvajamo pritisk, smo sarkastični, celo seksistični.

Kažemo pomanjkanje empatije, nismo sposobni zaznati pravih čustev.

Ponujamo nerealne obljube ali možnosti.

Govorimo preveč, prehitro, ne pustimo časa za odgovor.

Bežimo pred bolečimi izjavami.

Smo kritični in šokirani.

Govorimo pokroviteljstvo, zviška.

Izražamo željo, da dobimo, kar hočemo.

Dajemo občutek, da je oseba čudna. Dajemo nesmiselne pripombe (Sita sem že tega, da...).

Smo nelojalni ostalemu osebju (ali narobe, nekritično zagovarjamo tretje osebe).

Informacije moramo sproti preverjati; nismo dovolj pripravljeni.

Zmanjkuje nam časa, da bi pretehtali probleme.

Postanemo jezni, ko ne gre po naše.

ALTERNATIVE VPRAŠANJEM

Postavljanje vprašanj je tako običajen način intervjuja ali pogovora, da pogosto sploh ne pomislimo na alternativne, manj ogrožujoče načine pridobivanja informacij. Težava s spraševanjem je v tem, da zahtevajo odgovor, in ker smo vljudni, se trudimo nanj odgovoriti, čeprav smo pri tem postavljeni v neprijeten položaj, ali se moramo celo braniti.

Alternativne poti, kako izraziti vprašanje, vsebujejo:

Ko opažamo fizične znake:

Namesto, da rečemo: »Kaj vas vznemirja?«

Lahko rečemo: »Postajate vznemirjeni.«

Blizu so stavki »videti je...«:

Namesto vprašanja: »Kaj vas teži?«

Lahko ugotovimo: »Videti ste zaskrbljeni.«

Uporaba stavkov v prvi osebi:

Namesto: »Zakaj se niste razjezili nanj?«

Lahko rečemo: »Kar ste mi povedali, me je razjezilo.«

Namesto: »Kaj se je zgodilo v vašem otroštvu?«

Lahko rečemo: »Pomagalo bi mi, če bi vedela več o vašem otroštvu.«

Stavki »povejte mi o«:

Namesto: »Kaj pa vaš oče?«

Lahko rečemo: »Mogoče bi mi radi povedali o svojem očetu.«

Mehkejše vprašanje: »Bi mi radi povedali...?«

Uporaba minimalnih odgovorov:

»Da«, »Ne«, »Nadaljujte«.

Uporaba gest in govorice telesa:

Uporaba rok tako, da povedo več, ali privzdigovanje vek, kot da sprašujemo.

OBREMENILNE PRIPOMBE

Izogibajte se

Vzklikom presenečenja; netolerance; gnusa

Izražanju prevelike zaskrbljenosti

Moralističnim sodbam; kriticizmu, nepotrpežljivosti

Lažnim obljubam; prikupovanju; neresničnim pohvalam

Povezovanju z lastnimi izkušnjami

Strahovanju ali pritiskom

Obremenjevanju osebe s svojimi težavami

Norčevanju, zgoščevanju, podcenjevanju

Raje naredite

Povečajte simpatijo ali zagotovila, ko je to res potrebno

Izrazite odprtost tudi do iracionalnih vedenj ali drugačnih vrednot in mnenj

Razvijajte zaupanje

Poslušajte, sprejemite, zaupajte

Ne projicirajte svojih izkušenj

Upoštevajte izhodišča spola, moči, kontrole

Klientka naj kontrolira proces — vendar ne izkušnje kontrole; reči NE.

Zavedajte se možnosti ignorantskega/

zlorabljajočega nadaljevanja, nevarnosti ponavljanja zlorabljajočega vzorca.

Ne ponujajte, česar ne morete zagotoviti – zavedajte se, da česa ne morete izboljšati

Zapomnite si, kako pomemben je prvi stik

Zagotovite zaupnost

Zagotovite, da vas ne bo nič motilo: telefoni ali trkanje na vrata

Bodite točni, ne pustite klientov čakati

Razumite in sprejmite svojo ambivalenco: mešani občutki so neizogibni

Položaj stolov je pomemben – naj klientka izbira, kako hoče sedeti

Izogibajte se dolgemu molku na začetku

Tolerirajte negativna čustva

Bodite odgovorni do sebe

Ne bodite preveč zagreti ali škodljivi

Spodbujajte – ne izvajajte pritiska.

Zaznajte zunanja in notranja izhodišča, delajte z njimi – ne zmanjšujte prave skrbi.

Zaupajte – cenite zapletenost situacije za zlorabljeno klientko.

UČINKI DELA Z ZLORABLJENIMI NA SVETOVALKE

KAKO SE POČUTIMO IN NEKAJ POSLEDIC

Preobremenjenost in zgroženost.

Strah, da bomo škodljivi (zlorabljajoči).

Na trenutke zlorabljajoči do svetovalke.

Na trenutke se lahko počutimo nemočni in nebogljeni (kot zlorabljen otrok).

Občutki izoliranosti in odtujenosti.

Občutek nespretnosti: Ne morem tega storiti; nisem dobra v tem; kdo drug bo to storil bolje ipd.

Posplošeni občutki, da smo slabi in za nobeno rabo.

Občutek izčrpanosti: preveč, ne morem več; ne prenesem podrobnosti; želela sem le, da bi se ji izboljšalo ipd.

Krog občutkov upanje/brezup/upanje.

Vprašajte se, kje so vaše lastne meje, ali se lahko spoprimete s težavo in kako veste, ko tega ne zmorete.

Pomembno je prepoznati svoje meje.

Zavedati se moramo lastnih zlorab v otroštvu.

Treba se je zavedati razlik med spoloma in možnih težav in občutkov, ki iz tega izhajajo.

Obstaja veliko možnosti, da se preveč vpletemo in da ne zmoremo postaviti meja.

Občutki jeze, nezaupanja, zgroženosti, krivde – in kaj storiti z njimi.

V procesu svetovanja lahko trpi partnerski odnos svetovalke.

Svetovalka lahko postane preveč zaskrbljena in anksiozna do lastnega otroka: noče varuške etc.

KAJ LAHKO POMAGA

Zanesljiva, redna in zaupljiva supervizija. Kadar imamo veliko takih primerov, naj bo supervizorka kdo, ki se na področje spozna.

Zapomnite si, da se lahko vaši občutki pojavljajo kot odmev in reflektirajo klientkino izkušnjo, zato jih ne prikrivajte, temveč delajte z njimi; vprašajte se, kaj vam vaši občutki povedo o procesu.

Poleg strokovne supervizije morate imeti podporo tudi v svojem osebnem življenju.

Pomaga, če razumete proces: kaj lahko pričakujete, da boste pridobili v tem delu; da niste edini, ki opravlja to delo, da ostali doživljajo podobno. Hkrati je pomembno, da imamo čas za to, da premislimo o sebi in svojem delu.

Poskušajte obdržati jasnost izhodišč in ne postanite z njimi preobremenjeni.

Ne vzamite klientkine jeze ali brezupa osebno (razen, kadar ste storili napako, pri čemer se zavedajte svojega deleža), temveč poskušajte to razumeti in pomagati klientki, da bo razumela.

Zagotovite, da bodo meje jasne, in jih vzdržujte – čas, razpoložljivost, količino časa. Pustite si prostor zase.

Vprašajte se, ali ste pripravljeni za to delo: ali berete dovolj? Ali je tak tudi vaš supervizor?

Vprašajte se, ali se dovolj cenite, da se lahko zavarujete. Klientkam ne pomaga, če imajo prezaskrbljene svetovalke, ki ne znajo skrbeti zase.

KAJ POTREBUJE ZA USPEŠNO DELO SVETOVALKA:

Podporo/supervizijo
Znanje/trening
Razumno delovno obremenjenost
Prepoznavanje lastnih potreb: ali jih dovolj zadovoljujemo?
Sposobnost, da se umaknemo, kadar je treba: da nismo preveč vpleteni in ne preveč na distanci
Razumevanje procesa
Da cenimo svoje delo in sebe
Da lahko rečemo »Ne«
Jasne meje
Ohranimo upanje
Prožnost (in ne, da hočemo biti rešitelji)
Poznavanje sebe (še zlasti, če smo bili zlorabljeni)
Če ne vemo, kaj čutimo, lahko to odseva zlorabljajočo izkušnjo (izolacija; preobremenjenost, odtujenost, strah)

KLIENTKA POTREBUJE

Da je kdo posluša
Da ji verjame, jo jemlje resno
Da nadzoruje proces in si lahko vzame čas
Da obvlada situacijo in ima občutek, da zmore
Občutek, da ne bo preobremenila svetovalke
Da ji pomagamo z mejami
Da ve, da zloraba ni bila njena krivda ali odgovornost
Nekoga, ki jim bo dajal upanje
Nekoga, ki prenese brezup in tolerira ekstremno bolečino
Da ni zavrnjena – pazimo, kako svetovanje končamo
Da ji pomagajo razumeti proces
Da ve, da so odgovori normalni odgovori na nenormalno situacijo

PROCES SVETOVANJA TISTIM, KI SO PREŽIVELE ZLORABE

Na začetku so preživele pogosto ambivalente: ali bo pomoč pomagala? Ali lahko razgovor kaj pripomore? Mogoče mi bo še slabše. Nič se ne bo spremenilo. Najbolje, da pozabim, itn.

V zgodnji fazi: vzpostavljanje terapevtskega odnosa – poslušanje; ne sodimo; zaupnost; ne silimo je/ga, da obnavlja podrobnosti, vendar jih tudi ne ignoriramo. Dovolimo klientki izbiro.

Odločilnega pomena je vprašanje zaupanja, ki ga lahko klientka preskuša. Zavedanje, da je to boleč proces, o katerem se moramo dolgo pogovarjati (dovolimo njej/njemu, da pripoveduje; ne poskušamo nadzorovati procesa)

Zastavlja se vprašanje odvisnosti oziroma neodvisnosti od svetovalke: lahko obstaja strah pred odvisnostjo od svetovalke in jeza zaradi tega

Pogosto se pojavi občutek: »Gotovo sem bila slaba« – stiska/jeza/bolečina pri reinterpretiranju in razumevanju tega, kar je preživela

Pogosto se pojavita jeza in negativni transfer. Preživela želi svetovalki prizadejati bolečino (se maščevati) ali pa jo je strah, da bi to res storili

Pomembno je, da se lahko preživela zanese na postavljene meje: svetovalka mora ohraniti jasne, varne meje

Ko preživela občuti jezo, lahko to pripelje v žalost in sprejetje izgube. Svetovalka mora delati z ranjenim notranjim otrokom: otroštvo je bilo izgubljeno, pokvarjeno.

Pogosto se pojavi vprašanje konfrontacije z nasilnežem: klientka mora izkusiti možnost, da se konfrontira in hkrati ohrani nadzor bad situacijo.

Treba je vedeti, da sposobnost reči »ne«, ko pride do zlorabe, ni koncept za otroke, ki so bili zlorabljeni.

PREBLISKI IZ PRETEKLOSTI (FLASHBACKS)

So običajen odgovor na travmo: neželen in ponavadi nezaveden akcijski odgovor na vznemirjujoč dogodek, ki ga oseba ne more kontrolirati.

Lahko so trenutni ali pa trajajo nekaj časa – vendar bodo sami prenehali, lahko pa pomagamo klientki pri njihovem premagovanju.

Zavedanje resnične ali trenutne situacije je različno – nekateri se izgubijo v prebliskih in jih zato ne morejo raziskovati, lahko jih le občutijo ali doživijo.

Prebliski so nezaželjeni in zastrašujoči, povzročijo vznemirjenje: preteklost postane sedanjost in dogajanje iz preteklosti se ponovi.

Prebliski se pogosto pojavijo, ko prične klientka razreševati izkušnjo zlorabe, ali pa prebliski sledijo odkritju. V procesu svetovanja pomaga, če jih pojasnimo in tako postanejo del procesa – ljudje se bojijo, da bodo znoreli, še zlasti, če nanje nimajo pravega odgovora (kar ni nenavadno).

Če je klientka zelo »izgubljena« ali nazaduje (regresija v pred-verbalno fazo), je prednostna naloga, da jo na čimbolj nevsiljiv način zavarujemo (v nasprotnem primeru obstaja resna možnost, da se zloraba ponovi).

Zagotovite ji (tudi, če vas klientka ne more slišati), da se je zloraba zgodila takrat in ne sedaj in da je sedaj varna – zagotovite tudi varnost, vse dokler ne bo ponovno pridobila nafzora nad situacijo.

Če je to za klientko mogoče, je spodbudite, naj vam pove, kaj doživlja. Pri tem jo pozorno poslušajte, saj je ta del travme nerazrešen in potrebuje previdno raziskovanje.

Po tem, ko je preblisk pomagal klientki, odkrijte, kaj ga je sprožilo. Lahko gre za zunanji dogodek, zvok, vonj, aktivnost, ali pa notranji doživljaj.

Ni vedno mogoče določiti, kaj je sprožilec – spodbujajte klientko, da bo bolj pozorna pri opazovanju dogajanja – s tem pridobiva več nadzora.

Začnite delati na vsebini prebliskov in nastalih asociacij, ko postanejo bolj znani. Tako predelani spremljajoči občutki bodo izgubili intenzivnost: če zavestno raziskujemo nezavedno, se zmanjša preplavljenost.

Kot pri ostalih travmah je treba tudi dogodke, ki jih doživljamo ob prebliskih, vedno znova predelovati, preden njihova moč upade.

Pomaga, če gremo s klientko skozi incident tako, da delamo na različnih sklepih – cilj naj bo pridobivanje kontrole, normaliziranje in ponovno pridobivanje moči.

Če se preblisk pojavi med spolnostjo, klienka potrebuje spodbudo, da to predela s partnerjem/partnerko in da skupaj najdeta strategije premagovanja.

Klientka se lahko nauči kognitivnih tehnik za zmanjšanje prebliskov: »ozemljitvene« tehnike – partner in prijatelji lahko pri tem pomagajo (zavedanje predmetov okoli sebe, prostora, dnevnega časa).

Obravnava ne sme zatreti prebliskov ali motečih spominov, temveč naj pomaga razumeti, da je njihovo doživljanje neizogiben korak pri spoznavanju in premagovanju celotne izkušnje viktimiziranja.

Za svetovalko je najpomembnejše, da ostane mirna; da zagotavlja varnost; da potrpežljivo čaka; da razume, kaj se dogaja. Če dela v socialni službi, mora zagotoviti, da nihče drug ne začne delovati panično zaradi osebne nesposobnosti ali iz pomanjkanja znanja.

POMOČ ŽENSKI, DA SPREGOVORI

1. Pomislite na čas v svojem življenju, ko ste doživljali težavo, o kateri niste mogli spregovoriti in povedati drugim. Kaj je oteževalo, da bi spregovorili? Je bilo to zaradi drugih ali zaradi vaših lastnih občutkov (sram; strah, da vas bodo obsojali; strah, kaj bo to povzročilo pri drugi osebi; preveč depresivni ali nesrečni ipd.). Poskusite določiti z drugo osebo ali osebami, zakaj je bilo to tako težko za vas.

2. Kaj se je zgodilo v vašem primeru: ste našli koga, ki ste mu povedali, ali ste vse zadržali zase? Če ste povedali, koga ste izbrali in zakaj? Kaj je bilo na tej osebi, da vam je omogočilo, da ste ji zaupali? Če niste mogli govoriti, kako je sedaj, ko ste to obdržali zase?

3. Iz svojih izkušenj poskušajte napraviti listo idej, kaj morate zagotoviti ženski, ki je doživela nasilje, da bo lahko govorila o svoji izkušnji: npr. kakšni morate biti, kaj mora ona vedeti itn.

SAMOPOŠKODOVANJE

1. Samopoškodovanje se pogosto pojavlja med tistimi, ki so preživele/preživeli spolne zlorabe.

2. Samopoškodovanje je lahko :

a) »aktivno«: zaužitje prevelike količine droge; rezanje telesa; čezmerno pijančevanje ali uporaba drog (ilegalnih ali legalnih, kot so tablete). Težko se zaustavi in enostavno začne.

b) »pasivno«: oseba ne skrbi več zase; ne je ali preveč je; ustvarja pogoje, kjer se lahko hitro zgodijo nesreče; samopoškodbe – na primer zaradi čezmernega izvajanja športnih ali gimnastičnih vaj; človek premalo spi; si ne dovoli dobrih stvari ali jih uničuje; oseba vztraja v slabih stvareh (npr. v destruktivnem odnosu).

3. Kako se samopoškodovanje začne, ko je oseba še otrok:

a) Začne se zato, da se otrok ubrani pred storilcem.

b) Kot izraz gnusa nad samim seboj ali sramu.

c) Kot izraz jeze.

d) Kot odgovor na to, da oseba nima nobene druge moči.

e) Kot odgovor na izrazite disociacije, ki jih sproži zloraba: samopoškodovanje je lahko način, da človek »pride nazaj«, da se ponovno poveže s svojim telesom in samim seboj; daje občutek, da je oseba še vedno živa.

Zlorabljeni otroci v nekem trenutku odkrijejo, da se občutke, ki jih sproži zloraba, najbolje »odstrani« ali zajezi z močnim udarcem v telo ali z nečim, kar telo močno pretrese. Najbolj dramatična metoda, da se doseže ta učinek, so hote storjene poškodbe.

Samopoškodovanje simulira, pa čeprav za kratek čas, notranje stanje dobrega počutja in ugodja, ki se ga drugače ne da doseči.

f) Je izraz obupa; je komunikacija, ki govori o tem, da je nekaj močno narobe.

g) Fizično zlorabljeni otroci pogosto povezujejo bolečino z ljubeznijo.

4. Kako se odzivajo drugi ljudje na otroke, ki se samopoškodujejo:

Najpogosteje reagirajo na neugoden način; trdijo, da otrok išče pozornost, da je »težak« in zahteven. Trdijo, da je poreden, manipulativen, agresiven, nevaren. Pogosta je izjava, da je otrok »v težkem obdobju«, zato velja prepričanje, da ni treba biti preveč pozoren na to, saj bi s tem otroka le še spodbudili. Otroci pogosto niso vzeti resno. Pogosto se také reakcije pojavljajo tudi do odraslih, ki se samopoškodujejo.

5. Značilnosti samopoškodovanja v odraslosti:

a) Upoštevati je treba vse, kar je bilo že rečeno za otroke.

b) Vsaka zloraba oteži intimne zveze in tudi vse druge – vsakdanji interpersonalni konfliktni lahko ustvarjajo močno tesnobo, depresijo ali bes. Brez verbalnih ali socialnih veščin, s katerimi bi oseba odgovorila na ta močna čustva, oseba nima modelov za ravnanje s težkimi čustvi, zato se s samopoškodovanjem začasno oddahne od teh čustev.

c) Obstaja močan občutek, da je oseba slaba in ima šibko samozavest. Pogosta izkušnja, da doživlja bolečino, ki so jo povzročili drugi, lahko pripelje do tega, da si sama zada bolečino.

d) Samopoškodovanje omogoča olajšanje, saj za tisti čas ne čuti bolečine.

e) Obupan občutek, da oseba potrebuje druge, lahko pripelje do samopoškodovanja, saj lahko to sproži odzive drugih. Vseeno se to zgodi redko, saj se samopoškodovanje pogosto dogaja na skrivem, obredno, oseba pa dobro skrije rane, ki si jih zada.

f) Samopoškodovanja ne smemo mešati s samomorilnim obnašanjem, saj ima drug izvir in drugačne namene. Namen samopoškodovanja ni smrt, temveč zmanjšanje neznosne bolečine. Veliko preživelih ima samopoškodovanje za način preživetja.

g) Če gre za klientko/klienta, ki je zelo razcepljen/a, lahko samopoškodovanje predstavlja notranji boj med destruktivnim jazom in bolj zaščitniškim jazom: v primeru samopoškodovanja zmaga prvi.

6) Kako ravnati z ljudmi, ki se samopoškodujejo:

a) Vzemite te poskuse resno, vendar brez panike ali čezmernega vznemirjenja. Kljub temu svetovalke pogosto sploh ne upoštevajo samopoškodovanja, da mu ne bi posvečale preveč pozornosti.

b) Pomagajte klientki/klientu, da vidi in

sliši, kaj se dogaja: če je samopoškodovanje že prišlo v navado, naj raziskuje sprožilce in izvore samopoškodovanja.

c) Klientka/klient lahko začne razumeti, da je samopoškodovanje z nečim povezano; da gre za poskus, da nekaj reče, in da prej ni bilo druge poti, da bi to izrekla/izrekel. Lahko se začne spraševati, ali sedaj obstajajo druge poti (to predlagajte, ko je klientka/klient pripravljen/a za ta korak; bodite previdni in pazite na vprašanja moči in nadzora, ki ga imate kot svetovalke).

d) Povejte klientki/klientu, da je imelo samopoškodovanje verjetno zelo pomebno vlogo v preteklosti in začnite govoriti o drugih načinih bivanja in življenja.

e) Preverite s klientko/klientom, kako se počuti, ko govori z vami o samopoškodovanju, kako ga sama razume in kaj ji pomeni.

f) Preverite, kako se počuti, če razmišlja o drugih poteh za ravnanje z bolečino (zapomnite si, da lahko samopoškodovanje občuti kot »prijatelja«); prepoznajte in poskušajte govoriti o nasprotjih, ki jih ima klientka; delajte na razcepu — enkrat s tistim delom jaza, ki želi nehati s samopoškodovanji, in drugič z delom, ki temu nasprotuje.

g) Bodite pozorni na to, da tudi sam proces svetovanja lahko sproži samopoškodovanje, zato preverite, ali se to dogaja.

h) Delajte s preživelimi, da povečate njihovo zavedanje tega, kako so se počutili, preden so se samopoškodovali, in kako so se počutili po tem.

i) Govorite z njimi, da jim pomagate, da postanejo strpni do neprijetnih občutkov; da vedo, da jih to ne bo uničilo. Obenem pa jim tudi povejte, da se zavedate, da so takrat, ko so bilii majhni, čutili, da jih bodo ta čustva uničila.

j) Klientke/klienti naj vedo, da je samopoškodovanje razumljiv odgovor na strašne stvari, ki so se jim zgodile; vedo pa naj tudi, da je mogoče to spremeniti, čeprav bo to velik boj. Zvedo naj, da ima mnogo drugih ljudi podobno izkušnjo.

7. Poskusite uporabiti metodo dejstev kot način za pogovarjanje o samopoškodovanju.

Končni cilj pomoči je, da o dejanjih samopoškodovanja odkrito govorimo in jih ne prikrivamo. Klientkam/klientom lahko pomagamo odkriti, kaj so njihove »nevarne cone«, in poiščemo alternative. Samopoškodovanje mora postati nekaj, o čemer govorimo. To lahko naredimo s tem, da s pogovorom naredimo dejanje in razloge zanj razumljive. Zavedanje tega početja je priložnost, da začnemo iskati drugačen način ravnanja z bolečino.

8. Minimaliziranje ali prezrtje samopoškodovanja je nevarno in ga lahko v prihodnosti še poveča.

SKUPINE ZA SAMOPOMOČ ZA LJUDI, KI SO PREŽIVELI FIZIČNE IN SPOLNE ZLORABE

Prednosti vključevanja v skupine za samopomoč za ljudi, ki so preživeli spolne in fizične zlorabe:

1. Ker sta otrok ali odrasla oseba, ki sta bila žrtev zlorabe, preživela eno najhujših skrivnosti, o kateri nista smela govoriti, lahko vključitev v skupino skupaj z drugimi, ki imajo podobne izkušnje, pomeni pretrganje te skrivnosti.

2. Ljudje, ki so preživeli zlorabo, imajo občutek, da se je to zgodilo samo njim. Imajo močan občutek izolacije in osamljenosti, zato lahko vključitev v skupino pomeni zagotovilo, da imajo tudi drugi take izkušnje in da niso sami.

3. V skupini za samopomoč ima oseba dovoljenje, da govori o težkih stvareh, to pa je tudi model za druge, da se opogumijo, da storijo enako.

4. Oseba, ki je preživela zlorabo, ima pogosto občutek, da je slaba in obsojanja vredna. V skupini je pogosto enostavneje videti, da to ne drži, da je treba obsojati storilca. Prizadeta oseba to lažje spozna, ko gre za druge ljudi, kot ko gre zanjo. To izkušnjo lahko nato poveže s seboj: »Če oni niso krivi in jih ne morem obsojati, potem tudi sama nisem kriva in se mi ni treba obsojati.«

5. V skupinah za samopomoč potekajo procesi opolnomočenja (na primer: skupina lahko deluje kot skupina pritiska).

6. V skupini za samopomoč deluje opolnomočenje tudi tako, da oseba pomaga

drugemu, in tako hkrati potekata procesa dajanja in sprejemanja. Človek lahko pomaga drugi osebi na tistih področjih, s katerimi se je sam že soočil, in narobe.

7. Skupina za samopomoč omogoča občutek enakosti z drugimi in občutek, da je človek vrednoten skupaj s preživeto izkušnjo.

8. V skupini za samopomoč je lahko oseba kritična do preteklih izkušenj, ki jih je dobila v skrbstvenih službah, zlasti če so bile neustrezne, ji niso pomagale ali so bile zlorabljajoče.

OVIRE PRI SODELOVANJU V SKUPINI ZA SAMOPOMOČ

1. Za prizadeto osebo je morda prekmalu, da bila lahko o svoji izkušnji govorila pred skupino ljudi.

2. Skupina za samopomoč morda ni izbira, temveč edino, kar je na voljo. To lahko okrepi občutke, da prizadeta oseba ni dovolj dobra, da nima izbire, da nima priložnosti povedati, kaj hoče, da je nihče ne posluša in ne vzame resno.

3. Vključitev v skupino za samopomoč lahko prekmalu obudi grozne spomine, saj od drugih članic in članov sliši stvari, ki jih lahko prekmalu poveže s svojimi izkušnjami. V takih primeri oseba potrebuje tudi individualno pomoč.

4. Če so v skupini tudi članice in člani z resnimi samomorilnimi občutki ali resnimi odvisnostmi, ali pa če se v skupini pojavijo vprašanja v zvezi z otroki, ki so v nevarnosti, je vse to lahko več, kot lahko skupina prenese. V takih primerih lahko nekatere osebe potrebujejo individualno pomoč ali pa morajo biti v strokovno vodeni skupini.

5. Člani in članice, ki potrebujejo dosti pozornosti in časa, bodo imeli morda težave, ker ne bodo sposobni dati drugim osebam v skupini dovolj časa in prostora, da bi izrazili svoje stiske. V skupini se lahko zaradi tega pojavijo težave.

KATERA VPRAŠANJA SI JE TREBA ZASTAVITI, KO USTANAVLJAMO SKUPINO ZA SAMOPOMOČ

1. Ali obstaja dovolj predanih ljudi, da se oblikuje začetna skupina?

2. Kakšno je idealno število za delovanje skupine? Koliko članov in članic je dovolj, da nastane skupina (ne sme pa jih biti preveč, da se ljudje ne počutijo izgubljeni).

3. Ali ljudje res želijo skupino za samopomoč, ali pa je to edina možnost, ki je na voljo? So ljudje pripravljeni za skupino za samopomoč?

4. Če je katerakoli oseba v skupini v hudi čustveni stiski daljše časovno obdobje in ne puščaa drugim časa in prostora v skupini, lahko to uniči skupino. Ali obstajajo v takih primerih druge možnosti za to osebo? Kakšni so načini ravnanja v teh situacijah?

5. Ali obstaja zunanja oseba, na katero se lahko obrnemo, če skupina zaide v težave?

6. Ali naj bo skupina zaprta, to pomeni, da ne vključuje novih članovi in članic, ali naj se odpre samo v določenih časovnih sekvencah? Kako naj se odloča o tem in kdo naj o tem odloča (ali naj bo to večinska odločitev članov in članic skupine)?.

7. Kakšna naj bo vstopna pot v skupino? Ali bomo določili članico skupine, ki bo odgovorna za to, ki bo kontaktna oseba, ki bo skrbela za informiranje javnosti in se nato dogovarjala s skupino?

8. Ali obstaja varen in primeren bivalni prostor (zaščita pred hrupom, zaupnost, dostopnost, udobnost ipd.)? Okolje mora biti varno, zato stanovanje ene od članic praviloma ni ustrezna rešitev, saj s tem ena oseba nosi preveč odgovornosti.

9. Ali je omogočeno varstvo za otroke (kdo bo skrbel za otroke, ko je oseba v skupini)? Je poskrbljeno za druga praktična vprašanja (dostop do transportnih sredstev, varna razdalja za pešačenje, ustrezen prevoz)?

NEKAJ NAVODIL ZA DELOVANJE V SKUPINI ZA SAMOPOMOČ

1. Skupina se mora srečevati redno in na istem mestu.

2. Skupina se odloči in zaveže, da se bo srečevala omejeno časovno obdobje (na primer uro in pol za »delo« v skupini in še pol ure za kramljanje med seboj, ko se člani in članice odmaknejo od vprašanj, o katerih so razpravljali v skupini, in se vrnejo v vsakdanje življenje).

3. Odločiti se je treba, kako pogosto se bo skupina srečevala (vsak teden, na 14 dni, mesečno), od tega pa je deloma odvisno tudi dolžina srečanj.

4. Skupino je treba končati vedno ob istem času, podaljševanje je lahko izčrpujoče in neučinkovito.

5. Dobro je, da ima skupina odgovorno osebo, ki se menja. Ta oseba je odgovorna za informiranje ljudi, pripravlja napitke itn. Ta oseba ni odgovorna za vodenje skupine, temveč za praktične zadeve.

6. Vsako skupinsko srečanje naj vodi član ali članica skupine, ki se vsakokrat zamenja. Ta oseba je odgovorna za točen začetek in končanje skupine, da ima vsak dovolj časa povedati, kar hoče, in da nihče ne preglasi drugega. Če se uporabi ta model, mora biti odgovoren za te stvari vsakokrat nekdo drug.

7. Odločiti se je treba, kdaj lahko pridejo v skupino nove osebe.

8. Člani in članice skupine se morajo odločiti, da bodo ostali v skupini določeno obdobje, po tem obdobju pa se je mogoče ponovno odločiti, kako naprej.

9. Treba je določiti način, kako kontaktirati koga, ki je bolan ali ki iz drugih razlogov ne more biti na skupini (določiti osebo, ki jo je treba obvestiti).

DELOVANJE V SKUPINI – STRUKTURIRANJE SREČANJA

1. Na začetku pomaga, da se vsakdo predstavi (morda najprej po parih, vsakdo predstavi osebo, s katero je bil v paru); vsak naj na kratko pove, kako se počuti; kaj posebnega bi želeli govoriti danes.

2. Morda imajo nekateri zelo nujne težave; temu je treba dati čas; druge članice in člani so poslušalci in hkrati pomagajo. Pomembno je, da niso vedno isti ljudje, ki kaj hočejo, in vedno isti, ki dajejo.

3. Pomembno je sprejeti dejstvo, da le redko obstajajo enostavne rešitve – večina stvari je nerešenih, a to ne more razvrednotiti tistega, kar je lahko doseženo.

4. Pomagati je treba članom in članicam razmišljati o tem, kako si lahko med seboj pomagajo v manjših skupinah izven časa, ki je namenjen za skupino za samopomoč.

5. Pomembno se je dogovoriti, ali je ta medsebojna podpora »naključna«, ali pa temlji na skupnem dogovoru, da si člani in članice skupine po potrebi pomagajo med seboj.

Če so članice in člani tega zmožni, lahko pomembno vpliva na delovanje skupine:

- da nimajo občutka, da morajo narediti vse najboljše,
- da prevzamejo odgovornost za svoja čustva in pomagajo drugim članom in člancam skupine, da storijo enako,
- da ne obsojajo drugih (»tega ne bi smela storiti«), temveč da jim pomagajo videti, kaj se jim dogaja,
- da poslušajo druge, ne da bi jih prekinjali,
- da se odzivajo na načine, ki so ohrabrujoči za druge,
- da se čimbolj izogibajo vprašanj, ki se začnejo z »zakaj«,
- da govorijo z osebo, namesto da govorijo o njej,
- da ohranijo zaupnost (nič, kar je bilo povedano v skupini, ne smejo povedati drugim, niti naj se ne pogovarjajo s člancami in člani zunaj skupine),
- da si vzamejo čas in razumejo, da je potreben čas, preden se v skupini razvije zaupanje,
- da razumejo, da lahko pride obdobje, ko je skupina nerazpoložena in žalostna, saj grejo članice in člani prek zelo žalostnih izkušenj; pomembno je, da skupina od časa od časa zdrži nelagodje in bolečino,
- da vedo, da je udeležba v skupini lahko od časa do časa zelo zahtevna izkušnja; lahko je izrazito lepa in učinkovita, lahko pa je izrazito težka.

SKUPNE TEŽAVE SKUPIN ZA SAMOPOMOČ

1. Število članov in članic. Skupina je lahko prevelika ali premajhna. Včasih je število preveliko in je treba ustanoviti novo skupino. Če skupina izgublja člane in članice, se je treba pogovoriti, zakaj se to dogaja in kaj bi bilo storiti.

2. Nekaj ljudi dominira v skupini, drugi pa niso slišani. V tem primeru je pomembno spodbuditi druge, da na to opozorijo, ko pride do tega, da ne bi spregledali razmerij moči, do katerih prihaja. Če ima skupina vsakokrat drugo osebo, ki je odgovorna tudi za to, jo je treba spodbuditi, da je na to pozorna.

3. Nekatere osebe v skupini se zaustavijo pri enem občutku in ne grejo naprej. Pomembno je, da člani in članice skupine razumejo, kaj se dogaja, saj je to pogoj za uspešno ravnanje s to težavo.

Ellen Bass, Laura Davis

POMOČ ZA OKREVANJE

PRIROČNIK ZA ŽENSKE, KI SO PREŽIVELE SPOLNO ZLORABO V OTROŠTVU

(Odlomek iz knjige, ki bo izšla pri VŠSD in Liberalni akademiji v letu 1998)

RAZUMITE, DA NI BILA VAŠA KRIVDA

»Vem, da sem bila stara komaj pet let,
vendar sem bila zelo bister otrok.
Morala bi znati najti izhod.«

Žrtve spolne zlorabe pogosto verjamejo, da so same krive zanjo. To prepričanje ohranijo še kot odrasle osebe. Spolno zlorabljenih je zelo veliko otrok in mladostnikov in dejstvo je, da niti en sam ni kriv za zlorabo. Kljub temu pa tisti, ki preživijo zlorabo, iz številnih razlogov sprejmejo krivdo.

Nekaterim od njih so jasno povedali, da so krivi. Storilec je rekel: »Pokvarjena, nesramna, umazana deklica si. Zato ti to delam,« ali »Zelo si želiš tega. Vem, da si želiš,« ali »Taka seksi punčka si, da si kar ne morem pomagati.«

Če je kdo zvedel za zlorabo, so kaznovali vas. Če ste kaj povedali o njej, so rekli, da grdo lažete, ali pa so molčali in vam s tem dali vedeti, da je stvar preveč strašna, da bi o njej govorili. Če ste verni, ste z razkritjem zlorabe postali grešni, nečisti, obsojeni na pekel. Začeli ste verjeti, da vas nihče ne more imeti rad, celo Bog ne. Ena od žensk je rekla: »Zlorabljena deklica v meni še vedno čaka, da bo vanjo udarila strela, ker je ljudem povedala za incest; če rečem, 'Mislim, da je bil moj oče,' se bom cvrla v peklu.«

Neko deklico je storilec celo prosil, naj ga ustavi. Kar naprej ji je govoril, kako je to narobe in da mu ne sme nikdar več pustiti, da bi ji storil kaj takega – nato jo je znova posilil.

Zdelo se mi je, da sem zares hudobna, da sem kot otroški lik iz filmov – majhna in nedolžna, v meni pa se skriva seme zla. Prepričana sem bila, da imajo ljudje slab občutek, že ko me pogledajo, in da moja navzočnost poraja zlo. Verjela sem, da bi se vse spremenilo, če bi le kaj storila za to; da bi se me oče morda nehal dotikati, če bi v šoli dobivala samo najboljše ocene. Zdelo se mi je, da lahko s svojim vedenjem nadzorujem dogodke v svoji okolici, ki jih, kot je bilo videti, ni nadzoroval nihče drug. Še danes imam ta napačni občutek, kaj vse lahko naredim s svojo navzočnostjo ali dejanji.

So tudi manj očitni razlogi, zakaj ženske, ki so preživele zlorabo, sprejmejo krivdo. Za majhnega otroka je spoznanje, kako ranljiv in nemočen je, neusmiljeno in grozljivo. Prepričanje, da je hudoben in da je s svojim vedenjem vplival na to, kako so ravnali z njim, mu je dalo navidezen občutek, da vendarle lahko nekako nadzoruje to, kar se mu dogaja. Če se je dojemal kot slabega, je s tem dopuščal možnost, da se lahko stvari nekoč v prihodnosti, ko bo postal dober, spremenijo na bolje.

V resnici ni nič od tega, kar ste počeli, povzročilo zlorabe, niti je ni moglo ustaviti. Za vas je bil svet nevaren kraj, kjer se odrasli niso znali nadzirati in jim niste mogli zaupati, kjer sta bila v nevarnosti vaše dobro počutje in morda celo vaše življenje. Tak realističen pogled je za veliko otrok bolj pretresljiv kot prepričanje, da so slabi in nekako odgovorni za zlorabo. Naravno je namreč, da hočejo v svojem brezupu verjeti ljudem, ki so jim najbližje, četudi jih ti zlorabljajo, namesto da bi jim po svoji dolžnosti dajali ljubezen in varnost.

Spoznati, da niste krivi, pomeni sprejeti

dejstvo, da ljudem, ki ste jih ljubili, ni bilo mar za vaše dobro. Na delavnici se je neka ženska obdolževala, ker je pri dvanajstih letih očetu rekla »ne« in jo je prenehal zlorabljati. »Zakaj tega nisem naredila takoj, pri štirih, ko je začel?« se je karala. »Očitno je bilo to v moji moči.«

Druga ženska pa ji je odgovorila: »Jaz sem rekla 'ne' in moj oče ni prenehal. Upirala sem se, brcala in vpila 'ne'. Vendar storilci ne nehajo zato, ker rečeš 'ne'. Nehajo, ko so sami pripravljeni. Ko si bila stara dvanajst let, je bil tvoj oče pripravljen prenehati. Morda je to rad počel le z majhnimi otroki. Bilo je manj odvisno od tebe, kot si misliš.«

Ženske se obdolžujejo, ker so sprejemale denar, darila ali posebne ugodnosti. V resnici bi morale biti zadovoljne, da so bile sposobne vzeti kaj tudi zase. Ena od njih je nekoč od storilca dobila kolo. Z njim se je lahko odpeljala iz hiše v gozd, kjer se je med drevesi čutila varno. Čutila se je krivo, da je sprejela kolo, namesto da bi bila ponosna nase, da je vzela, kar se je v tistem razsulu dalo vzeti.

»TODA ŽELELA SEM SI NJEGOVE BLIŽINE«

Veliko žensk, ki so preživele zlorabo, se še posebej sramujejo dejstva, da so čutile, da potrebujejo pozornost in naklonjenost in da se zaradi teh potreb niso uprle spolnim ponudbam ali so same iskale pozornost. Morda je tudi vam prijala storilčeva bližina in ste ga celo obožavali. Radi ste imeli občutek, da ste dedkova najljubša vnukinja. Ženske pravijo, »Prosila sem ga, naj me umije po hrbtu,« ali »Sama sem prišla nazaj k njemu.« ali »Zlezla sem k njemu v posteljo.« Vendar niste narobe ravnali. Vsak otrok potrebuje pozornost. Vsak otrok potrebuje naklonjenost. Če ju ne dobi na zdrav, nespolen način, ju bo iskal drugače, saj gre za njegove osnovne potrebe.

»TODA BILO MI JE LEPO«

Nekatere ženske so med zlorabo občutile samo bolečino in otopelost, druge pa čutno ali spolno ugodje, vzburjenje, orgazem. Čeprav ste zlorabo doživljali kot zmedenost, strah ali uničenje, ste morda deloma čutili tudi prijetne občutke. Mnogim se ta vidik zlorabe zdi eden najtežjih.

> Včasih mi je bilo lepo, fuj, še zdaj težko govorim o tem. Ko se spomnim trenutkov, ko sva si bile z materjo blizu na spolen način, ko sem začutila, da sem vzburjena, me je zelo zelo sram. Počutim se ogabno! Nadvse neprijetno!

Drugo žensko je kot najstnico posililo več fantov zaporedoma, pri čemer je doživela orgazem. »Dolgo se mi je zdelo to, da je Bog moje telo napravil tako, kot umazana šala. Pozabila sem, kaj se je zgodilo, ker me je bilo sram, da sem uživala.« Ko se je ta ženska prvič spomnila posilstva, je vso noč mrzlično listala knjigo Toni McNaron in Yarrow Morgan *Glasovi v noči* in jo prebrskala od prve do zadnje strani, da bi ugotovila, ali se je to zgodilo še kakšni drugi ženski. Nujno se je morala prepričati, da ni edina.

Pomembno je spoznati, da je spolno vzburjenje povsem naravno in da niste odgovorni za zlorabo, čeprav ste se spolno odzvali nanjo in čutno uživali.

Naše telo deluje tako, da se odziva na spolno vzdraženje in da občutimo ugodje, če se kdo dotakne naših erogenih con. To so naravni telesni odzivi, nad katerimi nimamo vedno nadzora. Ko pojemo sendvič, ga naš želodec prebavi; podobno se naše telo odzove na spolno vzdraženje in tega ne moremo vedno preprečiti.

Dekle ali ženska, ki je spolno zlorabljena in pri tem doživi orgazem, noče biti spolno zlorabljena. Dejstvo, da se spolno odzove, ne pomeni, da je spolno ugodje nekaj slabega. Pomembno je vedeti, da to tudi ne pomeni, da je izdala svoje telo. Njeno telo se je popolnoma spontano odzvalo. Ni vas izdalo telo, ampak odrasli, ki vas je zlorabil. Saphyre, na primer, si je morala posvečati veliko ljubezni, da je prebolela sram:

> Morala sem spoznati, da se nisem vzburila zato, ker bi se hotela, ampak zato, ker imam žensko telo, ki je narejeno tako, da se odzove. Moje telo se je odzivalo na dotike. To je vse.

In niso imeli pravice, da bi to izkoriščali. Jeza nad tem mi je pomagala premagati sram.

»TODA BILA SEM ŽE ODRASLA«

Zlorabljani otroci imajo hudo poškodovan občutek za to, kdaj morajo reči »ne« in kje so njihove meje. To pomeni, da niste krivi, čeprav so vas zlorabljali tudi v odraslosti. Ni starosti, pri kateri nenadoma postanete odgovorna oseba, ki se lahko zanese nase, da bo prepoznala zlorabljajoč odnos. Morda ste odrasli po letih, a se še vedno vedete kot nemočen otrok.

Mary so v otroštvu redno zlorabljali dedek in brata. Ko je bila stara enaindvajset let, je šla na dvodnevni izlet s svojim dvaindvajsetletnim bratom in njegovimi prijatelji. Z bratom naj bi si delila sobo. »Spala sem na tleh v kopalnici, ker mi brat ni dal miru. Prosil me je, ali se lahko ljubi z menoj. Kar grabil je po meni. Nazadnje sem se zaklenila v kopalnico.«

Mary se je dolgo čutila krivo, češ, da bi morala bolj zrelo ravnati, saj je bila že odrasla. Krivila se je, ker je sploh pristala na to, da gre z njim na izlet. Zdelo se ji je, da je sama zakrivila dogodke. Resnična dejstva je začela sprejemati šele, ko je šla na terapijo. »Pri enaindvajsetih letih se mi je zgodilo enako kot pri osmih, ko sem se kopala z očetom; nisem znala reči ne.«

Če so odrasli nenehno prestopali vaše meje, ni prav, da od sebe pričakujete, da jih boste sposobni nenadoma postaviti. To, da odrastete in greste od doma, še ne pomeni, da postanete odločni in močni. Ne glede na to, koliko ste stari in v kakšnem odnosu ste s storilcem, je to, da vas nekdo, ki je močnejši od vas, potisne v spolni odnos, spolna zloraba.

V NOBENEM PRIMERU NISTE KRIVI

Ni prav, da od otrok pričakujemo, da se bodo znali sami braniti. Otroci pogosto preskušajo odrasle, njihove meje in odnose z njimi. To je naloga otrok. S tem razvijajo svoj občutek o svetu. Vedno mora biti odrasli tisti, ki prevzame odgovornost za to, da se bo spoštljivo vedel do otroka.

Tudi če šestnajstletno dekle golo prikoraka v dnevno sobo in se vrže očetu v objem, je ta še vedno nima pravice otipavati. Odgovoren oče bi moral reči, »Hopla, zdi se, da imamo problem.« Reči bi ji moral, naj se obleče, se pogovoriti z njo o tem in po potrebi poiskati strokovno pomoč. Ne glede na starost in okoliščine za spolno zlorabo kratko malo ni opravičila. Na vsak način je odrasli tisti, ki mora prevzeti odgovornost za to, da se z otroki ne spušča v spolni odnos.

Kot otrok niste imeli izkušenj in trdnosti, da bi se lahko zavarovali. Danes v ameriških šolah že obstajajo mladinski programi za preventivo spolne zlorabe, ki otroka naučijo »prepoznavati in ohranjati lastno varnost, moč in svobodo«. Danes veliko staršev pouči svoje otroke, da imajo pravico reči »ne«. Toda otroci so deležni teh osnovnih vidikov vzgoje šele zelo kratek čas. Nobeni od žensk, ki se je zdravila na najinih delavnicah, kot otroku niso povedali, da ima pravico sama razpolagati s svojim telesom. Tudi tiste med vami, ki ste se skušale upirati ali nasprotovati, ste se pogosto srečale le s povečanim odporom s strani odraslih.

KAKO PREMAGATI SRAM

Eno ključnih znamenj, da okrevate, je, da vas ni več tako zelo sram. Namesto da med pripovedovanjem svoje zgodbe bolščite v poslušalkino zapestno uro, jo lahko zdaj gledate v obraz. Sčasoma ji lahko med izpovedjo gledate v oči, ne da bi imeli občutek, da vas ima za pokveko. Tistega, ki vas posluša, lahko gledate, mu poveste svojo zgodbo in nato rečete: »Toda zdaj je vse v redu z mano,« ne da bi morali pristaviti: »Ali ne? Ali ne, da je vse v redu z mano?« Sram lahko premagate na več načinov. Najbolj učinkovit od njih je, da govorite o zlorabi. Sram živi v ozračju skrivnostnosti. Ko boste začeli svobodno govoriti resnico o svojem življenju, se bo vaš občutek sramu zmanjšal.

Saj veste, kako pravijo, »Govorite resnico in resnica vas bo osvobodila.« Res je tako. Ne

počutim se več kot žival v kletki. Nobena stvar me več ne zadržuje. Najboljše je to, da nimam več skrivnosti. Skrivnosti vas lahko ubijejo. Ne bosta vas ubila strup ali sovraštvo, ubile vas bodo skrivnosti. Skrivnosti uničujejo ljudi, in to povsem po nepotrebnem. Ko se znebite skrivnosti, je, kot bi se ponovno rodili, ker vas ni več strah.

PRIDRUŽITE SE SKUPINI ZA PREŽIVELE

Sram lahko učinkovito premagate tako, da se pridružite skupini drugih žensk, ki so preživele zlorabo. Ko slišite, kako druge ženske govorijo o svoji zlorabi in jih ni sram; ko vidite, da s spoštovanjem poslušajo vašo zgodbo, začnete nase gledati kot na ponosno osebo, ki je preživela pekel, in se nimate več za žrtev skrivne zarote. Neka ženska je to povedala takole: »Ena stvar je, ko ti svetovalka reče, da se ti ni treba sramovati; veliko večji učinek pa občutite, če vam to pove osem žensk.«

POVEJTE JAVNO

Javna izpoved, bodisi v obliki stika z drugimi ženskami, ki so preživele spolno zlorabo, bodisi tako, da delate na področju programov za preventivo spolne zlorabe otrok, je zelo učinkovit način, da svoj sram spremenite v občutek osebne učinkovitosti in moči. Za Jennierose, ki je bila v svojih dvajsetih letih prostitutka in tatica, je javna izpoved pomenila, da se je enkrat za vselej znebila sramu zaradi svoje preteklosti:

> Nekaj časa sem delala na področju incesta, ker sem čutila potrebo, da bi pomagala ljudem. Hodila sem po šolah in govorila z otroki ter vodila strokovne tečaje za usposabljanje za delo na področju spolne zlorabe. Med udeleženci enega izmed tečajev je bila tudi skupina policistov. Vsa ta leta sem bila prepričana, da ljudje še vedno mislijo, da sem prostitutka, čeprav sem to bila pred dvajsetimi leti! Vstala sem v prisotnosti vseh tistih policajev in rekla: »Nisem tatica. Nisem prostitutka.« To, da sem se soočila s »sovražnikom« in jim povedala, kdo sem, je bil eden najbolj zadovoljujočih trenutkov v mojem življenju.

OPAZUJTE OTROKE

Preživljanje časa z otroki vam lahko priskrbi prepričljive dokaze, da zloraba ni bila vaša krivda. Otroci vam bodo pomagali, da se boste spomnili, kako majhni in nemočni ste v resnici bili. Neka mati je rekla:

> Šele ko sem gledala, kako raste moja hčerka, sem začela razumeti, kakšna sem bila sama. Takrat sem se šele vprašala: »Kako je lahko kdo storil majhnemu otroku kaj takega?« Do tedaj tega občutka nisem mogla učinkovito povezati s sabo. Dolgo časa sem zlorabo otrok dojemala le na razumski ravni. Ko pa sem videla, kako nemočna je moja hčerkica, kako majhna je, ko jo položim v posteljo, sem zagledala resnično podobo sebe kot majhnega in ranljivega otroka. Za vedno sem si zapisala v srce, da zloraba ni bila v redu in da nisem odgovorna za to, kar se mi je zgodilo. Začela sem si odpuščati.

Ta ženska vodi delavnice za mladostnike na temo preventive spolne zlorabe otrok. Na njih pogosto pokaže svojo sliko, ko je bila stara tri leta. »Rečem jim: 'To je otrok, ki ga je moj oče posiljeval; ta otrok s plastičnimi zaščitnimi hlačkami in v belih čeveljcih.' Vedno pokažem to sliko, da otroci vidijo, da ni bila moja krivda.«

Če nimate otrok, lahko opazujete otroke na otroškem igrišču ali pred trgovino. Poiščite tiste, ki so iste starosti, kot ste bili sami, ko so vas zlorabljali. Opazujte, kako se obnašajo, poslušajte njihove glasove, oglejte si, kako majhni so. Ali res mislite, da si kateri od njih zasluži, da bi bil zlorabljen? Če ste še vedno prepričani, da je bila zloraba vaša krivda, to pomeni, da ste izgubili stik s preprostim otroškim hrepenenjem po ljubezni. Ena od žensk je o tem povedala naslednjo zgodbo:

> Ko je bila moja hčerka stara približno šest let, mi je nekoč, ko sva se z avtom peljali na

obisk k prijateljem, rekla, da bi rada bila moja ljubica. Vedela sem, da je njeno razumevanje besede ljubica bolj megleno, a hkrati dovolj jasno, da je čutila, da si tega želi. Obzirno sem ji odvrnila, da je to nemogoče. Hitro je dodala, »Vem, da sem še premajhna, toda ko bom velika.«

»Ne,« sem ji razložila. »Tudi ko odrasteš, bom jaz še vedno tvoja mama, ti pa moja hči. Imava poseben odnos, ki se ne bo nikdar spremenil. Nikoli ne bova ljubici, vendar se bova vedno imeli radi na poseben način.«

»Ja,« je prikimala, »To se ne bo nikdar spremenilo.« Pozneje, ko sva stopili iz avta, se je obrnila k meni in rekla »Mami, nikomur ne povej tega, kar sva se pogovarjali, prav?«

Prijela sem jo za roko in šli sva proti hiši. »Seveda ne bom,« sem rekla.

To nedolžno ljubezen izkoriščajo tisti, ki zlorabljajo.

DEKLICA V VAS

Ko sem prvič slišala ženske govoriti o tem, da moraš odpustiti deklici v sebi, sem dvignila levo obrv in pomislila, »Pa smo tam.« V meni ni bilo nobene majhne deklice. In tudi če je bila, je bila preveč šibka in nemočna, da bi jo hotela poznati. Ona me je spravila v to. Ona mi je nakopala težave in ničesar nisem hotela imeti opraviti z njo.

Veliko žensk, ki so preživele zlorabo, težko sprejme misel na otroka v sebi, čeprav je to, da mu odpustijo, bistven del okrevanja. Deklico v sebi pogosto krivijo in sovražijo, ali pa je sploh ne priznavajo. Sovražijo se, ker so bile majhne, ker so si želele pozornosti in ker so si »dovolile«, da so jih zlorabili.

Morda boste razdvojeni in ujeti v velik precep. Počutili se boste hkrati kot oseba, ki nastopa v resničnem svetu, in kot otrok, ki je še vedno prestrašena žrtev. Ena od žensk, ki se je imela za uspešno poslovno žensko s kovčkom in dinamičnim življenjem, se je hkrati videla kot majhno deklico, ki se nenehoma cmeri: »Ne moreš v službo! Ostati moraš doma in skrbeti zame.« Povedala je: »Čutila sem, kako so vsi moji uspehi ena velika laž, ker nisem nikoli upoštevala otroka v sebi, ki zlorabe ni nikdar prebolel in ki zaradi nje živi v ponižanju in bolečini.«

Dolgo časa je »poslovna ženska« »otroku« odgovarjala le na en način: »Ne morem te prenašati. Sovražim te in nočem ves dan gledati tvojega žalostnega obraza!«

Dokler ne boste upoštevali otopele bolečine deklice v sebi, ne boste imeli občutka, da ste celovita oseba.

Zelo težko sem se sprijaznila z deklico v sebi. Sprevideti sem morala, da ni ona tista, ki jo sovražim. Ko sem začela spoznavati, kaj je morala prestati in kako dobro je to prestala, sem začela razumeti, kako neverjetno je, da je ostala cela. Dolgo je trajalo, preden sem jo lahko sprejela in vzljubila, vendar sem jo nazadnje le nehala zanemarjati.

ZAKAJ JE TEŽKO

V pomoč vam bo, če boste vedeli, zakaj se je tako težko odpreti deklici v sebi. Prvič zato, ker je bilo vaše preživetje odvisno od tega, da ste dobro skrivali njeno ranljivost. Zelo ogrožujoče je lahko že dejstvo, da ste sploh bili kdaj otrok, ker pomeni, da se morate spomniti časov, ko niste imeli moči, da bi se zavarovali. Pomeni, da se morate spomniti svojega sramu, svoje ranljivosti in bolečine. Pomeni, da si morate priznati, da ste bili res zlorabljeni.

Neka ženska je še zlasti težko sprejela dejstvo, da incest ni nekaj, kar se ji je zgodilo v odraslosti. Tudi po več letih terapije se ni mogla spomniti, da je sploh kdaj bila otrok, podobno kot še veliko drugih žensk, ki so preživele spolno zlorabo. Šele ko jo je terapevtka prosila, naj prinese fotografije iz različnih obdobij svojega otroštva, se je začela zavedati, da sta ona sama in tisti otrok na slikah, ki so ga spolno nadlegovali, ena in ista oseba. »Vidite,« ji je rekla terapevtka in pokazala na deklico na fotografiji, »to ste vi. To je nekaj, kar se je zgodilo vam. Ali vidite, kako

majhna je ta deklica? Ali vidite, da ste to vi sami?«

Matere, ki so bile v otroštvu zlorabljane, pogosto pravijo, da so lažje našle stik z otrokom v sebi, ko so pomislile na ranljivost svojih otrok. Tudi Laura se je na podoben način povezala z otrokom v sebi, česar se spominja takole:

> Vedno sem imela rada otroke, potem ko sem se spomnila incesta, pa več mesecev nisem prenesla pogleda nanje. Videla sem jih, kako se igrajo in tekajo po ulici, kako deklice vrtijo svoja krilca in kažejo bele spodnje hlačke in to me je uničilo. »Preveč so ranljive,« sem pomislila. »Premajhne.«
>
> Le nekaj mesecev potem, ko sem se spomnila incesta, sem pri prijateljici praznovala Vse svete. Hotela sem se izogniti majhnim maškaram v svoji soseski. Še vedno me je preveč bolelo, ko sem pomislila na njihove nedolžne obrazke. Vprašali bi me: »Imate kaj za Pusta Hrusta?« jaz pa bi si ob tem lahko mislila le, »Kdo vam bo uničil življenja?« Vsak otrok se mi je zdel kot živa tarča.
>
> Pozvonilo je. Prijateljica me je prosila, naj odprem. Pred vrati sta bili mama in njena hčerkica. Deklica je bila oblečena v angela v dolgi beli obleki z zlatimi okraski. Ravne svetle lase je imela ostrižene na paža. Na glavi je imela svetniški sij iz žičnatega obešalnika ovitega v aluminijasto folijo. Vprašala sem jo, koliko je stara. »Pet pa pol!« je ponosno odgovorila. Nisem je mogla nehati gledati. Bila je natanko takšna, kot sem bila sama pri petih letih. Bilo je, kot bi pogledala v ogledalo izpred petindvajsetih let. Strmela sem vanjo, dokler je ni mama zaščitniško objela čez ramo in se zazrla vame. Dala sem deklici čokolado in pogledala stran. Počasi sem zaprla vrata in odsotno sedla na kavč v dnevni sobi. Mislila sem lahko le na eno stvar. »Kako majhna sem bila! Takole drobcena sem bila, ko me je posilil. Kako je mogel narediti kaj takega?« V očeh sem čutila solze besa in žalosti. Bila sem nedolžna! Na noben način se ne bi mogla sama zavarovati. Nič od tega ni moja krivda. »Bila sem le majhen otrok,« sem zakričala v prazno dnevno sobo. Petleten otrok mi je nenadoma odprl oči.

KAKO VZPOSTAVITI STIK

Ko ste izločili deklico v sebi iz svojega življenja, ste marsikaj izgubili. Niste imeli dostopa do njene mehkosti, do njene sposobnosti čuditi se in zaupati. To, da sovražite deklico v sebi, pomeni, da sovražite del sebe. Le če se boste naučili skrbeti zanjo, se boste naučili zares skrbeti zase. Čeprav boste morda začeli z nezaupanjem in nezanimanjem, ne pozabite, da je bistven del okrevanja to, da deklico v sebi sprejmete kot del sebe.

> Morala sem se res zavzeti za deklico v sebi. Morala sem ji reči: »Kaj danes potrebuješ? Kaj lahko storim, da se boš počutila varno? Ne, ne bom te kar odgnala.« Morala sem se dobesedno zaobljubiti, da bom to počela. Morala sem ji reči: »Okej, hočeš, da ne bi toliko ljudem pripovedovala, kaj se nama dogaja,« ali: »V redu, danes hočeš, da si po kosilu vzamem pet minut in se pogovarjam s tabo.«
>
> Bilo je čudovito, ker sem nenadoma občutila pravo zvestobo do tega otroka. Začela sem čutiti, da si želim, da bi postal del mene. Hotela sem mu pomagati, da se bo dobro počutil. Tega nikoli prej nisem občutila. Prej sem čutila takole, »Spravite mi to smrkljo s poti in mi pustite živeti svoje življenje!«
>
> Občutek, da lahko kot mama skrbim za njo, je bil neverjeten. Vedno sem govorila, da ne bom imela otrok, ker jim nisem hotela narediti tega, kar so moji starši naredili meni. Zato je bila možnost, da bi se lahko naučila kot mama skrbeti zase, zame zelo pomembna.

Navezati intimen odnos z deklico v sebi pomeni prisluhniti njeni najgloblji bolečini, soočiti se z njeno grozo, jo tolažiti ponoči. To ni lahko. Vendar skrb zanjo ni le boleča; pomeni tudi, da se nekoliko razvajamo. Julie Mines, na primer, si je prirejala zabave za rojstni dan:

> Ko sem bila stara petindvajset let, sem predvidevala, da bo moje okrevanje trajalo približno pet let. Začela sem odštevati leta do tridesetega. Začela sem s svojim »petim« rojstnim dnem in nameravala odštevati vse do »prvega«. »Peti« rojstni dan sem praznovala tako,

da sem brala otroške zgodbice in jedla čokoladno torto. V petek bom praznovala svoj »tretji« rojstni dan z ženskami, ki so mi veliko pomagale pri okrevanju. Napravila bom šotor iz rjuh, da bomo lahko sedele pod njim in ob baterijski svetilki brale zgodbe. Na strehi šotora bo migotala električna svetloba, da bo videti kot zvezdnato nebo. O, kako lepo je biti otrok.

Druga ženska je prizadetim deklicam v sebi postavljala prave igralnice v svoji sobi. Vsaki od njih je uredila varen prostor, ga napolnila z igračami, primernimi za njeno starost, plišastimi medvedki, razglednicami, risbami in drugimi stvarmi, ki so ji dajale potrditev.

Poskusite tudi sami risati ali se v temi igrati skrivalnice. Neka ženska je pregovorila moža, da ji je vsak večer bral pravljice, preden je zaspala. Druga je vsak večer pred spanjem napisala pismo deklici v sebi. »Pripovedovala sem ji same lepe reči. Zjutraj, ko sem vstala, sem pismo prebrala.«

Vaša naloga je, da deklici v sebi ugodite in jo poslušate. Gizelle je to pojasnila takole:

Začela sem jo poslušati in ceniti. Skušala sem ji ugoditi. Želela sem si biti njena mama. S tem sem vzbudila lastno zdravilno energijo. Začela sem se ji odzivati: hotela sem vedeti, ali hoče nositi mehka oblačila ali jesti sladoled ali gledali risanko ali sedeti na travi. Natančno je vedela, kaj potrebuje, da bo okrevala.

Odkrivam vse več stvari, ki si jih želi, pri čemer me ona vodi. Ona je bila prizadeta, zato sama najbolje ve, kdaj hoče, da jo pestujem. Včasih si nenadoma zaželi, da bi jo počesala. Vse ve, jaz pa se trudim po najboljših močeh. Pestujem se. Božam se. Zibam se. Tolažim deklico v sebi.

KAKO SEM SPOZNALA DEKLICO V SEBI

ELEANOR

Ko sem povedala terapevtki, kako sem odvisna od svoje debelosti, ki me varuje pred moškimi, me je vprašala, kaj bi se moralo zgoditi, da bi se deklica v meni počutila varno. Zaprla sem oči in si predstavljala, da sem deklica, ki hodi po cesti, v rokah pa ima brzostrelko in poln pas nabojev, nekaj bomb in nož, zataknjen za kavbojske škornje. Terapevtka je rekla, da to pomeni, da je deklica v meni prepričana, da mora čisto sama skrbeti zase. Ko bom postala zrela oseba, ji ne bo več treba za vse skrbeti in ji ne bo več treba toliko jesti.

Pozneje sem si v domišljiji predstavljala, kako stopim k deklici in ji rečem, da jo bom varovala. Igrala se je v peskovniku s plastičnimi vojački in majcenimi tanki. Oblečena je bila v kratke hlače, majico in čelado kaki barve. Sploh me ni pogledala. Z ostrim sarkazmom je rekla: »Me zanima, ja.« Vendar mi je verjela. Ko je videla, da vem, da mi verjame, je rekla: »Vendar ne misli, da to pomeni, da si bom oblekla krilo in se lepo obnašala v družbi.« Rekla sem ji, naj ne skrbi, in da ji ni treba ničesar storiti za to, da bi dobila moje varstvo.

Pozneje tistega dne mi je dovolila, da sem videla drobne prebliske njenih razpoloženj, včasih je bila mrka, včasih ranljiva, nežna, ženska, lepa, prestrašena. Enkrat je bila v kavbojkah, majici s kratkimi rokavi in vojaško masko čez obraz. Izpod maske so gledali dolgi mehki prameni njenih prelepih las, ki so ji padali na hrbet in ramena. Vprašala sem jo, kaj lahko naredim zanjo. Brez pomisleka je odgovorila, »No, res bi me lahko nehala basati s hrano!«

»Kako to misliš?«, sem jo vprašala, vsa pretresena, »saj jo vendar sama zahtevaš.« Glasno je tlesknila z jezikom. »Ena od naju mora biti odrasla, veš. Samo zato, ker te prosim, še ni nujno, da mi moraš ustreči. Svojemu sinu ne pustiš jesti škodljive hrane, pa naj še tako sitnari. Me imaš manj rada kot njega? Kaj je narobe s tabo?«

Očarana sem nad njo. Vendar se je tudi bojim. Povedala sem ji, da bom razmislila o tem, vendar sem priznala, da nimam čudežne rešitve in da bo morala potrpežljivo počakati, da se bom naučila po starševsko skrbeti zanjo. Zdi se, da je zadovoljna s tem odgovorom. Ne zaupa odraslim, vendar se ji zdi, da sem jaz veliko boljša kot večina odraslih. Rada me ima. Morda ne še čisto brez zadržkov, ampak ima me rada. Videla je, kako skrbim

za svojega sina, in mi zaupa, da bo moja vzgoja še naprej tako celovita. Odločila se je, da se tudi mene da vzgojiti.

Tako bistro, živahno, nagajivo bitjece je. Če ona misli, da bom zmogla, potem bom zmogla, saj vem, da zelo dobro presoja ljudi. Optimistična sem. To je moja priložnost. Zdaj lahko začnem znova.

VAJA S PISANJEM: DEKLICA V VAS

To je priložnost, da govorite z deklico v sebi. Če ste jo sposobni ljubiti in tolažiti, če zmorete kot odrasla oseba izraziti sočutje do nje, ji takoj pišite in ji to povejte. Napišite pismo, kjer govorite neposredno njej, ali pa napišite pogovor med vama; najprej napišite, kako jo kot odrasla oseba ogovorite, in nato njen odgovor.

Če ne čutite nobene povezanosti z njo ali nežnosti, napišite, kaj čutite. Ne morete napisati, »Ljubim te, skrbela bom zate,« če je to laž. Začnite takole: »Pripravljena sem sesti in ti pisati, čeprav nisem prepričana, da obstajaš,« ali: »Zaenkrat še ne sočustvujem s tabo,« ali celo: »Sovražim te. Ravno ti si me spravila v to sranje.« Vsak prvi stik je začetek. Ne morete ustvariti ljubečega odnosa, če ne navežete stika. Napravite prvi korak.

Če se čutite popolnoma odtujeni od deklice v sebi, si predstavljajte drugega otroka iste starosti, kot ste bili sami, ko so vas zlorabljali. Pišite *tej* deklici.

To vajo lahko večkrat ponovite, še zlasti, če še ne sočustvujete z otrokom v sebi. Nazadnje boste sposobni deklici povedati, da ni kriva, da je nedolžna in da jo boste varovali.

ZAUPAJTE VASE

Kar naprej sem si morala ponavljati, »Zaupaj vase.« Ko mi telo reče, naj se ustavim, se ustavim; ko mi reče, naj grem naprej, grem naprej. Včasih sem nenehno hodila čez svoje meje in vsakič sem zbolela. Zdaj sem se naučila poslušati svoje telo, da mi ni treba več v take skrajnosti. Zaupam si, ker sem sama sebi najboljša terapevtka. Tudi najboljša svetovalka mi ne more pomagati, če ne poslušam svojega telesa.

Zlorabljani otroci se bojijo svojega načina dojemanja. Kako naj bi tudi prenesli dejstvo, da se zavedajo, da je sosed, ki je potiskal njihovo gugalnico in jim prinašal darila za rojstni dan, tudi moški, ki jih je prisilil, da so mu sesali penis? Preveč ogrožujoče je bilo tudi dejstvo, da ste se zavedali, da je oče, ki hodi v službo, da bi vas preživljal, in pozno zvečer z vami sestavlja hišo za punčke, isti človek, ki dobi strašljiv izraz na obrazu, ko se dotika vaših genitalij. Zato ste se prenarejali, da vam ne počne teh stvari, oziroma, da je prav, da jih počne. Otroci gredo v želji, da bi spremenili svoj način dojemanja, ki jih ogroža, lahko v neverjetne skrajnosti.

Kadar je oče ponoči prišel v mojo sobo, sem si mislila: »To ni moj oče. To je neko tuje bitje.« Gledala sem, kaj so počeli z mano, in si mislila: »To niso oni, to so tatovi teles.« To so počeli z mano tatovi teles. Prvotni ljudje so bili nekje drugje in spraševala sem se, zakaj me ne branijo. Mislila sem si: »Očka, zakaj si pustil, da so ti vesoljci ukradli telo?«

Če so vam odrasli, ki so vam veliko pomenili, rekli, da se vam to ni zgodilo, ali če so na to gledali zelo drugače kot vi, ste bili najbrž zmedeni in pretreseni in niste vedeli, kaj je resnica. Oče lahko otipava hčerko po prsih in to pojasni tako, da reče: »Le crkljam te.« Hčerka lahko pove mami, da se jo je dedek na čuden način dotikal, mama pa odvrne: »Oh, ljubica, le sanjalo se ti je.«

Družinski člani niso edini ljudje, ki ohranjajo otrokovo napačno predstavo. Veliko mladih deklet poskuša povedati učiteljem, svetovalcem, župnikom ali drugim odraslim, odgovor, ki ga dobijo, pa je: »Verjetno se motiš. Tvoj stric Jimmy je vendar diakon v cerkvi.« Ženske, ki so bile zlorabljene, so šle k terapevtu, ta pa jim je rekel: »Zdaj bi pa to že morali preboleti,« ali: »Saj je bil vaš brat; to počnejo vsi otroci.«

Svojemu notranjemu glasu je grozljivo zaupati tudi zato, ker vas je strah tega, kaj

vam bo povedal. Neka ženska je to pojasnila takole: »Najbolj me je strah tega, da bom znorela, kot moja mama, če bom poslušala svoj notranji glas. Pogosto mi je govorila: 'Podobno moč imaš v sebi kot jaz.' Sporočilo torej pravi: če se bom poslušala, se mi bo zmešalo. Če bom prisluhnila svojemu notranjemu glasu, bom zdrsnila v svoj notranji svet, se pravi, znorela.«

Čeprav boste težko zaupali svojemu načinu dojemanja, vedite, da se je zaupanja notranjemu glasu mogoče naučiti.

NOTRANJI GLAS

V vsakomur od nas je notranji glas, ki nam govori o našem počutju. Če ga skrivamo ali če mu ne znamo prisluhniti, je morda zelo tih, kot bi cvilila miška. Vendar je tam. Čim bolj ga boste poslušali in se mu odzivali, tem močnejši in jasnejši bo postajal.

Na delavnicah programov za preventivo pred zlorabami se otroci naučijo zaznavati svoj notranji glas, ki jih opozarja, da nekaj ni v redu. Temu glasu, tej intuiciji rečejo »aha-občutek«. S spodbudo mentorjev otroci zlahka razpoznajo ta občutek, ki pomeni nevarnost — »Aha, nekaj je narobe.«

Aha-občutek vam pove, ali ste v nevarnosti, ko hodite po cesti. Reče vam, da je bolje, če prečkate cesto in odidete v drugo smer. To je šesti čut, ki vas opozori, da se bo nekaj zgodilo.

Vsaka ženska po svoje doživlja notranji glas. Nekatere tlači mora. Druge imajo glavobol. Spet druge so pogosto izčrpane. Morda boste nenadoma brez razloga navalili na hrano. Ali opazili, da ste dvakrat v enem dnevu pospravili vso hišo. Ni pomemben način, pomembno je sporočilo.

Ellen je pred nekaj leti opazila, da jo je vsakič, ko se je v zvezi s kako stvarjo slabo odločila, stiskalo v želodcu:

> Če pogledam nazaj, lahko vidim, da sem imela vse življenje isti preprosti telesni opozorilni znak, pa ga nikoli nisem poslušala. Nikoli nisem obstala in se vprašala: »Hej, kaj mi govori ta zoprni občutek v želodcu? Ko sem ga začela poslušati in ga spoštovati, sem se bolje odločala v svojo korist. Kadarkoli ga zdaj občutim, preneham delati tisto, kar trenutno počnem, in si vzamem minuto, da ugotovim, kaj ga je sprožilo. Ta informacija ima neprecenljivo vrednost.

ŽALOVANJE IN OBJOKOVANJE

> Včasih se mi zdi, da bom umrla od žalosti. Najbrž res še nihče ni umrl od tega, ker je dve uri jokal, vendar se ti v takih trenutkih zdi, da boš umrl.

Ker ste preživeli zlorabo, imate za čim žalovati; žalovati morate zarade izgube občutkov, zapuščenosti, preteklosti in sedanjosti, škode, ki jo morate zdaj popravljati, časa, ki ga boste za to porabili, denarja, ki ga boste vložili v okrevanje, žalovati morate za uničenimi prijateljstvi, za vsem, kar ste lepega zamudili, in vsemi priložnostmi, ki ste jih spustili iz rok, ker ste morali skrbeti za to, da ste preživeli. Včasih so izgube zelo osebne narave:

> Nikoli nisem bila devica in to ni pošteno. Vsa druga dekleta so bila. To me je od nekdaj zelo bolelo. Še zdaj sem zelo jezna, ker so mi to vzeli. Nihče me ni nič vprašal. Kar ni je bilo več. Tega nisem mogla nikomur dati. Vem, da je to le »ameriški sen«, vendar je bilo to zame ravno tako pomembno kot za vsako drugo žensko. Ne glede na to, ali je to res pomembno ali ne, zame je bilo.

Če ste imeli predstavo o srečnem otroštvu, morate žalovati zaradi dejstva, da je resničnost drugačna. Če vas je zlorabil kateri od staršev ali če vas niso zavarovali ali poslušali, morate opustiti misel, da so vam starši želeli le dobro. Žalovanje deloma pomeni, da brezpogojno ljubezen, ki ste jo kot otrok čutili do svojih staršev, nadomestite z realno oceno. Vaše otroštvo je bilo zaradi zlorabe verjetno v splošnem grozno, hkrati pa ste v obdobju zlorabe morda doživljali tudi srečne trenutke. Če do storilca čutite ljubezen, morate to uskladiti z dejstvom, da vas je zlorabil.

Obžalujete lahko dejstvo, da vaši otroci

nimajo stikov s širšo družino ali da nikoli ne boste ničesar podedovali od svojih staršev ali da nimate družinskih korenin.

Žalovati morate za podobo, ki se vam je porušila in ki je svet predstavljala kot pravičen kraj, kjer odrasli skrbijo za otroke in kjer ljudje spoštujejo drug drugega. Žalujte za izgubljeno nedolžnostjo, za izdanim zaupanjem. Včasih morate žalovati tudi za kakim delom samih sebe, ki ni preživel:

> Spustila sem se vase, da bi videla otroke v sebi. Prva deklica, ki sem jo opazila, je sedela v zavoju mojega želodca in se držala za glavo. Videti je bila zelo žalostna. Včasih pa je hodila sem ter tja kot žival v kletki. V mojem srcu je bila deklica, ki je sedela v sobi za zaprtimi vrati. Odprla je vrata, pokukala ven in jih spet zaprla, ker se je preveč bala. Potem je bila tista deklica, ki je bila mrtva. Čakala sem, da se zbudi. Nekega dne sem ležala v postelji in jokala. Rekla sem ji, »Veš kaj, čas je, da se zbudiš.« Toda bila je mrtva. Hlipala sem in objokovala del mene, ki je umrl. To je bil tisti del, ki je zares hotel verjeti v družinsko srečo in v to, da so ljudje dobri.

Nekatere ženske, ki so preživele zlorabo, ne obžalujejo le zlorabe, ki se jim je zgodila, ampak tudi zlorabo, ki se je zgodila njihovemu storilcu in celim generacijam žrtev, ki so potem same nadaljevale z zlorabo. Ena od žensk, ki jo je zlorabila mati, to razlaga takole:

> Ko sem spoznala, da nisem imela take družine, kot se mi je zdelo, da so jo imeli drugi otroci, sem dolgo žalovala in pretočila mnogo solza. To me je zelo bolelo. Še danes me boli. Prihaja kar v valovih. Take vrste žalovanje seže res globoko. To je žalovanje za tistim, česar nisem imela; to je tudi objokovanje moje mame. Boli me, da je tako bolna. Boli me, da se nikoli ni zavedela svoje lepote in se je še danes ne zaveda. Ker se je tako sovražila, me je zlorabljala. Zelo dolgo sem bila jezna nanjo, potem pa sem jo začela objokovati, ker je v resnici lepa in ljubeča; vendar jo njena bolna stran vedno obvlada.

POTLAČENO ŽALOVANJE

Potlačeno žalovanje vas zastruplja, omejuje vaše sposobnosti doživljanja veselja, spontanosti, življenja. Izražanje čustev in to, da jih delite z drugimi, je bistven del okrevanja zaradi travmatičnih doživetij. Ko ste bili majhni, niste mogli nikomur pokazati svojih čustev. Če bi svojo agonijo, grozo in bes v celoti občutili brez kakršne koli podpore, bi vas to uničilo. Zato ste te občutke potlačili. Vendar se jih s tem še niste znebili. Če se hočete teh občutkov otresti in se premakniti z mrtve točke, je nujno – čeprav morda zveni paradoksno – da greste nazaj in podoživite vse izkušnje, ki ste jih imeli kot otrok, ter jih obžalujete, vendar tokrat to naredite s pomočjo osebe, ki vas podpira in ki bo poskrbela za vas ter s podporo odrasle osebe v vas.

Za okrevanje ne potrebujete nič mističnega ali čudežnega. Potrebujete le varnost in podporo, ki vam bosta omogočili, da se boste brez strahu soočili z izvorom bolečine in podoživeli občutke, ki ste jih morali potlačiti; potrebujete koga, ki vas bo poslušal in vas tolažil, in izkušnje, da se boste naučili tolažiti same sebe. Sliši se preprosto, vendar veliko žensk, ki so preživele zlorabo, težko najde tovrstno pomoč.

Ko jo najdete, se bodo lahko začeli vaši občutki spreminjati. Ko v celoti podoživite kakšen občutek, ki vas je ogrožal, ko ga spoznate in preživite, ko ga podelite s kom, ga odigrate, ga v celoti izrazite, se začne spreminjati. Žalost in bolečino boste presegli, ko ju boste v celoti podoživeli, ju upoštevali, ju izrazili skupaj z drugo osebo in s tem tisto, kar se vam je zgodilo kot otroku, sprejeli v svoje odraslo življenje.

O ŽALOVANJU

Morda se boste zdeli sami sebi neumni, če boste objokovali dogodke, ki so se zgodili pred toliko časa. Vendar žalovanje čaka, da ga izrazite. Če ga ne upoštevate, se kuha globoko v vas in omejuje vašo vitalnost, zdravje in sposobnost ljubiti.

Žalovanje ima svoj ritem. Ne morete reči: »V redu, zdaj bom žalovala.« Namesto tega

morate imeti v sebi vedno pripravljen nekakšen miselni prostor-čas za te občutke. Obžalovanje potrebuje svoj prostor. Obžalujete lahko le, če si vzamete čas, poskrbite za varnost in si dovolite občutiti.

> Potem ko sem več mesecev hodila na terapijo, sem se začela v celoti odzivati na okolje, v katerem sem lahko izražala občutke. Včasih sem več tednov žalovala le, ko sem bila pri terapevtki. Z nasmehom in živahnim korakom sem prišla v stavbo, se prijavila v recepciji, nato pa stopila v terapevtkino pisarno in začela jokati takoj, ko je zaprla vrata, in še preden je spet sedla. Globoko v sebi sem zadrževala te občutke ter čakala na pravi čas in na sočutje.

VLOGA OBREDA

Obdobja žalovanja vzemite zelo resno, kot če bi žalovali za umrlo drago osebo, da ne boste v čem ovirali svoje žalosti. Neka ženska, ki so jo zlorabljali starši, je dolge mesece hodila oblečena v črno in vsem govorila, da so ji umrli starši, čeprav so bili še živi. Druga je svojemu storilcu napisala posmrtni slavospev in si predstavljala, kako stoji ob njegovem grobu in vsem pripoveduje, po čem natanko se ga bo spominjala. Druga je pripravila obred bedenja pri namišljenem mrliču, ker je s tem lahko v največji meri izrazila čustva obžalovanja.

> Napisala sem odlok o ločitvi od svoje matere, ker sem kar naprej sanjala, da hočem prerezati popkovino, ona pa mi tega ne dovoli. Nisem vedela, kako naj se ločim od nje. Nisva se pogovarjali, nisva se videvali, pa sem vseeno čutila, da sem preveč povezana z njo.

Morda niste navdušeni nad obredi in ceremonijami. Morda boste samo veliko jokali. Neka ženska je rekla: »Že leta in leta nisem jokala. Šele pred nedavnim sem spet začela. Ne vem, ali sem s tem zadovoljna. Včasih sem kot Niagara.«

Ne glede na to, na kakšen način žalujete, si pustite izraziti čustva, ki ste jih vse življenje prikrivali. Ko boste izrazili obžalovanje, boste čutili veliko olajšanje.

VAJA S PISANJEM: ŽALOVANJE

Pišite o tistem, kar ste zgubili, kar so vam vzeli, kar so vam uničili. Pišite o tem, kako velika je bila škoda. Pišite o tistem, za čimer bi radi žalovali. Zdaj imate priložnost, da vaša bolečina dobi glas in da pišete o tem, kako občutite svojo izgubo.

JEZA – TEMELJ OKREVANJA

»Vredna sem tega, da se jezim, ker so me zlorabili.«

Shama, 25 let, preživela spolno nasilje

Le malo žensk sprejme jezo kot pozitivno zdravilno silo. Tradicija nas uči, da moramo biti prijazne, spravljive, razumevajoče, vljudne. Jezne ženske opredeli kot sovražnice moških, kastratorke in ničvrednice. Celo v alternativnih psihoterapevtskih krogih na jezo pogosto gledajo kot na stopnjo, ki jo moramo preseči, ali kot na nekaj nezdravega, kar moramo uničiti. Tudi večina verskih in spiritualističnih prepričanj nas spodbuja, naj odpuščamo in ljubimo. Posledica tega je, da je veliko žensk, ki so preživele spolno zlorabo, potlačilo svojo jezo in jo s tem obrnilo navznoter.

> Sem albina in lahko dobim hude opekline, če se pretirano izpostavljam soncu. Kot otrok sem bila zelo jezna zaradi tega, kar se je dogajalo doma. Vendar se pri nas doma nismo smeli jeziti. Zato sem, namesto da bi kaj rekla, namenoma šla ven na sonce brez klobučka ali druge zaščite. Domov sem prišla vsa opečena in vročična.

Druge ženske so bile jezne vse življenje. Odraščale so v tako bolnih družinah ali v tako slabih pogojih, da so se že zgodaj naučile bojevati za preživetje, pri čemer je bila jeza neusahljiv vir moči za boj. V primerih, ko je jeza prerasla v nasilje, je postala uničujoča sila.

Ko sem odraščala, sem videla veliko besnih moških in žensk, svoje starše in druge sorodnike. Spominjam se, kako hudo je nekoč mama udarila točajko v baru, ker je rekla: »Umazanim Mehičanom je vstop prepovedan«. Toda starša sta besnela tudi drug nad drugim in nad nami otroki. Sama ne razlikujem med jezo, nasiljem in samoobrambo.

Jeza pa ni le čustvo, ki ga potlačimo, ali nasilno čustvo. Lahko je zdrav odziv na nasilje, ker gre za čustvo, ki ima moč spreminjanja okoliščin.

ZANIKANJE IN IZKRIVLJANJE JEZE

Jeza je naraven odziv na zlorabo. Ko ste bili zlorabljani, verjetno niste mogli doživeti in izraziti svojega besa in delovati v skladu z njim. Namesto da bi bili jezni na osebo ali ljudi, ki so vas zlorabili, ste se zatekli k nekakšni kombinaciji zanikanja in sprevračanja svoje jeze.

Eden od načinov, kako se ženske, ki so preživele zlorabo, odmaknejo od svoje jeze, je, da se tako poistovetijo s storilčevim načinom dojemanja, da popolnoma zgubijo stik s sabo in svojimi občutji. Tak pristop družba večinoma navdušeno podpira. Mnogim se zdi lažje sočustvovati s storilcem kot javno in neomajno zagovorjati žrtev. To še posebej drži, kadar mine veliko časa in je storilec že starec, zlorabljeni otrok pa odrasla ženska. Ljudem se storilec smili, vsak njegov še tako neznaten poskus sprave se jim zdi kot izjemno prizadevanje zanjo, žensko, ki je preživela zlorabo, pa krivijo, da pretirava v svoji jezi.

Toda če ne boste usmerili jeze na storilca, bo morala iti kam drugam. Veliko žensk, ki so preživele zlorabo, jezo preusmeri nase, kar pelje v depresijo in samodestruktivnost. Morda ste se že kdaj hoteli poškodovati ali ubiti. Morda ste se imeli za pokvarjeno, se neusmiljeno kritizirali in podcenjevali. Ali pa ste svojo jezo pitali s hrano, utapljali v alkoholu, jo poskušali otopiti z drogami, jo odganjali z boleznimi. Adrienne Rich je o tem napisala: »Večina žensk z jezo ni mogla narediti čisto nič drugega, kot da jo je potiskala vase kot zarjavel žebelj.« (Adrienne Rich (1980), *Lies, Secrets and Silence*. London: Virago.)

Ker so vas naučili, da se obdolžujete, ste zdaj jezni na otroka v sebi, ker je bil ranljiv, prizadet, nezmožen zavarovati se, ker je potreboval ljubezen in pozornost, ker se je vzburil ali doživel orgazem. Resnica pa je, da otrok ni ničesar zakrivil in si ne zasluži vaše jeze.

KO VAM PREKIPI

Veliko žensk, ki so preživele zlorabo, je usmerilo svojo jezo tudi na partnerje in ljubimce, prijatelje, sodelavce in otroke, skratka, na tiste, ki jim niso hoteli nič hudega. Morda se kdaj zalotite, kako v besu neusmiljeno kregate svojega otroka ali udarite ljubimca.

Imela sem veliko telesno zlorabljajočih odnosov z ljudmi. Ne vem, kako naj se vzdržim pretepa. Če sem se razjezila, je bila moja prva reakcija tole (pripovedovalka s pestjo udari v dlan), ker sem to videvala vse svoje odraščanje. Kadarkoli sem se začela na koga jeziti, sem dobesedno čutila, kako mi adrenalin teče gor in dol po rokah. Mišice sem imela čisto napete, stiskala sem pesti in se začela potiti. Bila sem pripravljena udariti. Hotela sem se tepsti.

Če je bilo nasilje del vašega življenja in svojo jezo izražate tako, da zlorabljate druge, morate takoj poiskati strokovno pomoč. Nič ni narobe, če ste jezni, vendar ni prav, da ste nasilni.

Morda se ne pretepate, ampak ste nasilni v besedah in kritikah. Namesto da bi sinu rekli, naj naredi domačo nalogo, vpijete nanj in ga psujete. Če vaš mož pozabi naliti olje v avto, mu rečete, da je navaden idiot. Tudi besedna zloraba je destruktivna, kljub temu da ni telesno nasilna.

USMERITE JEZO TJA, KAMOR SPADA

Čas je, da jezo usmerite natančno in namerno na tiste, ki so vas zlorabili. Nehajte prevzemati odgovornost za tisto, kar so vam

storili drugi, in jo — skupaj z jezo — naložite kar storilcu.

Zelo težko sem usmerila jezo na očeta. Terapevt me je vprašal: »No, kako ste se počutili, ko vas je oče zgrabil in vrgel ob steno?«

Odgovorila sem: »No, zdelo se mi je, da je ničvrednež.«

In terapevt je rekel: »Mhm.«

Nekega dne, po več letih terapije, me je nekaj vprašal o očetu. V rokah sem držala svinčnik, ga zagnala čez sobo in zavpila: »Ta prasec!«

To je bilo prvič, da sem bila res jezna nanj. Seveda sem bila tudi prej jezna nanj. Vendar sem jezo usmerjala v vse mogoče napačne smeri. To je bilo prvič v vseh letih, da sem bila preprosto jezna nanj, pika, ne da bi se zraven smejala, bila sarkastična ali ga branila. Kar nisem nehala. »Ta kup dreka!« sem vpila.

NAVEŽITE STIK S SVOJO JEZO

Če bi radi bili jezni, jeze pa ni od nikoder, jo lahko vzbudite na več načinov. Na dan jo lahko privabite z različnimi dejanji, ki delujejo kot črpalka. Ko jo boste znali priklicati, se bo izrazila sama od sebe.

Pogosto se je lažje jeziti nad tujo bolečino kot nad svojo. Za začetek bo tudi to zadostovalo. Predstavljajte si, da bi tako, kot so ravnali z vami, ravnali s kakšnim otrokom, ki ga imate zelo radi. Berite zgodbe drugih žensk, ki so preživele zlorabo; našli jih boste v knjigah in feminističnih revijah. Prisluhnite njihovim zgodbam na konferencah, delavnicah in v majhnih podpornih skupinah. Opazujte izraze žalovanja na njihovih obrazih in pustite, da vas ganejo.

Vidite lahko njihov bes, ki bo nato spodbudil vašo jezo. Vedite, da se vsakič, ko vpijete ali se jezite zaradi tega, kar se je zgodilo drugim, vzbudita tudi žalost in jeza zaradi tistega, kar se je zgodilo vam. Izvirno jezo lažje vzbudite tudi, če se postavite v jezno telesno držo, kažete grozeče gibe in jezen izraz na obrazu. Neka ženska, ki je zase rekla, da je bolj nagnjena k prizadetosti kot k jezi, je med terapevtskim srečanjem v začetku le tiho ihtela. Nadaljnjih dogodkov pa se spominja takole:

Terapevtka je primaknila svoj stol k meni, tako da se je s svojimi koleni skoraj dotikala mojih. Nato je iztegnila roke z dlanmi proti meni in mi rekla, naj svoje dlani naslonim na njene. »Potisni,« je rekla. »Porini me nazaj.« Potiskala sem njene dlani nazaj, ona pa je potiskala moje. Kakor hitro sem močneje pritisnila, se je povečal tudi njen pritisk. Z vsemi močmi sem se morala upirati, da me ni premaknila. V nekaj sekundah sem postala jezna. Solza že zdavnaj ni bilo več. Bila sem besna! Počutila sem se močno.

Terapija in podporne skupine so lahko idealen prostor za vzbujanje jeze:

Čutila sem neverjetno jezo, vendar si je vse življenje nisem pustila izraziti. Zelo težko sem jo spravila na dan. Nekega dne je moja terapevtka vstala s svojega stola in rekla: »Zdaj tu sedi tvoj oče.« Dala mi je zvito brisačo in rekla: »Hočem, da ga udariš.«

Zelo dolgo je trajalo, preden sem se lahko psihično prepričala, da moram udariti, toda ko sem enkrat začela, se nisem mogla ustaviti. Udrihala sem in vpila, dokler se sploh nisem mogla več premikati. Čutila sem veliko olajšanje.

To je bil zame pomemben preobrat. Po tistem sem veliko udarjala po posteljah in vpila in pisala jezna pisma svojemu mrtvemu očetu. Celo boksala sem v boksarsko vrečo.

S svojo jezo lahko vzpostavite stik tudi tako, da odigrate prizor iz preteklosti, zaradi katerega ste jezni. Osebo, na katero ste jezni, naj odigra terapevtka, prijateljica ali članica podporne skupine. Najprej opišite jezik telesa, gibe in besede, ki so vas v prvotni situaciji razjezile, nato pa odigrajte prizor. Tokrat se odzovite z izvirno jezo in čutili boste olajšanje in sproščenost.

Pri tej vaji morate poskrbeti za varnost, in sicer tako, da jo izvedete skupaj z ljudmi, ki jim zaupate in ki vedo, kako ravnati v situacijah, pri katerih se izražajo močna čustva. Jezo morate izraziti v skladu z določenimi pravili, tako da ne prizadanete sebe ali drugih. Dogovoriti se morate tudi, da se ustavite takoj, ko imate dovolj.

Če bi se s svojo jezo raje ukvarjali sami, jo lahko vzbudite z najrazličnejšimi vajami s pisanjem. Napravite seznam vseh slabih občutkov, ki jih še vedno imate zaradi zlorabe. Če bo seznam dovolj podroben, se boste težko izognili vsaj kančku jeze. Pišete lahko tudi svojemu storilcu. Začnite na primer s »Sovražim te.«

Eva Smith se je domislila učinkovitega ventila za svojo jezo:

> Imela sem prijateljico, ki je izdelovala predmete iz keramike. Tiste, ki so se ji ponesrečili, je dala na stran zame. Pri njej sem se oglasila okrog polnoči. Šla sem za hišo in jih zmetala v ograjo. Čudim se, da ni nihče poklical policije.

Zelo učinkovit in prebrisan način, kako jezo do storilca pretihotapite mimo svojih notranjih cenzorjev, je, da jo združite z jezo nad stvarmi, ki se dogajajo po svetu. Če se zlahka razjezite nad rasizmom v Južni Afriki, pustite, da se vaša jeza dobro razgreje, potem pa pomislite na to, da je miselnost tistih belcev, ki mučijo črnce, enaka miselnosti vašega storilca, saj vsi svoje nenadzorovane potrebe, strahove in grobost izživljajo v nasilju nad drugimi ljudmi. Primerjajte svojo travmo s svetovnimi katastrofami in videli boste, kako vas bo ujezilo.

JE RES KRIVA MAMA?

Družba navadno kritizira jezne ženske, ne pomišlja pa si, kadar je treba jezo usmeriti proti njim. Ženske, zlasti matere, so pogosto tarče vseh mogočih vrst in oblik jeze. Včasih se to pokaže v tako skrajni obliki, kot so obtožbe, da je mati kriva za to, da je oče zlorabljal njunega otroka.

Navada je, da očetje, ki so zlorabljali svoje hčerke, za to krivijo svoje žene. To stališče podpira tudi veliko psihologov in sociologov. Kot vzrok navajajo dejstvo, da žena ni bila zmožna zadovoljiti moževih spolnih in drugih potreb. Rečejo, na primer, da pije, da je kar naprej bolna, da ima nočno službo ali kako drugače ni na voljo. »In tako,« reče oče in nemočno zmigne z rameni, »sem se obrnil h hčerki.«

To je nezaslišano! Zapomnite si, da je moški, ki zlorabi otroka, vedno in brez izjeme edini krivec za svoje dejanje! Ne glede na to, kako neprimerna je morda mati, njeno vedenje ni nikdar dovoljenje, da lahko moški zlorabi otroka. Nehajmo že enkrat kriviti ženske za nekaj, kar so storili moški!

Nekatere ženske, ki so preživele zlorabo, še vedno zvračajo krivdo na svoje matere in so veliko bolj jezne nanje kot na storilca. Za to imajo logične razloge. Prvič, tako stališče podpira družba. Kriviti matere je bolj sprejemljivo, ker nas je žensk na splošno manj strah kot moških, zato jih lahko brez skrbi obdolžimo. Moški kot skupina v naši družbi večkrat uporabijo svojo moč kot ženske, ker so večji, bogatejši, bolj samozavestni in bolj nagnjeni k nasilju. Marsikatera ženska je osebno občutila učinek njihove neomejene moči. Ko je torej treba pokazati jezo, ali jo vsaj občutiti, je navadno udobneje, če jo usmerimo na žensko. Vaša mati je razen vas samih torej edina oseba, na katero si upate usmeriti svojo jezo. Če nočete usmeriti jeze nase, vam ne preostane drugega, kot da jo usmerite nanjo.

Hkrati pa vendarle imate pravico, da ste jezni na svojo mamo. Matere zlorabljenih otrok so navadno zelo prestrašene, samozaščitniške in otroku nedostopne. Če vas mama ni poslušala, ko ste ji poskušali povedati resnico, če ni zapustila moža, ki je zlorabljal otroke ali pil, če vam ni dajala topline, pozornosti ali razumevanja, ki ste ga potrebovali, imate pravico zahtevati, da prevzame odgovornost za svoja dejanja.

Nekatere ženske usmerijo vso svojo jezo na mater, druge pa si niti malo ne upajo jeziti nanjo. Morda ste se tako poistovetili s svojo zatirano materjo, da omalovažujete ali zanikate svojo ogroženost. Morda se čutite povezani z njo na način, ki je tipičen za ženske v patriarhalnem okolju, in se bojite, da bi jeza razdrla to vez. Toda če vas mati ni zavarovala, če si je zatiskala oči, če vas je dobesedno nastavljala storilcu ali vas krivila, tedaj ste nedvomno lahko jezni nanjo. Nujno je, da doživite, ovrednotite in izrazite ta občutja. To ni le vaša pravica, to je pogoj, da okrevate.

Vendar pa ne smete vse svoje jeze usmeriti na mater, razen če vas je ona zlorabljala. Tudi storilec zasluži svoj del. Nikar ne skrbite, da je ne bo dovolj za oba. Ko si boste dopustili spoznati resnično globino in moč svoje jeze, jo boste imeli dovolj za vse.

STRAH PRED JEZO

Veliko žensk, ki so preživele zlorabo, se boji svoje jeze, ker so imele v preteklosti z njo slabe izkušnje. Ena od njih je rekla: »Ne morem še razpoznati razlike med jezo in nasiljem. Ko kdo nad mano povzdigne glas, se bojim, da me bo pretepel.« V svoji družini ste bili morda priča jezi, ki je bila destruktivna in nenadzorovana. Vendar ni treba, da je vaša jeza taka. Sprostite jo lahko na način, ki se vam zdi pošten in ga spoštujete. Celo ženske, ki niso živele v nasilnih družinah, se pogosto bojijo, da bodo koga prizadele ali ubile, če bodo izrazile svojo jezo.

> Vem, da sem jezna. Vendar se preveč bojim izraziti jezo. Bojim se, da ne bom dovolj uvidevna do sebe in bom jezo usmerila nase. Tako zelo sem vajena gledati, kako ljudje izrabljajo drug drugega. Nočem biti taka. Ne vem, kako naj izrazim svojo jezo na varen način.

Ženske zelo redko izrazijo jezo tako, da bi bile nasilne do storilca, ki jih je v otroštvu zlorabljal. Zato navadno ni realno, da se ženske, ki niso živele v nasilnih družinah, bojijo, da bodo s svojo jezo komu škodovale.

Jeza je čustvo, čustva pa sama po sebi niso škodljiva za druge. Pri tem pa je pomembno, da razlikujemo med občutenjem in izražanjem jeze. Ko priznate, da ste jezni, se lahko svobodno odločite, kako boste jezo izrazili. Jeza ni pojav, ki ga ne bi bilo mogoče nadzorovati. Ko se sprijaznite z njo in jo spoznate, jo lahko usmerjate glede na potrebe – tako kot izkušen jezdec usmerja živahnega konja.

JEZA IN LJUBEZEN

Drug vidik jeze, ki ga ženske pogosto narobe razumejo in si ga zato ne upajo izraziti, je odnos med jezo in ljubeznijo, ker se jim zdi, da ju ni mogoče uskladiti. Povsem naravno je, da smo kdaj jezni na tiste, ki jih ljubimo in ki so nam blizu. Ženske, ki so preživele zlorabo, pa težko izrazijo jezo do človeka, ki jih je sicer zlorabil, vendar so z njim preživele tudi lepe trenutke; strah jih je namreč, da bodo s tem izničile pozitivne vidike svojega odnosa s storilcem ali svojega otroštva.

Toda izražanje jeze ne zanika pozitivnih stvari iz vaše preteklosti, tistih, ki jih nočete spreminjati. Stvari, ki so bile dobre, se lahko še vedno spomnite kot koristnih. (Seveda ni nič narobe, če ne marate storilca. Čeprav se vam to zdi samoumevno, hočeva to večkrat poudariti, ker ima veliko žensk občutek, da morajo imeti vsakogar rade. Pravico imate, da ne marate svojega storilca, tudi če vas je preživljal, vas naučil voziti kolo in vam bral pravljice.) Z izražanjem jeze se ne odrečete ničemur iz svoje preteklosti, razen iluziji, da je vaš posiljevalec nedolžen.

Ženske, ki so preživele zlorabo, se pogosto bojijo jeziti tudi zato, ker mislijo, da jih bo jeza čisto obsedla. Čutijo, da je njihova jeza globoka, in se bojijo, da bodo večno zagrenjene in sovražno razpoložene, če jo bodo enkrat izzvale. Resnica pa je, da boste z jezo obsedeni le toliko časa, dokler jo boste tajili in napačno usmerjali. Ko se boste odkrito soprijeli z njo – jo poimenovali, jo spoznali, jo pravilno usmerili – boste svobodni.

»UBILA BI GA!«

Veliko žensk prej ali slej dobi občutek, da bi se rade maščevale tistim, ki so jih tako strašno prizadeli; sanjajo o umoru ali kastraciji in si z velikim zadovoljstvom predstavljajo take prizore. Želja po maščevanju je naraven in zdrav odziv. Fantazirajte po mili volji. To, da si dovolite predstavljati maščevanje, je lahko zelo prijetna izkušnja.

Če pa začnete razmišljati o tem, da bi svoje fantazije uresničili, pomislite, kako bi

tako dejanje vplivalo na vašo lastno prihodnost. V naši družbi ni pametno iskati nasilnega maščevanja; najverjetneje boste na koncu spet vi žrtev.

> Rečem si: »Čakaj malo. Nočem v zapor. Nočem, da pride policija.« Odraščala sem med nenehnimi posegi policije. Nočem spet v zapor zaradi lastnega nasilja.

Odločiti se morate tudi, ali boste sami zlorabljali in tako nadaljevali nasilje na svetu, ali pa bi radi prekinili začarani krog. Kot pravi Soledad: »Naučila sem se spoštovati človeško življenje.«

Poiščete lahko nenasilne načine maščevanja. Dva izmed njih sta, da storilca tožite in da ga predate policiji. Ena od žensk je storilcu zagrozila z naslednjim telegramom:

> SPRAŠUJEŠ SE, ZAKAJ SE NE MARAM VEČ SREČEVATI S TABO. ZDAJ VEM, ZAKAJ, IN IMAM LJUDI, KI TE OPAZUJEJO. ČE SI DRZNEŠ ŠE KDAJ NADLEGOVATI KAKO DEKLICO, ČE SI JO DRZNEŠ SAMO NAROBE POGLEDATI, TE BOM TOŽILA IN DOBILA TOŽBO.
>
> BARBARA LITTLEFORD

Druga ženska, ki jo je zlorabljal ded, je v bolnišnici stopila k njegovi smrtni postelji in mu pred vsemi sorodniki jezno povedala, kaj si misli o njem.

Nekatere ženske čutijo, da maščevanje ni v njihovi moči. Ena od njih, predana katoličanka, je rekla le: »Bog bo poskrbel zanj. To ni moja naloga.« Druga je rekla, da svojemu očetu ne bi mogla storiti nič hujšega, kot je tisto, kar mu je namenila usoda: umiral je namreč za rakom na modih. Včasih pa je najboljše maščevanje to, da srečno živite.

TRI ZGODBE O MOČI JEZE

Barbara Hamilton je stara petinšestdeset let in je preživela spolno zlorabo. Trenutno piše knjigo o tem, kako je bila zlorabljana, kako je okrevala in kako je prvič vzpostavila stik s svojo jezo:

> Tekla sem nazaj k terapevtki in jo še ujela, preden je šla iz pisarne. Začela sem besneti in slišal me je lahko ves oddelek za duševno zdravje, ker sem vpila do neba. Takrat je vse prišlo na dan. Prišla sem v stik z vsemi obscenostmi, ki so se mi zgodile, ker so moški zlorabljali mene in moje otroke. Prej sem bila na svojega očeta jezna le na razumski ravni, tokrat pa sem vzkipela. Besno sem kričala, da se me je slišalo po vsej hiši. Vrgla sem očala ob zid. Bila sem čisto iz sebe. Ne morem reči, da sem se dobro počutila, vendar je bil to vsekakor preobrat. Bilo je popolnoma jasno, od kod prihaja ta bes. Tako sem si začela odpuščati.

Jeza je lahko eksplozivna, če ste jo toliko let zatajevali. Toda kljub temu ni treba, da je nevarna. Esther Barclay je svoji jezi zaupala in dosegla neverjetne rezultate:

> Ko sem se spominjala vedno več stvari, sem iz obdobja groze prešla v obdobje tako močne jeze do svojih staršev, da sem kar prekipevala. Neke noči me je zbudilo glasno kričanje. Tik preden sem se popolnoma zbudila, sem se zavedla, da kričim jaz sama in da kričanje prihaja prav iz dna moje duše. Ko sem se popolnoma zbudila, sem se objela z rokami in hlipala od olajšanja. Nisem vedela, kam to pelje. Take stvari so se mi začele dogajati po nekem izredno napornem terapevtskem srečanju, kjer sem se ukvarjala s svojo jezo do očeta. Takrat sem doživela dve novi stvari: prvič, izboljšal se mi je barvni vid; barve so postale nenavadno močne in čiste, česar nisem bila vajena, in drugič, več dni sem imela zelo boleče in mehke noge in hrbet, kar bi lahko najbolje opisala kot občutek, da mi je kdo iz njih izdrl ogromno korenino z vsemi majhnimi koreninicami vred.

Tudi izkušnja Edith Horning jasno kaže močne zdravilne učinke jeze:

> Na eni strani je stala terapevtka, na drugi pa prijatelj, ki sem ga zelo cenila. Terapevtka mi je rekla, naj si predstavljam, da sedim na balkonu v kinodvorani, nekje v daljavi pa je na majcenem ekranu prikazana podoba mojega očeta. Predstavljati sem si morala, da se mi očetova podoba vse bolj približuje in

postaja vse večja, onadva pa sta me pregovarjala, naj ga ustavim, naj naredim kar koli, da ga onemogočim. Spodbujala sta me, naj rečem »ne«. Vso reč sem morala dvakrat ali trikrat ponoviti, preden sem si upala zavpiti. Nenadoma pa sem začutila, kako moji občutki iz notranjosti vrejo na dan. Zavpila sem: »Ne! Nazaj! Stoj!« In v glavi sem lahko videla očeta, kako je postajal vse manjši in manjši. Udrihala sem po njemu, dokler ni bil čisto droben, le še pikica.

Takrat sem postala močnejša od njega. Nehala sem ga varovati. Tudi mamo sem nehala zagovarjati. Nista se mi več smilila. O svojih dejanjih sta odločala sama prav tako kot jaz. In ko se odločiš, moraš plačati ceno. Jaz sem svojo plačala. Onadva jo plačujeta zdaj. Tako pač je.

POZITIVNI NAČINI IZRAŽANJA JEZE

Ne glede na to, ali jezo pokažete storilcu ali se z njo ukvarjate sami, je pomembno, da jo izrazite. To lahko naredite na naslednje načine:

- Govorite o njej.
- Pišite pisma (ni važno ali jih pošljete ali ne, važno je, da izrazite občutke).
- Udarjajte po postelji s teniškim loparjem.
- Razbijajte staro posodo.
- Kričite (naj z vami kriči še kdo drug).
- Izmislite si obred za izražanje jeze (zažgite sliko storilca).
- Vpišite se na tečaj borilnih veščin.
- Med uro aerobike si predstavljajte, da tepete in brcate storilca.
- Organizirajte demonstracije žensk, ki so preživele spolno nasilje.
- Javite se za prostovoljko v reciklažnem centru, kjer boste lahko razbijali steklo.
- Zaplešite ples jeze.

Seznam je neskončen. Jeza je lahko zelo ustvarjalna, predvsem pa je zdravilna.

SPODBUDNA JEZA

V uvodu v knjigo *Nikoli nisem nikomur povedala* je Ellen pisala o izkušnji, kako jo je mama zavarovala s svojo jezo, ko jo je nadlegoval dostavljalec:

> Mama je čisto znorela nad njim. Nato ga je odpustila. Šlo ji je zame, ne zanj. Ni zahtevala od mene, naj upoštevam njegova čustva, njegove slabe pretekle izkušnje. Ni ji bilo mar, ali si bo lahko našel drugo delo. Šlo ji je zame. S tem mi je dala vedeti, da sem ji pomembna, da sem vredna njene zaščite, da sem vredna, da je jezna zaradi mene.

Če še niste vzpostavili trdnega stika s svojo jezo, vas bo morda veselilo, če se bo kdo drug jezil namesto vas. Četudi svetovalce učijo, naj ne kažejo več čustev kot njihove stranke, četudi starše opozarjajo, naj se ne odzivajo »pretirano«, kadar njihove otroke zlorabljajo, vam lahko jeza koga drugega pomaga izkusiti vašo lastno. Ženske rečejo: »Ne upam se sama razjeziti nanj, vendar se dobro počutim, ko vidim, kako si ti jezna nanj.« Ellen je to pogosto videla:

> Jeza podžiga moje delo. Ženske, s katerimi sem imela čast delati, so čutile moč mojega besa; zanje je moj bes pomenil zavetje, iskro upanja, vdih svežega zraka, vzor, razburljivo, četudi zastrašujoče, priložnost in potrditev.

Podobno lahko jeza ene ženske odpre pot jezi druge. Patricia je na eni od delavnic skušala razumsko razložiti očetovo nasilno vedenje. Neka druga ženska je bila ob tem dolgo časa tiho, nato pa je nenadoma planila v strastno razburjenje in rekla, da ne more razumeti, kako da Patricia ni jezna. Povedala je, da je ona strašno jezna, tako zelo jezna, da se počuti osamljeno v moči svoje jeze. Patricia te izpovedi ni doživela kot kritiko, temveč je stekla čez sobo in pobesnelo žensko prijela za roke. Zahvalila se ji je za izraz njene spontane, nezadrževane jeze, ki ji je dala dovoljenje, da izrazi lastno prikrito jezo. Njeno jezo je sprejela kot dragoceno darilo.

JEZA KOT DEL VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

Ko se boste bolje seznanili z doživljanjem in izražanjem svoje jeze, jo boste lahko jemali kot del življenja. Ko jo boste znali izražati bolj sproščeno in je ne boste več imeli za nevarno pošast, bo našla svoje mesto ob vseh drugih čustvih v vašem življenju.

> Učim se povedati, kdaj sem jezna, ne da bi se mi to zdela strašna in travmatična stvar. Rečem lahko: »Tega ne maram, ker me prizadane,« ne da bi se mi zdelo, da bo zato konec sveta.

Jeza je lahko tako varna, da se je celo otroci ne bojijo. V Ellenini družini imajo velikansko plišasto žabo, ki jim jo je za dva dolarja kupil prijatelj na nekem bolšjem sejmu:

> Kadar se kdo od nas zelo razjezi, začnemo na vso moč skakati po žabi. Moja hči je že kot majhna razlagala: »Nič ni hudega, če tepemo Veliko žabo, ker ni živa. V resnici je sploh ne boli.« Kadar je videla, da sem slabe volje, me je spodbujala: »Vzemi žabo, mami. Nanjo lahko vpiješ, kolikor hočeš. Saj sva sami in mene ne bo motilo.«

Z JEZO NAPREJ!

»Naša naloga je seveda spremeniti pasivno jezo v aktivno, ki bo prinesla spremembe. Pravzaprav bi to lahko bila definicija revolucije.«

- Barbara Deming, O jezi

V Ellenini zgodbi o tem, kako jo je mati zaščitila pred dostavljalcem, je mati občutila Ellenino jezo, jo izrazila in ukrepala, tako da ga je odslovila. Zagrozila mu je, da bo povedala njegovi ženi, če bo še kdaj govoril z Ellen. Pokazala je moč za ukrepanje, ki predstavlja kritično točko izražanja jeze.

Neka ženska, stara nekaj manj kot štirideset let, je takole opisala svoje spoznanje o nujnosti ukrepanja:

> V zgodnjih sedemdesetih letih sem začela sodelovati pri delavnicah za razvoj osebnosti in pri terapiji, kjer so nas spodbujali, naj izrazimo svojo jezo. Izkazalo se je, da imam kaj izraziti. Vrsto let sem preklinjala, lomila stole, tepla blazine, loputala z vrati, vpila in besnela. Poročila sem se z moškim, s katerim se nisva ujemala, in oba sva drug do drugega velikokrat izražala jezo, pogosto na čustveno zlorabljajoč način. Vendar se zaradi tega nisem nič bolje počutila.
>
> Potrebovala sem veliko časa, da sem spoznala, da ni dovolj, da jezo le občutim in izrazim. Manjkal je zadnji kritični korak, in sicer, ukrepati v skladu z njo. Končno sem zbrala pogum in jasnost, da sem ukrepala. Razdrla sem zakon in bes v meni je obmolknil.

Zadnji, kritični del okrevanja je ukrepanje, ki ga motivira jeza. Če poslušate svojo jezo, če pustite, da vas vodi, postane dragocen vir moči, ki vas pelje k pozitivni spremembi.

Julio Toribio, učitelj samoobrambe za ženske, je povedal, da se je s tem delom začel ukvarjati zato, ker so njegovo taščo umorili pouličnі roparji. Poučevanje samoobrambe je bilo zanj pozitivno ukrepanje, v katerem je videl priložnost za sproščanje svoje neutolažljive žalosti in besa.

Jeza je ženske spodbudila, da so pretrgale vezi s storilci in sklenile, da ne bodo več prenašale udarcev, žaljivih šal in pijanih osvajanj za mizo na Zahvalni dan, medtem ko se trudijo v miru pojesti purana. Jeza jih je motivirala, da so pustile službe, kjer so jim šefi ukazovali, da so se ločile od mož, ki so jih pretepali, da so prenehale uživati drogo in alkohol. Ko jezo usmerite natančno na storilca in stran od sebe, se vam bo odprla pot, da boste sprejeli sami sebe, poskrbeli zase in pozitivno ukrepali.

RAZKRITJA IN SOOČENJA

Če se vam zdi, da se morate o tem pogovoriti z materjo ali se soočiti s storilcem, ne pomišljajte. Drugače se bo zgodilo, da bo ta oseba, še preden se boste zavedeli, umrla, vi pa se boste vse svoje preostalo življenje

spraševali, zakaj ji niste povedali, neizrečene besede jeze in obupa pa vas bodo večno preganjale.

Vsaka ženska ima pravico povedati resnico o svojem življenju. Čeprav so mnoge ženske, ki so preživele zlorabo, učili, naj ne izdajo te skrivnosti, dejstva potrjujejo, da njihov molk koristi le storilcu. Kako boste z molkom zavarovali otroke, ki so še vedno v stiku s to osebo?

Veliko žensk ima neustavljivo željo, da bi spregovorile, vendar jih vsakič, ko razmišljajo o tem, da bi podrle tabu skrivnostnosti, premagata strah in zmedenost. Začnejo se spraševati, ali imajo pravico povedati, začnejo kritizirati svoje motive. Če hočete razumeti moč teh čustev, ne smete pozabiti, da prihajate iz družbenega okolja, ki je hudo zatiralo vaš kulturni in osebnostni razvoj. Ko hočete povedati resnico, grozite, da boste razbili ozračje skrivnostnosti, ki je temelj strukture zlorabljajočih družin. To je revolucionarni korak k samospoštovanju in k spoštovanju svojih otrok. S tem utrjujete svojo moč.

Za soočenje ali razkritje obstaja veliko motivov; morda hočete potrditev, da so se te stvari res zgodile; morda hočete, da to potrdi vaš sorojenec, ki je bil tudi zlorabljan ali je bil priča vaši zlorabi; morda bi radi prišli do resničnih informacij, da boste lahko uredili svoje spomine; morda hočete, da storilec, starši, ki vas niso zavarovali, ali drugi čutijo posledice, ki jih morate nositi; morda si želite videti, kako bodo trpeli; morda se hočete maščevati ali pretrgati molk; morda boste zahtevali denarno povračilo ali plačilo stroškov za terapijo; morda želite opozoriti druge ljudi iz družine, da so v njej še vedno nezavarovani otroci. (To je zelo pomembno. Slišala sem nešteto zgodb žensk, ki so preživele nasilje in so bile prepričane, da njihov storilec ni prizadel nikogar več, pozneje pa so izvedele, da je nadlegoval njihove lastne otroke ali nečakinje in nečake.) Morda boste hoteli ugotoviti, ali lahko s svojo prvotno družino ustvarite iskrene odnose in dobite podporo. Če se odločite, da boste spregovorili, imate verjetno več razlogov za to, nekatere lažje, druge težje dosegljive.

Pri razkritjih in soočenjih ni preskušene prave poti. Ni točno določenega časa, ni točno določenega načina, nihče ne more presoditi, ali je vaša odločitev, da boste povedali, prava ali ni. Pomembno je, da se ne silite v soočenje. Soočenje s storilcem in razkritje resnice družinskim članom nista nujni stopnji okrevanja.

Naj vam bo jasno, da vse, karkoli naredite, naredite zase. Dobro razmislite o svoji odločitvi in jo ne glede na to, kakšna bo, izpeljite tako, da boste uveljavili svojo pravico do iskrenosti in jasnosti.

KAKO SE BOSTE ODLOČILI

Da se boste laže odločili, se vprašajte:

- S kom natančno bi rada govorila? Zakaj?
- Kaj upam, da bom pridobila s tem soočenjem? So moja pričakovanja realistična?
- Kakšni so moji motivi za soočenje oziroma razkritje?
- Mi sploh lahko kdo da informacije, ki jih iščem?
- Kakšne so možnosti, da kaj pridobim? Kakšne, da zgubim?
- Ali s tem tvegam, da izgubim nekaj, kar še vedno hočem dobiti od družine? Službo v družinskem podjetju? Dediščino?
- Bi prenesla možnost, da me izključijo iz družine?
- Sem pripravljena sprejeti tveganje, da bom zgubila stike z drugimi družinskimi člani, s katerimi bi jih rada imela?
- Sem dovolj trdna in prisebna, da bi prenesla, če bi mi kdo rekel, da sem nora?
- Lahko odločno zagovarjam svojo resnico, tudi če jo bodo v družini popolnoma zanikali?
- Bi lahko prenesla jezo, s katero bom verjetno soočena?
- Bi lahko prenesla možnost, da sploh ne bo odziva?
- Ali imam tako močne vire podpore, da mi bodo dajali zaledje pred in med soočenjem ter po njem?
- Si lahko realistično predstavljam najslabši in najboljši izid?
- Bi lahko živela z vsako od teh možnosti?
- Sem se pripravila na soočenje?

NE BO KONEC SVETA

Če se odločite, da družini ne boste razkrili resnice, se prepričajte, da to ni zaradi občutka sramu ali ker še vedno mislite, da je pomembneje varovati storilca ali družino kot poskrbeti zase. Veliko dobrih razlogov govori v prid temu, da ne poveste, vendar sram in varovanje družine nista med njimi.

Celia je pesnica. Ko je začela pisati o incestu in svoja dela objavila, je bila prestrašena. Bila je prepričana, da bo s svojimi besedami uničila svojo družino. Kot mnogo zlorabljanih otrok je tudi ona odraščala z nerealnim občutkom lastne moči. »Imela sem smešen občutek, da bo vsaka majhna stvar, ki sem jo rekla ali storila, uničila svet. Spoznati pa sem morala, da je moja družina ostala nedotaknjena vsa leta incesta. To, da sem zdaj odprla usta in spregovorila, ni vzrok za to, da smo pretrgali vezi.«

Ko je Celia končno začela javno brati svoje pesmi, se je njena mama prestrašila, da bo Celia pretrgala odnos z njo. Ta pa se je odločila, da bo še naprej obiskovala svojo družino. »S tem,« je rekla Celia, »sem mami povedala: 'Ni treba, da te samo sovražim. Ni treba, da te samo ljubim. Lahko čutim oboje.' S tem sem postavila zgled, da se o teh stvareh lahko govori in zato še ni konec sveta.«

»PREPRIČANA SEM, DA ME BO ZDAJ KONČNO IMEL RAD«

Ko razmišljate o soočenju ali razkritju, morate realno predvideti odzive. Človek, ki vas je v preteklosti zlorabljal, verjetno ne bo nenadoma postal občutljiv za vaše potrebe. Morda boste deležni kakšnega sočutnega odziva, vendar ne pozabite, da razkritje navadno ogrozi družinsko navado nenehnega zanikanja resnice. Družinskim članom se razkritje pogosto zdi tako ogrožujoče, da preživelo spremeni v grešnega kozla, zanika njene izkušnje, jih omalovažuje ali jo obdolžuje. Neka ženska, ki je o zlorabi povedala svoji materi, je nato prejela pismo, v katerem ji mati pravi, da ji s težkim srcem, a vendar odpušča, da je spala s svojim očetom!

Druga ženska, ki jo je dedek telesno napadel, ko se je v kleti igrala ravbarje in žandarje, je ravno tako povedala materi o zlorabi. Mati ji je jezno odvrnila, »Sama si tako hotela. Zakaj bi se sicer šla igrat v klet? Želela si si seksa.«

Taka vrsta skrajnega obrambnega odziva je pogosta. Zavedati se morate, da mati, ki vas ni branila pred starejšimi brati ali stricem, ko so vas zlorabljali, zdaj verjetno ne bo nenadoma razumevajoča, ker ji boste povedali resnico.

Pogosto so zlorabljeni tudi drugi člani družine in resnico o tem popolnoma potlačijo oziroma se skušajo izogniti bolečini spominov. Občutja, ki jih preživela potegne na dan, so lahko tako ogrožujoča, oziroma, pomenijo take spremembe, da jo bo družina raje povsem zavrnila, kot pa da bi se ukvarjala z njimi. Pomembno je torej, da soočenje izvedete tako, da ste povsem osredotočeni le nase, na tisto, kar bi sami radi povedali, na to, kako bi sami radi izpeljali situacijo, kot pa da se zanašate na odzive drugih družinskih članov.

Ne lotite se tega naivno in v pričakovanju, da vam bo družina zdaj, ko ste končno povedali, zagotovila vse, česar vam ni dala v otroštvu, ali da boste dobili ljubezen in podporo, ki si ju zaslužite, če jim boste povedali na »pravi« način. Mnogo preživelih na tihem ali na glas upa ravno to. Popolnoma se morate zavedati realnega stanja, da se ne boste izpostavili vnovični izdaji. To, da se soočite s storilcem ali družini razkrijete zlorabo, pomeni, da ste se odločili opustiti iluzije in spoznati resničnost. Pripravljeni morate biti pozabiti na možnost, da vam vaša družina želi le dobro.

Če tisti od staršev, ki vas ni zavaroval, ali kakšen drug sorodnik ali celo storilec zares razume tisto, kar mu govorite (kar pa se redko zgodi) in vas je pripravljen podpreti, potem vam odnos z njim lahko koristi.

RAZKRITJE NAJU JE ZBLIŽALO: VICKIJINA ZGODBA

Svoji materi sem o tem, da me je oče zlorabljal, povedala pri njeni terapevtki, s katero sem se domenila za srečanje. Za tak način sem se odločila za to, ker se mi je zdelo najtežje povedati materi. Poklicala sem jo in ji rekla: »Mama, rada bi se pogovorila s teboj o nečem zelo pomembnem. Ali je v redu, če pridem in greva skupaj h tvoji terapevtki? Zdi se mi, da bi bilo tako lajže.«

Njen prvi odziv je bil: »Je s tabo vse v redu?«

Rekla sem: »Ja, vse je okej.« Rekla mi je, da lahko pokličem njeno terapevtko in se dogovorim z njo. Telefonirala sem ji in ji povedala, kaj bi rada. Domenili sva se za srečanje dva tedna pozneje. V vmesnem obdobju sem nekajkrat govorila z mamo. Niti enkrat ni rekla: »Povej mi, kaj je! Znorela bom, če bom čakala.« Vendar je bila zelo prestrašena.

Prišla sem in čakala me je na letališču. Ko sva se z avtom peljali h terapevtki, mi je rekla: »Rada bi te vprašala dve stvari. Umiraš za kako neozdravljivo boleznijo?« Mislila sem, da mi bo počilo srce. Njeno drugo vprašanje je bilo: »Si v zelo resnih težavah?«

»Nič od tega,« sem rekla.

»Potem mi je malo odleglo,« je rekla.

Ko sem ji nazadnje povedala, da me je oče zlorabljal, se je odzvala tako, kot sem si vse otroštvo želela, da bi se. Pogledala me je in rekla: »Oprosti. Oprosti.« Segla je proti meni in me objela, kot mati objame prizadetega otroka. Ni se prenarejala. Bila je iskrena. Stopila je k meni z golimi čustvi. Dvajset let mi je švignilo pred očmi. Rekla sem si: »Zakaj sem tako dolgo čakala, da sem ji povedala?« Popolnoma je sočustvovala z mano.

Sploh ničesar ni zanikala. Šele na dobri polovici srečanja je začela govoriti, kako slaba mati je najbrž bila. Potem se je nadvse razjezila nad očetom. Hotela je k njemu domov in ga ustreliti v glavo. Hotela ga je ubiti. Bilo mi je zelo všeč.

To, da sem ji povedala, naju je zelo zbližalo. Zdaj sva veliko bolj iskreni druga z drugo.

SOOČENJE S STORILCEM, KI NI ČLAN VAŠE DRUŽINE

Če vas je zlorabil kdo, ki ni bil član vaše družine, se boste morda lažje soočili z njim le zaradi sebe, ne zato, da bi dosegli spravo. Tudi v vaši družini se bodo morda čutili manj ogrožene in vas bodo lažje podprli. Za mamo bo nedvomno lažje, če bo izvedela, da je njeno hčerko zlorabil sosed ali učitelj in ne njen lastni mož, oče ali sin.

Ne glede na to pa je pomembno, da ne omalovažujete učinka, ki ga lahko ima soočenje na vas. Ena od žensk, ki jo je zlorabil učitelj, se je vso noč tresla in ni mogla spati že zato, ker je videla njegovo ime v telefonskem imeniku. Podiranje tabuja molka ne smete vzeti zlahka. Pošteno vam lahko pretrese življenje.

PRIPRAVE NA SOOČENJE

Čeprav je nemogoče napovedati odziv, ki ga boste deležni, je najpogosteje neprijeten, nesočuten in neodgovoren. Če se vam zgodi nasprotno, je to super. Vendar se na to ne morete zanašati. Kar morate povedati, povejte zaradi sebe in soočenje ocenite glede na to, kar ste sami s tem spremenili, ne glede na odziv, ki ga doživite.

Pomembno je, da se pripravite na obrambne in agresivne reakcije. Kot otrok se niste mogli ustrezno zavarovati pred nasiljem. Zdaj ni več potrebno, da ste tako ranljivi.

Zavarujete se lahko na več načinov; morda se vam bo zdelo bolje, da govorite z vsakim članom družine posebej in ne z vsemi naenkrat; morda z nekaterimi sploh ne boste hoteli govoriti; morda boste hoteli najprej govoriti s tistimi, pri katerih vidite več možnosti, da vas bodo podprli. Spoštujte svoj notranji občutek za pravi čas.

Ko pa enkrat začnete s pogovori, morate stvar izpeljati do konca. Čeprav boste morda povedali eni osebi in jo prosili, naj ne pove drugim, morate biti pripravljeni, da morda ne bo spoštovala vaše želje in se ne bo ravnala po vaših navodilih. Kadar se spopadate z družino, v kateri ne spoštujejo ljudi, ne podcenjujte možnosti izdajstva.

POČAKAJTE, DA SI PRIDETE NA JASNO

Navadno je dobro, da razjasnite nekatera od svojih čustev, preden govorite s člani družine, ki morda ne bodo sočutni. Če še vedno dvomite, da se vam je zloraba zgodila, če niste prepričani, da je bilo res hudo, če še verjamete, da ste bili sami krivi, potem še ni čas, da bi se spopadali z ljudmi, ki vas bodo verjetno izzivali ali napadli.

Če se zlorabe še vedno le megleno spomnite, se morate zavedati, da bodo v družini morda hoteli slišati podrobnosti. Laura, na primer, je od neke svoje sorodnice prejela pismo, polno vprašanj in zahtev po dokazih:

> Posilstvo in incest sta med najbolj hudimi zločini na svetu in ne moreš ga obdolžiti le na podlagi 25 let starih spominov... To so resne obtožbe, zato je bolje zate, da predložiš dejstva, ki bodo dokazala resnico.

Seveda so take zahteve po dokazih nesmiselne. Niste odgovorni za dokazovanje, da ste bili res zlorabljeni. Vendar morate oceniti, ali ste se sposobni ubraniti takih obtožb. Pomagalo vam bo, če boste poiskali ljudi, ki vas na tej stopnji lahko podprejo, ne ponižajo. Tako si boste najprej utrdili položaj.

DAJTE PREDNOST SVOJIM POTREBAM

Med pripravljanjem na soočenje ali razkritje ne pozabite, da gre pri tem (poleg koristi vaših otrok) zlasti za vašo korist. Vzemite si čas. Sami postavljate pogoje: sami določate meje, sami izberete čas in kraj.

> Po letih molka je Louise pisala svojemu očetu. Povedala mu je, da ve za zlorabo in med njima je začela teči boleča korespondenca. Po kašnkem letu je postalo jasno, da oče ni zmožen komunicirati prek pisem in da se bo morala Louise osebno soočiti z njim.
>
> Ko je to povedala svojemu možu, ji je ta predlagal, naj se z očetom pogovori v prisotnosti tretje osebe, na primer terapevta. Louise je odgovorila: »Toda ne vem, ali je tam, kjer oče živi, kdo, ki bi to hotel.«
>
> Njen mož je prekipeval od jeze. »Tam, kjer živi? Ti resno misliš, da bi šla tja? Zakaj bi pustila vse ljudi, ki te tukaj podpirajo in šla tja? Naj on pride sem.«
>
> »Saj res,« je rekla Louise. »Sploh nisem pomislila na to.«

Veliko žensk ima podobno kot Louise težave s tem, da ne vejo, kako bi poskrbele zase. Izredno pomembno je, kdaj in kje se soočite s storilcem.

Priprave na soočenje so enako pomembne kot samo soočenje. Med terapijo ali z ljudmi, ki vas podpirajo, lahko odigrate možne scenarije. Vadite, kar mu hočete povedati, in odzive na različne možne reakcije. Stvari, ki jih želite razčistiti, si lahko napišete in si zapomnite bistvene točke. Na ta način se boste v primeru živčnosti lahko vseeno spomnili, kaj ste hoteli povedati.

Govorite o tem, kaj bi radi. Kaj bi mu radi povedali? Kaj bi radi dosegli? Ocenite, kaj je čisto mogoče (*Mami hočem povedati, da me je oče posiljeval*), česa ne morete predvideti (*Hočem, da bi me poslušala; hočem, da bi ji bilo mar za moja čustva*) in kaj so najbrž le fantazije (*Želim si, da bi v vsem poskrbela zame; hočem, da se loči od očeta; hočem, da bi me podprla tako, da bi ga tožila za škodo, ki mi jo je povzročil*).

Premislite o nekaj možnih izidih, med njimi tudi o nekaj hladnih in sovražnih. Poskušajte si predstavljati najslabši možni odziv. Bi ga lahko sprejeli kot končni izid?

Neka ženska, ki se je pripravljala na to, da bi povedala mami, da jo je oče zlorabljal, se je bala, da mama tega ne bo prenesla:

> Vedela sem, da me ne bo napadla ali zavrnila, vendar sem se bala, da bi nehala jesti in spati, da bi zbolela, da bi doživela infarkt in umrla. Terapevtka me je prosila, naj razmislim, ali bi lahko živela z njeno smrtjo na vesti. Tisto srečanje je bilo zelo mučno, a prišla sem do sklepa, da ne bi bila jaz kriva za njeno smrt, temveč bi morala ona sama nositi odgovornost, če bi zbolela ali umrla. Na dejstvo, da sem bila zlorabljena, se lahko odzove na veliko drugih načinov, in če bi si izbrala smrt, bi to presegalo mojo odgovornost. Seveda bi me to globoko pretreslo, težko bi se znebila

občutka krivde. Grozno bi se počutila, če je ne bi bilo več ob meni, vendar zase vem, da ne bi umrla. Spet bi si opomogla. Izbrala bi si življenje.

Pozneje se je izkazalo, da mati te ženske ni zbolela ali umrla. Vendar se je morala hči najprej prepričati, da bi prenesla najhujše, da je mami lahko povedala resnico.

NE IZGUBITE GLAVE

Ukvarjanje s storilci ali družinskimi prijatelji vas lahko prestavi nazaj v ozračje otroških strahov. Zgodi se, da začnete dvomiti v svojo resničnost. Zato je pomembno, da si zagotovite močno podporo, ko se imate namen soočiti s storilci ali člani prvotne družine. Potrebujete ljudi, ki vam lahko takoj pokažejo zrcalno sliko, ki vas lahko spomnijo na to, kdo ste zdaj, in vam potrdijo, da so vaše predstave smiselne.

Druga vrsta praktične pomoči, da ne izgubite glave, je, da si zapisujete, kako se vedete, kadar ste v stiku s svojo družino. Če jim pišete pisma, si delajte kopije; snemajte telefonski pogovor ali si ga pozneje zapišite; na večdnevnem obisku pišite dnevnik. Če greste k njim na obisk, nesite s sabo stvari, ki vas spominjajo na vaše sedanje življenje: fotografije, svojo blazino, najljubši spominek ali darilo prijateljice. Med obiskom lahko pokličete domov, da preskusite svojo resničnost. Ali še bolje, naj gre z vami prijateljica kot priča. Bodite previdni, koga izberete za to nalogo. Izberite si koga, ki ne bo padel pod vpliv vaše družine. (Navadno ni najbolje, če je to kdo od družinskih članov.) Tej osebi jasno povejte, kaj pričakujete od soočenja. Prepričajte se, ali vam je res pripravljena pomagati.

SOOČENJE

Med soočenjem povejte, kar bi radi povedali, in zahtevajte tisto, kar bi radi dobili. Morda tistega ne boste dobili, vendar boste vsaj zadovoljni s sabo, da ste se postavili zase. Morda boste hoteli, da se vam opravičijo, da priznajo svojo odgovornost, da potrdijo, da govorite resnico, da so pripravljeni popraviti ali poplačati škodo ali spremeniti dosedanje odnose (Recite, na primer: »Ne poljubljaj in ne objemaj me več.«). Morda boste hoteli, da storilec prebere določene knjige o spolni zlorabi ali da gre na terapijo. Vendar se storilec zaradi enega soočenja najverjetneje ne bo psihično zelo spremenil, zato je navadno bolj učinkovito, če zahtevate določen konkreten način vedenja, namesto spremembe celotnega odnosa do vas. Če boste konkretni, boste lažje videli, ali ste dobili tisto, za kar ste prosili, ali ne.

Soočenje in razkritje lahko potekata na več načinov. Lahko to storite osebno ali po telefonu, s pismom, telegramom ali s pomočjo druge osebe. Neka ženska je šla pred dvajsetimi leti na pogreb svojega deda in vsakemu sorodniku posebej povedala, kaj ji je storil. V Santa Cruzu v Kaliforniji grejo prostovoljke iz skupine Ženske proti posilstvu z žensko, ki je preživela posilstvo, k storilcu v službo, kjer ga razkrinkajo. Deset ali dvajset žensk ga obkroži in glasno spodbujajo preživelo, naj mu našteje vse, kar ji je storil. To je zelo močno in učinkovito soočenje.

> Neka preživela nam je povedala zgodbo o ženski, ki je svojega brata razkrinkala na dan, ko se je poročil. Napisala je vse, kar ji je naredil, in seznam fotokopirala. Med sprejemanjem gostov je vsakomur dala zaprto ovojnico in jim rekla, »Tu je nekaj mojih občutkov glede poroke. Prosim, preberite jih, ko pridete domov.«

Prvo soočenje ni čas, ko bi diskutirali o vsej stvari, poslušali storilčev del zgodbe ali čakali na odzive vseh prisotnih. Vstopite, povejte, kar mislite, in odidite. Bodite hitri. Pogovori naj počakajo do naslednjič.

»KAJ PA, ČE ME DOBI V ROKE?«

Morda se bojite, da vas bo storilec spet kako prizadel, če boste povedali resnico ali se soočili z njim. Neka ženska je bila prepričana, da se bo njen oče pojavil na vhodnih stopnicah in jo skušal ubiti. V resnici pa se

je po soočenju skril pred njo in se jo povsem izogibal. On se je bal nje. Morda se ne zavedate, da imate z odločitvijo za soočenje ali razkritje v rokah veliko moč.

Seveda so nekateri storilci tudi nevarni. Takrat je najpomembneje, da poskrbite za svojo varnost, da soočenje ne bi pomenilo novega napada. Srečate se lahko na primer na javnem kraju in storilcu ne izdate svojega naslova in telefonske številke, lahko pa s seboj pripeljete priče. Morda se boste odločili, da se ne boste soočili, ker je storilec preveč nasilen ali nepredvidljiv.

ZAVARUJTE DRUGE OTROKE

Veliko žensk so nadlegovali storilci, ki poklicno delajo z otroki, na primer učitelji in svetovalci. Vse večje število žensk, ki so preživele zlorabo, se sooča s storilci in opozarja šole in inštitucije, kjer so storilci zaposleni, naj zavaruje otroke pred njimi.

Ne glede na to, ali je storilec oseba, ki dela z otroki, sosed, ki srečuje otroke, ali član družine, je zelo pomembno, da mislimo na varnost otrok. Spolna zloraba otrok cveti v ozračju, kjer ljudje pravijo, da je preteklost preteklost in upajo, da bo prihodnost lepša. Odrasli smo odgovorni za otroke, kar pomeni, da smo odgovorni za to, da se soočimo s storilci, da opozorimo starše otrok, ki so v stiku s storilcem, da opozorimo vodje taborov in šol, da povemo otrokom, da jih bomo poslušali, če nam bodo skušali kaj povedati.

Včasih težko pretehtamo, ali je bolje ugoditi svoji želji, da bi molčali in ne pretiravali z opozarjanjem, ali je bolje takoj zavarovati vsaj tiste otroke, ki trenutno najbolj tvegajo spolno nasilje. Ko čutite lastno bolečino, ko zaradi svojih izkušenj ne morete spati, pomislite na nečakinjo ali na vnuka.

> Petnajst let nisem imela nobenih stikov z očetom, potem pa je poklicala moja sestra, ker je končno pobesnela zaradi tega, kar ji je storil oče. Obe je nadlegoval od najine rane mladosti in ona mu je vseskozi odpuščala. Med pogovorom mi je povedala, da mu najina polsestra večkrat zaupa svojo hčer v varstvo. Zavedeli sva se, da oče deklico morda zlorablja, in se pogovarjali o tem, ali naj pokličeva polsestro in jo opozoriva. V začetku je sestro skrbelo, da nimava pravega razloga za to, da bi jo policali. Zdelo se nama je, da bi se radi le maščevali. Rekla sem: »Pa kaj potem, če sva maščevalno razpoloženi? On se nama je leta in leta maščeval. Razen tega morava zavarovati tega otroka.«
>
> Poklicali sva torej polsestro in ji povedali, da je oče leta in leta zlorabljal naju in njegove pastorke ter da naju skrbi za njeno hčer. Zelo mirno je sprejela novico in se nama zahvalila, da sva ji povedali. Bili sva hkrati prestrašeni in ponosni. Zlasti pa sva čutili, da sva nekaj naredili za dekletce, česar ni nihče storil za naju. Povedali sva, zavarovali sva jo, bolj sva cenili njeno varnost kot svojo skrivnost.

Čeprav ni prav, da žrtvuješ sebe, da rešiš druge, otroci potrebujejo varstvo in si ga zaslužijo. Ko se odločate, kaj storiti v takih primerih, morate upoštevati vse dejavnike:

- Je otrok v neposredni nevarnosti?
- Koliko časa potrebujem, da se pripravim na pogovor?
- Lahko otrokove starše na kakšen način obvestim, še preden se soočim s storilcem?
- Lahko takoj storim vsaj nekaj?

Obstaja več priložnosti, kot morda mislite. Pokličete lahko na različne službe za varstvo otrokovih pravic in anonimno prijavite zlorabo. Govorite lahko z otrokovimi učitelji ali družinskim zdravnikom. Neki ženski se je zdelo, da njen brat zlorablja svoje otroke. Poslala jim je knjigo o preventivi spolne zlorabe otrok, ki je napisana tako, da otroke spodbuja, naj povejo, kaj se jim dogaja. Neka druga ženska je vedela, da sosedove otroke zlorablja oče njihovega očeta. Namesto da bi govorila z njihovim očetom, za katerega je vedela, da bi svojega očeta branil ali se nasilno odzval, je povedala njegovi ženi. Ta je bila bolj razumevajoča, ker ni šlo za njenega očeta.

PO SOOČENJU

Trenutki takoj po soočenju so lahko različni, od grozljivih do veličastnih. Ženske se pogosto bojijo, da bo razkritje povzročilo pravo kataklizmo: mati bo znorela, oče se

bo ubil, teta se bo ločila od strica, ravnatelj bo odpustil učitelja. V resnici pa se zgodi bore malo. Cele družine ali družbene skupine se lahko delajo, kot da ni nihče nič rekel. Pričakovali ste, da se bodo poslušalci zgrudili mrtvi, pa so komaj trznili.

Morda boste v začetku naleteli na sočuten odziv, ko pa novica ljudem pride do živega, vas morda ne bodo več podpirali. Ali pa se vam bo zgodilo ravno narobe; v začetku se bodo negativno odzvali, sčasoma pa se bodo sprijaznili z dejstvi in vas podprli. Včasih žensko podpre en družinski član, drugi pa jo zavrnejo. Alicia je pisala svojim staršem in jim povedala, da jo je stric zlorabljal. Odziva se spominja takole:

> Mama mi je odpisala in me obtožila, da sem zlobna. Pismo je bilo napisano na roko in na dveh straneh je morda kakih dvanajstkrat uporabila besedo zloraba; kar naprej je namreč ponavljala, kako jaz zlorabljam njo. Jasno je bilo, da je v tem sporočilu ona hotela biti zlorabljeni otrok.
>
> Nasprotno pa je bil oče čudovit, čeprav je šlo za njegovega brata. Ko je dobil moje prvo pismo, mi je napisal: »Ne želim braniti Stevea. Žal mi je za deklico; rad bi jo pobožal po glavi in ji rekel: 'Saj bo bolje.' To je bil pravi odgovor. Nobenega dvoma ni, da mi je verjel. Vem, da sem imela srečo, da mi je.
>
> Nekaj mesecev zatem sem ju obiskala. Z očetom sva bila sama v avtu in v nekem trenutku je rekel: »Te lahko vprašam nekaj o incestu?«
>
> Rekla sem: »Ja.« Mislila sem, da me bo povprašal po dejstvih.
>
> On pa je hotel vedeti le, »Bo s teboj vse v redu? Vidiš kakšen izhod iz svoje bolečine?«
>
> Bilo je ganljivo. Ni mu bilo mar za brata. Ni vprašal: »Si prepričana?« Hotel je le vedeti, ali bo vse v redu z mano in ali mi lahko kako pomaga. Ponudil se je, da mi pomaga pri ugotavljanju dejstev. Rekel je, da lahko ugotovi, kdaj je stric prihajal na obiske v našo državo, in pregleda urnike poletov. Kar sedel je skupaj z mano in skupaj sva ugotavljala, kdaj in kako se je zgodilo.
>
> Vse, kar je rekel o mami, je bilo: »Najini mnenji o tem sta zelo različni. Vedeti moraš, da se ne bo odzvala na enak način.«

Soočenja in razkritja so lahko težavna, zastrašujoča, boleča in zahtevna, vendar vam hkrati ponudijo priložnost, da neposredno izrazite svoja čustva, da razdrete sprevrženo zaroto skrivnostnosti, da ugotovite lastne potrebe in meje, da premagate strah in se postavite zase. Vse to so veliki koraki na poti premagovanja občutka, da ste žrtev.

Ne glede na posledice soočenja ženske po njem navadno čutijo olajšanje, pomešano z drugimi čustvi. Čutijo, da ne živijo več v ozračju skrivnostnosti in prikrivanja. Zdaj lahko mirno poveste, zakaj ne bi bili radi v bližini storilca, zakaj nočete z družino krasiti novoletne jelke ali z njimi praznovati kitajskega novega leta, zakaj nočete na bratrančevo poroko.

Po soočenju in razkritju se boste morali odločiti, v kakšni obliki boste vzdrževali stike s storilcem ali drugimi člani družine, če jih boste. Morda ne boste hoteli nikoli več videti storilca, morda pa boste hoteli ponovno zgraditi porušene medsebojne odnose.

ČE SE NE SOOČITE

Če se odločite, da se ne boste soočili s storilcem ali družino, je to povsem razumna možnost, če ste se tako odločili po svoji volji in ne iz strahu. Včasih se ženske za soočenje odločijo pod pritiskom drugih žensk iz skupine, ki jim pravijo: »Če smo me preživele, boš tudi ti.« Tak pritisk s strani skupine je škodljiv. Zaradi soočenja ne boste nič »bolj zdrave«. Veliko razlogov je, da se ne soočite s storilcem; morda je res nevarno; morda nimate dovolj ljudi, ki bi vas podpirali; morda se želite izogniti dodatnemu stresu; morda še nimate dovolj trdnega občutka za lastno realnost; morda nočete tvegati popolnega razdora z družino; morda vam starši plačujejo šolo in si ne morete privoščiti ekonomske neodvisnosti, ali pa kratko malo nočete doživeti še enega ponižanja, da bi vas imeli za noro.

> Pri soočenju z mojim storilcem je stvar v tem, da mislim, da mi to ne bi bilo v nobeno zadovoljstvo. On res zna manipulirati z res-

ničnostjo. Velikokrat je bil poročen in vsakič zmaga na ločitveni razpravi, kjer z medicinsko terminologijo razloži, kako nora je njegova žena. Odločila sem se, da nočem, da še meni začne govoriti to sranje. Zdelo se mi je, da tudi od pogovora s svojo družino ne bi imela kaj prida. Po vsej verjetnosti ne bodo priznali moje resnice, temveč me bodo zasuli z obtožbami in psovkami, zato nima smisla vlagati energije v pogovor z njimi. Odločila sem se, da bom govorila le s tistimi ljudmi iz moje družine, ki mi bodo bodisi dali dodatne informacije o zlorabi ali pa potrditev.

Ne glede na razloge soočenje ni obvezno, če niste pripravljeni nanj, ali če se vam zdi, da ni dobro za vas. Ozdravite lahko brez njega.

ČE JE STORILEC MRTEV ALI DALEČ STRAN

Morda nimate priložnosti, da bi se soočili s storilcem ali resnico razkrili članom družine. Če je bil storilec tujec ali kdo, ki ga ne poznate več, ste morda razočarani, ker se nimate priložnosti spraviti z njim. Če je storilec mrtev, morda čutite olajšanje, da vam ni treba skozi muke, ki jih preživljajo druge ženske, da vam ni treba gojiti upanja, da se bodo nekega dne (če boste dovolj pridni, če boste dovolj dolgo čakali in veliko molili) stvari spremenile.

Morda ste veseli, da je vaš storilec mrtev. Tak občutek je čisto razumljiv. Neka ženska je rekla, da je komaj dočakala dan, ko je oče umrl, da je lahko pljunila na njegov grob. Druga je rekla:

> Imela sem obdobja, ko sem vedela, da je lahko moj oče srečen, da je mrtev; če bi bil živ, bi ga ubila. Zmlela bi ga. Zdaj bi bil star nekaj več kot osemdeset let in lahko bi ga razkosala. Predstavljam si ga, kako bi vse zanikal, kako bi jaz pobesnela in se ne bi niti zavedela, kaj počnem, dokler ne bi bilo že vsega konec in bi se znašla za rešetkami.

Ta ženska po vsej verjetnosti ne bi v resnici ubila svojega očeta, vendar se je dobro počutila, ko je razmišljala o tem. Ko si je predstavljala soočenje, je lahko prosto usmerila svojo jezo na storilca in se čutila močno. Očetova smrt je ni odvrnila od tega, da se je aktivno soočala z lastnimi čustvi. Pomenila je le, da ni imela priložnosti, da bi se neposredno soočila z njim.

Dejstvo, da storilca ali drugih udeleženih ni več, ne pomeni, da ne morete razrešiti odnosa z njimi ali da ne čutite potrebe po tem. Čeprav nimate možnosti, da bi jim povedali v obraz, se morate spoprijeti z lastnimi neizraženimi čustvi.

VSEENO LAHKO OBČUTITE OLAJŠANJE

Tudi brez neposrednega soočenja lahko občutite zadovoljstvo in katarzo soočenja. Obstaja več načinov, kako se lahko »soočite« in pretrgate družinske vezi. Napišite storilcu pismo in ga ne pošljite. Napišite pesem ali narišite sliko v zvezi z zlorabo in jo objavite v kakšnem časopisov za ženske, ki so preživele zlorabo. Ena od možnosti je, da poklonite nekaj denarja kakšni organizaciji, ki pomaga ženskam, ki so preživele zlorabo. Izmislite si svoj obred.

> Nekega dne sem mrtvega strica obredno »spustila po morju«. To delajo ameriški staroselci s svojimi mrtvimi. Pela sem žalostinke in jokala za njim. V mislih sem ga z vsemi stvarmi, ki mi jih je naredil, položila v nekakšen zaboj in si predstavljala, kako ga je odneslo. Pri tem sem v resnici zažgala njegovo fotografijo.

Veliko lahko naredite tudi na terapevtski delavnici ali srečanju. Še zlasti koristen pripomoček za uprizarjanje soočenja je psihodrama, pri kateri izberete soudeleženke, ki odigrajo vloge oseb iz vašega življenja. Poveste jim, kakšna je določena oseba in kaj bi verjetno rekla, nato pa se soočite z njimi. Psihodrama je pogosto precej realistična, zato je močan in učinkovit pripomoček za sproščanje čustev, kadar dejansko soočenje ni mogoče.

KAKO SEM SE SOOČILA: CATHERININA ZGODBA

Catherine je osemindvajsetletna producentka pri neki radijski postaji na zahodni ameriški obali. Odrasla je v podeželskem ameriškem mestecu na srednjem zahodu in je bila otrok staršev alkoholikov. Njen oče je bil zdravnik, njena mati pa zdravniška sestra; oba sta bila zaposlena v psihiatrični bolnišnici. Catherine je od zgodnjega otroštva zlorabljal oče, česar se je začela spominjati kakšno leto, preden se je soočila z njim.

Zaželela sem si, da bi povedala kateremu od staršev. Nekoč me je konec tedna poklicala mama. Rekla je, da jo skrbi zame, ker sem depresivna in se izogibam družini. Vprašala me je, kaj je narobe.

Ravno sem vstala iz postelje in kar naenkrat sem pomislila, »Oh, kaj pa, če bi ji kar zdaj povedala.« Rekla sem: »Žrtev incesta sem, in mislim, da je bil oče.« Takoj nato pa me je spreletelo: »O, Bog! Zakaj si to rekla? Saj še napol spiš! V kaj si se spravila?«

Slišala sem, kako je mama na drugi strani žice obmolknila. Bilo je grozno. Medtem ko sem ji govorila zgodbo, je jokala. Tudi jaz sem jokala.

Sprva me je tolažila. Prvo, kar je rekla, je bilo: »Popolnoma ti verjamem. Bila si zaupanja vreden otrok. Matere v teh stvareh navadno potegnejo z očeti, jaz pa ne bom.«

Nekaj dni pozneje sem prejela pismo, v katerem me je spraševala, kako naj po vsem tem še živi z njim. Nato se je začel njen odnos spreminjati. Danes zanika, da se je sploh zgodilo.

POGOVOR Z OČETOM

Posebej sem jo prosila, naj ne pove očetu. Rekla sem ji, da bi mu nekoč rada sama povedala. Vendar mu je vse povedala in poklical me je kakšen teden pozneje. Bil je zelo jezen in gospodovalen. Rekel je: »Kaj je s tem sranjem o incestu?«

V tistem trenutku sem se odločila, da mu povem vso zgodbo in dve uri sva po telefonu vpila drug na drugega. Rekel je, da ni bil on, hotel je vedeti, zakaj nikoli prej nisem nič rekla ali se česa spomnila. Rekel je, da mi je čisto podobno, da ga takole obdolžim. Rekel mi je, da se me ni nikoli dotaknil. Zahteval je, da mu prinesem dokaze in se sestanem z njim. Rekla sem, da nisem prepričana, da bi se rada že takoj sestala z njim, in da bom sama določila čas in kraj, ko bom pripravljena. Izredno težko sem ga zavrnila in ohranila lastno voljo. Zelo sem ponosna, da se mi je posrečilo. Odložila sem slušalko. Ves čas pogovora sem uspešno branila svoje stališče: da se mi je to res zgodilo, da sem prizadeta, da sem jezna, da za to ni opravičila. Vpila sem nanj in mu povedala dejstva. Moj razum in moja čustva so pri tem ostala nedotaknjena. To je name izredno močno učinkovalo.

DRUŽINSKA TERAPIJA

Vprašala sem mamo in očeta, ali bi šla z mano na terapevtsko srečanje. Dobili smo se za dve uri. Vsak od nas je do tja prevozil stopetdeset kilometrov. Terapevtko smo čakali v zelo napetem ozračju sumničavih pogledov.

Ko se je srečanje začelo, je terapevtka opisala temo pogovora. Rekla je, da smo prišli zato, da bi govorili o mojih občutkih glede zlorabe. Rekla je, da bomo morali zelo zelo paziti, da bomo odkriti in hkrati prijazni, in da naj bomo raje odkriti kot prijazni, če ne bo šlo drugače. Rekla je, da bomo govorili o slabih stvareh iz preteklosti, vendar to ne pomeni, da v našem družinskem življenju ni bilo ničesar dobrega.

Nato mi je predala besedo. Moj namen je bil, pokazati staršem, kako so me prizadeli, jokati pred njimi in jim povedati, kaj se je zgodilo. Izredno težko sem pokazala svojo ranljivo plat ljudem, za katere sem čutila, da me sovražijo.

Najbolj sem se bala tega, da se bosta starša pokazala kot najbolj prijetna, prijazna in razumna človeka, ki nikoli ne bi mogla nikogar zlorabiti, in bi se terapevtki zdelo, da lažem. Vendar sta v petih minutah pokazala vso naravo svojega odnosa: vpila sta drug

na drugega, kričala in pokazala celoten preostali del njune običajne predstave. Bilo je pravo olajšanje zame, da je še nekdo drug videl, kaj se je dogajalo vse moje življenje.

Od tistega srečanja se je najbolj spremenila stopnja mojega upanja, da se bosta kdaj spremenila: padla je nekam na minus deset. Očitno je bil eden od ciljev srečanja uničiti moje upanje, da sta moja starša človeka, ki mi nista sposobna storiti nič hudega.

Ko sem ju med srečanjem poslušala in gledala, sem videla, kako zelo sta zmožna zlorabljati. To spoznanje je spremenilo moj odnos do razreševanja našega problema. Pomagalo mi je, da sem se osredotočila nase in ju nisem več vpletala, ker mi nista bila pripravljena pomagati.

ZAKAJ SEM VESELA, DA SEM SE SOOČILA S STARŠI

Vesela sem, da sem jima povedala. To je bila ena najbolj neprijetnih stvari v mojem življenju. Vendar je bilo nekaj čudovitega doživeti občutek svobode, ko sem lahko tistim, ki so me zlorabili, povedala, kako so me prizadeli. Pred tem sem se počutila gnilo, med samim pogovorom ravno tako, vendar zdaj nad mano ne visi več nobena senca.

Vsem, ki bi radi izvedli soočenje, bi rada povedala, kakšno stališče sem sama zavzela v zvezi z družinskim srečanjem, ki mi je res pomagalo in ki sem se ga hkrati zelo bala. To stališče bi priporočila vsem ženskam, ki se bojijo, da bi zgubile pogum in ne povedale vsega. Predstavljajo naj si, da bodo starši takoj po srečanju umrli. Sama sem si jih predstavljala mrtve, sebe pa živo. Predstavljala sem si, kako bom v življenju, če jim takoj zdaj vsega ne povem, trpela in vila roke in se spraševala: »Oh, zakaj? Zakaj jim nisem vsega povedala?«. To mi je pomagalo, da sem bila predrzna in sem jima povedala vse najhujše stvari in ju pri tem nisem branila.

KAJ JE BILO NAJTEŽJE IN NAJBOLJ ZASTRAŠUJOČE

Laura pravi: Vsakič, ko sem sedla, da bi napisala naslednji odstavek pričujoče knjige, sem začela razmišljati o trenutni vsebini in si govorila: »To je bil najtežji del ukvarjanja s posledicami zlorabe.« Najtežje je bilo verjeti, da se je zgodilo. Ne, najtežje je bilo obujati spomine. Ne, v resnici je bilo najtežje soočiti se z družino. No, resnica je, da je bil najtežji tisti del, s katerim sem se trenutno ukvarjala.

KAJ PA O TEM MISLIJO DRUGE ŽENSKE

»Najtežje je bilo vsak teden hoditi na terapijo.«

»Najtežje se je bilo spopadati s skupinsko zaroto in laganjem v družini. Zdijo se mi kot poosebljenje sence zla, ki me spremlja in mi govori, da delam slona iz muhe.«

»Najtežje je bilo sprejeti dejstvo, da me je moj oče, ki sem ga ljubila in obožavala, tako globoko prizadel. Pa tudi to, da je pred tremi leti umrl in da mu ne bom mogla nikoli pogledati v oči in ga vprašati: 'Zakaj si mi to storil?'«

»Najtežje je, ker se še vedno nisem soočila z očetom.«

»Spopadanje z mamo in s tem, da popolnoma odklanja resnico.«

»Najtežje je bilo priti v stik z lastnimi čustvi in si pustiti biti žalostna in jokati.«

»Da ima še vedno oblast nad mojim telesom. Da leta potem, ko se me je zadnjič dotaknil, še vedno nisem ničesar čutila, nisem mogla imeti sproščenih spolnih odnosov, da ni konec, čeprav se me več ne dotika.«

»Najtežje je bilo občutiti, kako sem bila izolirana, kako popolnoma osamljena sem bila, kako strašen kraj je bil zame svet.«

»Najtežje je bilo biti potrpežljiva.«

»Najtežje je navezati intimen stik s partnerjem. To je zame enostavno pretežko in moški pri tem nima nič. To je nekaj, kar povzročim sama.«

»Spolnost – ker vsega ne moreš sama. Na koncu ugotoviš, da potrebuješ še nekoga.«

»Najtežji del okrevanja je bilo to, da ga nisem mogla končati.«

KAJ JE BILO NAJBOLJ ZASTRAŠUJOČE

»Zame je bilo najbolj grozno to, da sem morala vse narediti sama. Ne glede na to, koliko ljudi je skrbelo zame, ne glede na to, koliko mi jih je reklo, da bom nekoč gotovo prebolela, vse delo sem morala opraviti sama. To je bilo skoraj več, kot sem lahko prenesla.«

»Najbolj zastrašujoča je bila intimnost. Intimnosti me je bilo grozno strah.«

»Najbolj grozno je bilo, ko se je dogajalo. Nič v okrevanju se ne more primerjati s tem.«

»Najbolj me je bilo strah, da bi nekega dne spoznala, da sem bila kurba, da sem bila sama kriva. Če sem bila res pokvarjena, potem je prav, da umrem. Tega me je bilo najbolj strah.«

»Najbolj me je bilo strah, da bi se hotela poškodovati ali ubiti.«

»Postalo me je strah, ko sem pomislila, da je terapija proces brez konca in da nič ne napredujem.«

»Najbolj grozna stvar je panika. Tedaj čutim, da se razkrajam in da se nimam česa oprijeti. Čutim grozo in neverjetno željo, da bi kaj storila, pa ničesar ne morem storiti.«

»Povedati.«

»Najbolj grozno je bilo govoriti o svoji psihozi in odpovedati se zdravilom ter s tem dati zaupanju še eno možnost.«

»Najbolj grozno je bilo, da nisem smela bežati. Da sem se morala obvezati, da bom ves čas prisotna. To je bilo zelo strašljivo.«

»Reči 'Ne, tega ne bom naredila' moški avtoriteti je bilo res zastrašujoče.«

»Najbolj grozno je bilo sprejeti dejstvo, da moja mati ljubi mojega očeta, da si je izbrala njega in da sem jo izgubila.«

»Najbolj me je strah tega, da sem morda nora kot moja mama.«

»Najbolj zastrašujoče je bilo to, da nisem vedela, ali se mi bo posrečilo ali ne, kadar se mi je zdelo, da bi raje umrla, kot zvedela še kaj več ali občutila še kaj več ali celo samo vedela, da je res. Verjela sem, da bi lahko prišel in me ubil.«

»To je neizčrpno vprašanje, vendar je bilo zame najhujše soočiti se s svojimi strahovi.«

PIŠITE O SOOČENJU

Sandra Butler, avtorica knjige *Zarota tišine* [*Conspiracy of Silence*], organizira usposabljanja za terapevte in vodi delavnice za ženske, ki so preživele zlorabo. Kot pripomoček uporablja pisanje. Na svojih delavnicah z naslovom Pisanje kot okrevanje uporablja učinkovit niz vaj, ki ženskam pomagajo priti v stik s svojimi čustvi. S temi vajami se lahko odlično pripravite na soočenje.

Sandra reče udeleženkam, naj si izberejo pomembno osebo iz svojega otroštva, glede katere nimajo razčiščenih občutkov. »Zdaj,« nadaljuje, »napišite vse, česar v vašem odnosu niste nikoli povedali. Oseba, ki ste jo izbrali, vas ne more prekiniti ali vam groziti, ampak mora sedeti in vas poslušati. Povejte popolnoma vse – o besu, razočaranju, izdajstvu, žalosti, izgubi. Začnite s stavkom: 'Povedati ti moram nekaj zelo pomembnega.'«

Po desetih ali petnajstih minutah pisanja, Sandra prekine udeleženke in reče: »Zdaj pa napišite, kako si predstavljate, da bi se izbrana oseba odzvala. Poskušajte se vživeti vanjo in govorite, kot bi govorila ona. Naj z enako močnimi čustvi odgovori na vaše besede.«

Po naslednjih desetih minutah jih Sandra spet prekine in reče: »Zdaj se vrnite na svoje stališče in določite pravila o nadaljnji komunikaciji. Začnite s stavkom: 'Čeprav si nisem nikoli delala utvar, da bo ta pogovor razrešil tako dolgo preteklost, hočem, da se pogovarjava po določenih pravilih. Na jasnem si morava biti v tehle nekaj stvareh...'«

Po desetih minutah spet prekine pisanje. »Od tu naprej,« jih pouči Sandra, »pišite dialog, dokler ne boste čutili, da ste vse razčistili, pri čemer bodite čim bolj dramatični in čustveni.«

VAJA S PISANJEM: RAZKRITJA IN SOOČENJA

Napišite pismo storilcu in pri tem ne bodite razumni. To ni pismo, ki ga boste poslali, čeprav ga lahko pošljete, če želite, oziroma, lahko pošljete popravljeno verzijo. Pišite ga,

kot da ga ne boste poslali, tako da boste lahko napisali natančno tisto, kar hočete, ne da bi mislili na posledice. Bodite jezni, prizadeti in grobi, kolikor hočete. Popolnoma se izpraznite. Pismo lahko napišete večkrat. Vsem storilcem, če jih je več. Sčasoma se lahko čustva do storilca spremenijo. Morda boste hoteli pisati tudi tistemu roditelju ali komu drugemu, ki vas ni zavaroval.

P O V Z E T K I

Darja Zaviršek

DISKURZI O NASILJU IN POMOČI

Sociologinja dr. Darja Zaviršek je docentka za antropologijo in socialno delo na Visoki šoli za socialno delo Univerze v Ljubljani, predavateljica na področju duševnega zdravja v skupnosti in vprašanja spolov in ustanoviteljica Modre - Skupine za raziskovanje in uresničevanje psihosocialnih potreb žensk.

Avtorica se v članku ukvarja s temeljnimi načeli dela z ženskami, ki preživljajo nasilje, in med njimi poudari: razumevanje spolno specifične socializacije, pomen informacij, terminologije prizadete, opolnomočenja, zavedanja, da je pomoč ženskam tudi pomoč otroku, razumevanje zgodbe žensk, izdelovanje načrta za varnost itn. V nadaljevanju se ukvarja z nujnimi znanji, ki jih morajo imeti socialne delavke, ki delajo s povzročitelji, katerih skupna značilnost je, da se ne morejo vživeti v čustveno dogajanje, ki ga sproži njihovo nasilje. Članek razjasni razloge, zakaj je bilo delo z ženskami, otroki in povzročitelji v socialnem delu zanemarjeno, in poskuša odgovoriti na vprašanje, zakaj posamezniki in posameznice nasilje izvajajo, ga vzdržujejo in prikrivajo. S pomočjo psihoanalitične feministične paradigme poskuša pojasniti pomen identifikacije otroka z subjektom, ki je nosilka ali nosilec želje, ki je v zahodnih kulturah praviloma moški, ideja intersubjektivnosti pa je prav v tem, da postaneta subjekt želje tako ženska kot moški. To v temelju spremeni spolno specifična znanja in odpira možnosti za nove identitetne položaje glede na spol.

Andreja Čufer

ŽENSKE V RAZMERJU DO PROSTORA IN DRUŽBE

Sociologinja mag. Andrejka Čufer je soustanoviteljica Ženske svetovalnice in Ženskega centra in sodelavka pri različnih projektih in akcijah s področja nevladnih organizacij, ki se navezujejo na žensko področje.

Termin »ženski prostori« ne označuje zgolj fizičnega prostora, na primer sobe ali hiše; z njim razumemo zlasti prostor kot kategorijo, ki označuje možnost, da oseba izstopi iz vlog, ki jih določuje/predpisuje/vsiljuje družba. V našem primeru to pomeni, da se lahko v ženskih prostorih ženska otrese vlog in vzorcev, ki jih preživlja v svojem vsakdanjem življenju, in poskuša najti svojo identiteto. Vsakodnevno se nahajamo v situacijah, ko posredno in neposredno dobivamo sporočila, da nismo to, kar mislimo, da smo. Avtoričin namen je zlasti osvetliti, kaj pravzaprav prostor je, kakšni pomeni in simboli ga opredeljujejo, katere so njegove dimenzije in kako se odražajo v širšem družbenem kontekstu. Vzporedno s tem hoče prikazati tudi razmerje med ženskami in prostorom: kateri prostori pripadajo ženskam in kaj se zgodi, če se ženske znajdejo v prostoru, v katerega »po definiciji« ne sodijo. Drugi razlog, ki jo je vodil pri pisanju, je želja po razjasnitvi večne dileme, zakaj se ženske pogosto znajdejo v dualizmu negativno/pozitivno, dobro/slabo. Različni prostori, ki pripadajo ženskam, so velikokrat protislovno opredeljeni. Na eni strani se jih ne upošteva dovolj, se jim zmanjšuje njihov pomen (gospodinjstvo), po drugi strani pa se jih poveličuje in postavlja na pediestal (materinstvo).

Silke Bercht

»KER NISEM MOGEL NAJTI JEDI, KI BI MI DIŠALA«

O IZGUBI NEKE SVOBODE

Diplomirana socialna delavka Silke Bercht se ukvarja s teoretskimi vprašanji v zvezi z motnjami hranjenja in dela kot svetovalka na tem področju.

Avtorica analizira specifične oblike motenj hranjenja kot procese, pri katerem so uživanje hrane

in iz tega izhajajoči pomeni v jedru subjektivnega spoznanja lastnih potreb in telesnih reprezentacij. Telo in ravnanje s hrano oziroma izgibanje hrane so simboli, s katerimi se prizadeta oseba artikulira. Avtorica predstavitvi psihodinamski koncept pomoči. Hkrati pa opozarja na motnje hranjenja kot specifično polje spopadanja s spolnimi razlikami in neenakostmi v zahodnih družbah. Motnje hranjenja so v tem smislu imaginarna oblika reševanja konfliktov v okviru spolno specifične odvisne družbe. So strategija ravnanja, s katero naj se ohrani nadzor nad življenjem. Ženske z motnjami hranjenja so predstavljene kot osebe, ki se gibljejo med dvema točkama napetega loka, ki pozicionira telo kot »pozabljeno tujstvo« (*vergessenste Fremde*) in je hkrati področje, skozi katerega se manifestira moč (*Austragungsort der Macht*).

Vesna Leskošek

TEORIJA IN PRAKSA NA PODROČJU SPOLNIH ZLORAB

Socialna delavka in sociologinja mag. Vesna Leskošek je vodja Centra za pomoč mladim v Ljubljani.

V letu 1996 smo v Sloveniji dobili tri prevode knjig o spolnih zlorabah. Še leto prej pa zbornik tekstov različnih avtoric na temo nasilja in spolnih zlorab. Po svoji vsebini in ravni teoretske refleksije se med sabo precej razlikujejo. Vprašanje, ki je avtorico vodilo v pregled vseh štirih, je, kakšne poglede, doktrine ali prakse vnašajo v naš prostor. Praksa psihosocialnih služb na tem področju je namreč dokaj slaba in pogosto za žrtev popolnoma nesprejemljiva. Poleg pomanjkljivega sistemskega reševanja takemu stanju botruje tudi slaba doktrina posameznih strok ali njihovih predstavnic in predstavnikov. Odgovore je poiskala v primerjavi prevedenih knjig. Primerjala je definicije spolnih zlorab, vzroke zanje, cilje intervencije, sredstva in strokovno vlogo. Razlike, ki so se pokazale, so velike in bi morale biti predmet resnejših razprav, zlasti zaradi učinkov, ki jih imajo na tiste, ki so preživeli spolne zlorabe.

Mojca Urek

OD FEMINISTIČNE SOCIALNE AKCIJE DO FEMINISTIČNEGA SOCIALNEGA DELA

Mag. Mojca Urek je asistentka na Visoki šoli za socialno delo, kjer dela na področju duševnega zdravja v skupnosti. Je aktivna članica društva Ženska svetovalnica.

Avtorica v tekstu razgrne nekaj pogostih ravnanj socialnih služb, ki se kažejo bodisi kot nesenzibilna za potrebe žensk ali kot bolj odkrito seksistično ravnanje. Na primeru nasilja nad ženskami, ki je morda najbolj pereča feministična tema, nakaže nekatere možnosti, ki jih ponuja feministični teoretski okvir z bogato socialno prakso na tem področju. Še preden smo začeli govoriti o feminističnem socialnem delu, ugotavlja, smo bili znotraj ženskega gibanja priča dolgoletni praksi socialnih dejavnosti, ki so odpirale celo vrsto tabu tem ter konkretno odgovarjale na določene potrebe žensk, ki jih je socialno delo v svoji tradicionalni inačici neustrezno pokrivalo ali povsem prezrlo (nasilje v družini, posilstva, spolne zlorabe itn.). Avtorica opiše tudi feministične socialne akcije, ki jih poznamo pri nas.

Diana Jerman

PRIMER IZ PRAKSE ŽENSKE SVETOVALNICE

Diplomirana socialna delavka Diana Jerman je vodja projekta »Šentmar - Pomoč, samopomoč in informacije o duševnem zdravju« v Kopru.

Avtorica je s primerom iz prakse Ženske svetovalnice in z obdelavo vprašalnika iz obdobja prvih dveh let predstavila delovanje te nevladne organizacije. Delo Ženske svetovalnice temelji na feministični perspektivi, kar vnaša v proces svetovanja drugačno dimenzijo. Osnovna načela dela so: popolna zaupnost podatkov, brezplačnost, podpora ženskam, ki jih družba še dodatno zapostavlja. Poleg tega temelji koncept Ženske svetovalnice na načelu, da imata v procesu svetovanja obe udeleženki določene spretnosti, ki jih skupaj uporabljata pri reševanju problemov.

Editor's Notes

The feminist action in the field of social work has existed in Slovenia for quite some time and it was time that we dedicated to it a special issue of this journal. It was done with editorial help of Darja Zaviršek.

If the present contributions are representative for the feminist action in the field of social work, they give us an opportunity to check its central issues. The first thing that becomes obvious is that in the major part, they are concerned with fighting sexual exploitation (abuse) and sexual violence. This is in fact – with an exception or two – the only topic dealt with by the authors. This explosion is interesting from several angles and opens a number of questions. Is sexual violence the topic through which feminism can reach farthest in our social order, as it is, as the authors often claim, structurally *inscribed into our culture (though evidently not only ours)? In this case, feminism in fact touches some fundamental stakes of our social organisation, and from the point of view which is strategically powerful, since it cannot be seriously objected to in a »legal state« – but it can be* resisted. *On the grounds of this hypothesis, resistances raised by the action are quite understandable, and they are by no means only psychological. At the same time, if sexual violence is indeed as spread as it seems to be, those resistances perform a purely* practical *function as well; after all, attacks on sexual violence are at once also attacks on* us *(men and women) who »spontaneously« function in sexist ways and whose acts might often enough be qualified as sexual violence or sexual exploitation, even though we appear in public as, say, »respectable persons« or even as »pillars of society«, or at least as ordinary, »normal people«. From the point of view of the ruling moral-legal ideology, this status is wholly incompatible with the status of »sexual perverts« attributed to the few individuals who stand out as perpetrators in the tabloid press etc. Must we finally realise that* we ourselves *are the »perverts«? Must we admit that even the status of an »ordinary person«, and much more so of a »respectable« one, is* necessarily *related to hypocrisy, idealisation and hiding some of our practices, not to mention our fantasies, whether they are acted out or not? The feminist action – at least its mainstream – usually does not go so far but merely fights what has been recognised as the different forms of sexual violence and develops various forms of help to its victims. But can those far reaching consequences be overlooked?*

It is even more difficult to overlook the force of the term »sexual« in sexual violence and sexual exploitation. The thesis held for a long time, that the issue in sexual violence is not sexuality but violence, is contradictory, for violence »as such« is an everyday occurrence and to deal with it is chiefly delegated to the state (which, as a »repressive apparatus«, performs it itself, often with a general consent), and exploitation »as such« has been known at least since Marx to be not only present in class society but constitutive *for it. Not before their connection with sexuality do they gain their traumatic, horrifying dimensions the authors write about. How come? Is it possible that we still haven't realised what sexuality is all about? That we still – or perhaps even more – try to deal with it with a normative instead of an analytical apparatus, even in science, and much more so in ideological discourses such as the legal or the religious one?*

The feminist perspective met in the contributions points to such questions, though they themselves do not yet pose them, or not in the same way. Yet it is a direction leading to radical social change – unless the action submits to mere pragmatic goals or becomes entrapped in its own contradictions.

A B S T R A C T S

Darja Zaviršek

DISCOURSES ON VIOLENCE AND HELP

Sociologist Darja Zaviršek, Ph. D., is a senior lecturer for anthropology and social work at University of Ljubljana School of Social Work, lecturer on community mental health and gender issues, and founder of Modra - Organisation for research and promotion of psycho-social needs of women.

The author surveys the fundamental principles of work with women experiencing violence and points out the following: understanding gender specific socialisation, the importance of information, the terminology used by the victim, empowerment, awareness that help to the women is at the same time help to their children, understanding the women's stories, making a plan for protection, etc. next, she deals with the knowledge needed by social workers in working with the abusers whose common characteristic is that they cannot empathise with the effects of their acts on their victims. The paper clarifies why work with women, children and abusers has been neglected in social work, and tries to find an answer to why violence is being performed, maintained and concealed. Following psychoanalytical feminist paradigm, the author attempts to bring into focus the identification of a child with the subject of desire who in the Western cultures is regularly the man, and introduces the concept of intersubjectivity the idea of which is to make either the man or the woman the subject of desire. This would fundamentally change gender specific knowledge and open up possibilities for new identity positions with regard to gender.

Andreja Čufer

WOMEN IN RELATION TO SPACE AND SOCIETY

Sociologist Andreja Čufer, M. A., is co-founder of Women's Counselling Office and Women's Centre and works on various non-governmental projects and actions related to women.

The term »women's spaces« does not only signify physical spaces such as rooms or houses; the space is here a category which signifies a possibility that a person steps out of the roles imposed by society. In our case it means the space in which a woman can brush off the roles and patterns she endures in her everyday life and attempt to find her identity. Regularly we find ourselves in situations in which we directly or indirectly receive messages that we are not what we think we are. The author's intention is to clarify what space is, what meanings and symbols determine it, which are its dimensions and how they are reflected in the wider social context. She also wants to show the relation between women and space: which spaces belong to women and what happens if women are found in the spaces to which they »by definition« don't belong. Furthermore, she tries to clarify why women so often operate in the dualism of negative and positive, good and bad. The different spaces assigned to women are often defined in contradictions. On the one hand, they are underscored, bereft of importance (housekeeping), while on the other hand they are glorified and worshipped (motherhood).

Silke Bercht

»BECAUSE I COULDN'T FIND ANY FOOD I'D LIKE«
ON THE LOSS OF A FREEDOM

Social worker Silke Bercht works on theoretical questions concerning eating disorders and is a counselor in this field.

The paper analyses the specific forms of eating disorders as processes in which taking food and the related meanings represent the core of the subjective recognition of one's own needs and

bodily representations. The body and taking or avoiding food are symbols by which the person articulates herself. The author presents the psychodynamic concept but also points out that eating disorders are a specific field of dealing with sexual differences and inequalities in the Western world. In this context, eating disorders are an imaginary form of solving conflicts in a gender specific dependent society. They are a strategy by which control over life is maintained. Women with eating disorders are presented as moving between two points of an arc which gives the body the position of the body as a »forgotten strangeness« (*vergessenste Fremde*), but it is also the field through which power is manifested (*Austragungsort der Macht*).

Vesna Leskošek

THEORY AND PRACTICE IN THE FIELD OF SEXUAL ABUSE

Social worker and pedagogue Vesna Leskošek, M. A., is manager of Youth Help Centre of Ljubljana Moste-Polje Social Work Centre.

In 1996, three books have been translated into Slovene on sexual abuse, and the year before an edition by various authors on violence and sexual abuse. In content and in the level of theoretical reflection, they differ considerably. The paper examines all four along the lines of the views, doctrines and practices they introduce. The practice of psycho-social services in this field is quite bad and often rather unacceptable to the victims. The reason for this situation is, beside the lacking system, a weak professional doctrine. The author compares the books on their definitions of sexual abuse, its causes, the goals of intervention, the means and the role of professionals. The differences are great and should be the object of more serious debate, particularly because of their effects upon the survivors of sexual abuse.

Mojca Urek

FROM FEMINIST SOCIAL ACTION TO FEMINIST SOCIAL WORK

Social worker and sociologist Mojca Urek, M. A., is assistant lecturer at University of Ljubljana School of Social Work and a member of Women's Counselling Association.

The paper displays several common practices of social services which are either insensitive to women's needs or more clearly sexist. Focusing on violence over women, which is perhaps the most acute feminist topic, the author suggest a few possibilities offered by the feminist theoretical framework and its rich social practice. She finds that even before the phrase »feminist social work« was introduced, the women's movement in Slovenia had for years been involved in social activities which opened a number of taboo topics and answered concretely to certain needs of women, inadequately covered or completely overlooked by traditional social work (family violence, rape, sexual abuse etc.). Besides, the feminist social actions practised in Slovenia are described.

Diana Jerman

A CASE STUDY FROM WOMEN'S COUNSELLING OFFICE

Social worker Diana Jerman is head of the project »Šentmar - Help, Self-Help and Information on Mental Health« in Koper.

The paper presents the activities of Women's Counselling Office on the basis of a case study and a questionnaire from the first two years of that non-governmental organisation's practice. The work of Women's Counselling Office is based on the feminist perspective which brings a new dimension into counselling. The principles of the work are: total confidentiality of personal data, access free of charge, support to discriminated women. Besides, the concept of the Office includes the principle that both participants in the process of counselling have certain skills that they jointly use in solving problems.

ABSTRACTS

Na zalogi:

Judith Lewis Herman, Carol-Ann Hooper, Liz Kelly,
Birgit Rommelspacher, Valerie Sinason, Moira Walker

Spolno nasilje

Feministične raziskave za socialno delo

Predgovor Darja Zaviršek

Zbirka Ženske in duševno zdravje

Cena 2500 SIT

Traudi Mihalič, Milan Ambrož

Samorazvoj za konkurenčnost organizacije

Zbirka Management v socialnem delu

Cena 2940 SIT

Knjigi lahko naročite pisno ali po telefonu na uredništvu Socialnega dela

Ženska svetovalnica

Masarykova 24, Ljubljana

je odprta od ponedeljka do petka od 16. do 18. ure; ob četrtkih od 10. do 12. ure.
Telefon/fax: (061) 133 05 89

Kako naj bo urejeno besedilo za objavo v časopisu Socialno delo (nova, popravljena navodila!)

• Besedilo je treba oddati hkrati v izpisu in na disketi. Izpis naj ima *dvojen razmak* med vrsticami.

• Disketa naj bo standardna »mala«, tj. 3,5 palčna disketa. Besedilo na njej naj bo zapisano v enem od standardnih programov za DOS ali Windows, lahko pa tudi v formatu ASCII ali .txt (vendar *brez preloma vrstic*).

• Besedilo na disketi naj bo *neformatirano*, brez pomikov v desno, na sredino, različnih velikosti črk ipd. *Ne* uporabljajte avtomatičnega številjenja odstavkov ali naslovov! Vse posebnosti, ki jih želite v tisku, naj bodo pripisane med znamenjema **< >**. Za citate, opombe, naslove ipd. bomo uporabili naš standarden tisk.

• Kurzivo ali podčrtavo (kar je ekvivalentno) uporabljajte *samo* za poudarjeno besedilo, v referencah kakor pri zgledih spodaj (za naslove knjig in revij) in za tuje besede v besedilu, *ne* pa za naslove razdelkov v besedilu ipd.

• Ves tekst, vključno z naslovi, podnaslovi, referencami itn., naj bo pisan *z malimi črkami*, seveda pa upoštevajte pravila, ki veljajo za veliko začetnico. Če bi iz kakšnega posebnega razloga želeli, da so deli besedila v samih velikih črkah, pripišete »**<z velikimi črkami!>**«. Tega pravila se ni treba držati le, če citirate besedilo, ki je že pisano tako.

• Opombe k besedilu naj bodo pomaknjene *na konec besedila*. *Ne* uporabljajte računalniškega formata opomb (*ne* pod črto *ne* na koncu)! V glavnem besedilu označite opombo z njeno zaporedno številko takoj za besedo ali ločilom, in sicer v pisavi *superscript*. V tej pisavi naj bo tudi številka pred besedilom opombe.

• Grafični materiali naj bodo izrisani v formatu A4 in primerni za preslikavo. Upoštevajte, da je tisk črno-bel. Če so grafike računalniško obdelane, se posvetujte z uredništvom.

• Literatura naj bo razvrščena po abecednem redu priimkov avtorjev oz. urednikov (oz. naslovov publikacij, kjer avtor ali urednik ni naveden), urejena pa naj bo tako (pri *reviji* navedete strani, kjer se članek nahaja, *za dvopičjem*, pri *zborniku* pa *v oklepaju*):

Antropološki zvezki 1 **(1990). Ljubljana: Sekcija za socialno antropologijo pri Slovenskem sociološkem društvu.**

D. Bell, P. Caplan, W. J. Karim (ur.) (1993), ***Gendered Fields: Women, men and ethnography.*** **London: Routledge.**

J. D. Benjamin (1962), The innate and the experiential. V: H. W. Brosin (ur.), ***Lectures in Experimental Psychiatry.*** **Pittsburg: Univ. Pittsburg Press (81-115).**

J. Chaseguet-Smirgel (1984), ***The Ego Ideal: A psychoanalytic essay on the malady of the ideal.*** **New York: Norton.**

– (1991), Sadomasochism in the perversions: Some thoughts on the destruction of reality. ***J. Amer. Psychoanal. Assn.*****, 39: 399-415.**

G. Čačinovič Vogrinčič (1993), Družina: pravica do lastne stvarnosti. ***Socialno delo 32*****, 1-2: 54-60.**

Didier-Weil ***et al.*** **(1988),** ***El objeto del arte.*** **Buenos Aires: Nueva Visión.**

A. Miller (1992), ***Drama je biti otrok.*** **Ljubljana: Tangram.**

D. W. Winnicot (1949), Mind and its relation to the psyche-soma. V: – (1975), ***Through Pediatrics to Psychoanalysis.*** **New York: Basic Books (77-98).**

Številka letnika revije ali volumna dela je del naslova. Podnaslov se piše za *dvopičjem* po glavnem naslovu. S črto na začetku vrstice zaznamujemo, da gre za istega avtorja kakor pri prej navedenem viru; s črto kakor v zadnjem zgledu zaznamujemo, da gre za istega avtorja (zbornika) kakor pri navedenem viru. Avtorjevo lastno ime lahko tudi izpišete.

• Reference v besedilu naj bodo urejene po naslednjem zgledu: **... (Bell, Caplan, Karim 1986; prim. tudi Didier-Weil *et al.* 1988)...**, in sicer *enako*, če gre za avtorje ali za urednike (brez »ur.« ipd.). Kadar citirate, *navedite tudi stran v viru*, npr. **...(Miller 1992: 121)...** Imena istega avtorja ali urednika v zaporednih referencah ni treba ponavljati, npr. **...(Chaseguet-Smirgel 1984: 111; 1991: 87)...** Če navedba vira neposredno sledi omembi avtorja oz. urednika v besedilu, se njegovo ime v oklepaju izpusti, npr. **...po Millerjevi (*ibid.*) je...** Kadar je referenca edina ali bistvena vsebina opombe, oklepaja ne pišite. Če navajate zaporedoma isti vir, uporabite »op. cit.«, npr.: **... (*op. cit.*: 121)...**

• Vse tuje besede (razen imen) in latinske bibliografske kratice (*ibid.*, *et al.* ipd.) pišite ležeče ali podčrtano. Kjer z izvirnim izrazom pojasnjujete svoj prevod, ga postavite v oglati oklepaj, npr.: **... igra [*play*]...**; s tem zaznamujte tudi neizrečen ali izpuščen del citata, npr.: »**... [družina] ima funkcijo...**«, »**... [...]...**«.

• Posebna datoteka naj vsebuje *povzetek* v 10-15 vrsticah. Omembe avtorja naj bodo *v tretji osebi*.

• Posebna datoteka naj vsebuje *kratko informacijo o avtorju* (v tretji osebi), npr.: **Dr. X Y je docentka za sociologijo na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani, podpredsednica Društva socialnih delavcev Slovenije in pomočnica koordinatorja Evropskega programa za begunce.** Obvezno pripišite tudi svoj naslov in telefonsko številko!

• Če želite, da bi bili v prevodu povzetka ali informacije o avtorju v angleščino rabljeni kakšni posebni strokovni izrazi, jih pripišite med **< >**.

social work
Vol. 36, December 1997, Part 5-6
Published by University of Ljubljana School of Social Work
All rights reserved

Editorial Board
Vika Bevc
Vito Flaker
Anica Kos
Blaž Mesec (Chair)
Pavla Rapoša Tajnšek
Marta Vodeb Bonač
Marjan Vončina

Editor-in-Chief
Bogdan Lešnik

Editors
Darja Zaviršek (book reviews)
Srečo Dragoš (research)
Jo Campling (international editor)

Address of the Editor
Topniška 33, 1000 Ljubljana, Slovenia
phone (+386 61) 13-77-615, fax 13-77-122
e-mail socialno.delo@uni-lj.si

Advisory Board
Franc Brinc
Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva
Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič
Mara Ovsenik
Jože Ramovš
Tanja Rener
Bernard Stritih

contents

Darja Zaviršek
DISCOURSES ON VIOLENCE AND HELP 329

Andreja Čufer
WOMEN IN RELATION TO SPACE AND SOCIETY 347

Silke Bercht
»BECAUSE I COULDN'T FIND ANY FOOD I'D LIKE«: ON THE LOSS OF A FREEDOM 363

Vesna Leskošek
THEORY AND PRACTICE IN THE FIELD OF SEXUAL ABUSE 375

Mojca Urek
FROM FEMINIST SOCIAL ACTION TO FEMINIST SOCIAL WORK 383

Diana Jerman
A CASE STUDY FROM WOMEN'S COUNSELLING OFFICE 399

EDITOR'S NOTES & ENGLISH ABSTRACTS 459

Published in six issues per year

socialno delo 36 (1997), 5-6

članki

Darja Zaviršek
DISKURZI O NASILJU IN POMOČI 329

Andreja Čufer
ŽENSKE V RAZMERJU DO PROSTORA IN DRUŽBE 347

Silke Bercht
»KER NISEM MOGEL NAJTI JEDI, KI BI MI DIŠALA« (O IZGUBI NEKE SVOBODE) 363

Vesna Leskošek
TEORIJA IN PRAKSA NA PODROČJU SPOLNIH ZLORAB 375

Mojca Urek
OD FEMINISTIČNE SOCIALNE AKCIJE K FEMINISTIČNEMU SOCIALNEMU DELU 383

Diana Jerman
PRIMER IZ PRAKSE ŽENSKE SVETOVALNICE 399

razmišljanja

ENA OD MNOGIH • **Francka Premzel** 407

SPRAŠEVALI SO ME, ZAKAJ NE ODIDEM, NIHČE PA NI POVEDAL, KAM NAJ GREM...
(OB PRVI OBLETNICI DELOVANJA VARNE HIŠE) • **Brigita Peršak** 409

poročilo

TRENING NA TEMO SVETOVANJE TISTIM, KI SO PREŽIVELE ZLORABE • **Danijela Kukovec** 411

seminar

UČENJE VEŠČIN ZA DELO Z ŽENSKAMI IN OTROCI, KI PREŽIVLJAJO NASILJE
(IZBRANO GRADIVO S SEMINARJA MOIRE WALKER) 415

branje

Ellen Bass, Laura Davis
POMOČ ZA OKREVANJE: PRIROČNIK ZA ŽENSKE, KI SO PREŽIVELE SPOLNO ZLORABO
V OTROŠTVU (ODLOMEK IZ KNJIGE) 427

povzetki

SLOVENSKI 457
ANGLEŠKI 459

ISSN 0352–7956 UDK 304+36